Ministerie van Infrastructuur
en Waterstaat

Reactienota Notitie Reikwijdte en Detailniveau en Participatieplan

Programma Noordzee 2028 – 2033

Datum	9 november
Status	2026 Definitief

Colofon

Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat
Bestuurskern
Directoraat-Generaal water en Bodem
Directie Waterveiligheid, Rivieren en Zee

Den Haag

Inhoudsopgave

1	**INLEIDING**	**4**
1.1	Programma Noordzee 2028-2033	4
1.2	Notitie Reikwijdte en Detailniveau	4
1.3	Reactienota	4
1.4	Samenvatting zienswijzen	5
1.5	Doorwerking	5
1.6	Doorwerking advies Commissie mer	7
2	**ZIENSWIJZEN**	**12**

1 Inleiding

1.1 Programma Noordzee 2028-2033

Het Programma Noordzee 2028-2033 (PNZ 28-33) is de opvolger van het Programma Noordzee 2022-2027. Het PNZ 28-33 is het Maritieme Ruimtelijke Plan voor de Nederlandse Noordzee, biedt een overzicht van al het voor de Noordzee geldend beleid en beschrijft het beheer van de Noordzee. Het programma geeft richting aan de ontwikkeling van het Nederlandse deel van de Noordzee in het licht van de natuur-, de voedsel- en de energietransitie, elk met eigen doelstellingen, in balans met ander gebruik en met oog voor scheepvaartveiligheid, territoriale veiligheid en waterveiligheid. Het Programma van Maatregelen van de Kaderrichtlijn Mariene Strategie is een bijlage bij het PNZ 28-33.

1.2 Notitie Reikwijdte en Detailniveau en Participatieplan

De eerste stap richting het PNZ 28-33 is de Notitie Reikwijdte en Detailniveau (NRD) en het Participatieplan (PP). De NRD beschrijft wat wordt onderzocht en in welk detail om te komen tot het plan-milieueffectrapport (het planMER). Met de NRD geeft het Rijk inzicht in de wijze waarop de milieueffecten van beleidswijzingen in het PNZ 28-33 worden onderzocht en beoordeeld. Met het Participatieplan wordt beschreven hoe belanghebbenden worden betrokken bij het ontwikkelen van het PNZ 28-33.

In de NRD worden het voornemen, de reikwijdte en het detailniveau van het planMER toegelicht. Het voornemen omvat het geheel aan voorgenomen wijzigingen (deelvoornemens) in de programmatekst van het PNZ 28–33. Per deelvoornemen is daarbij aangegeven of milieueffecten worden verwacht die in het kader van het planMER moeten worden onderzocht, voordat deze na verdere besluitvorming kunnen worden opgenomen in het definitief PNZ 28-33 en vastgesteld.

1.3 Reactienota

De NRD en het PP hebben van 31 maart tot en met 11 mei 2026 gedurende zes weken ter inzage gelegen. In deze periode zijn in totaal 39 zienswijzen ontvangen, afkomstig van 42 verschillende partijen (zie tabellen 1 en 2). De indieners vertegenwoordigen een breed spectrum aan belanghebbenden, waaronder maatschappelijke organisaties, gemeenten, internationale overheden, brancheverenigingen en commerciële bedrijven.

Tabel 1 Overzicht nationale participanten en verwijzing deelzienswijzen

Nr.	ID Platform	Organisatie	Nr. deelzienswijzen
1	108928224	Hydrogen of Dutch Origin	1.1 tot en met 1.14
2	109000848	Platform Offshore Solar	2.1
3	109034891	Carbon Collectors BV	3.1 tot en met 3.5
4	109049602	Tenaz Energy Netherlands	4.1 tot en met 4.7
5	109050190	Gemeente Den Helder	5.1 tot en met 5.3
6	109056069	Stichting Doggerland	6.1 tot en met 6.19
7	109060171	Energie Beheer Nederland	7.1 tot en met 7.11
8	109074021	ONE-Dyas BV	8.1 tot en met 8.12
9	109082601	Stichting De Noordzee, Vogelbescherming NL, Natuur & Milieu en Wereld Natuurfonds	9.1 tot en met 9.46
10	109082935	Nogat BV	10.1 tot en met 10.4

Nr.	ID Platform	Organisatie	Nr. deelzienswijzen
11	109083888	NedZero	11.1 tot en met 11.19
12	109085226	TotalEnergies EP Nederland BV	12.1 tot en met 12.10
13	109085263	Nederlandse Visserbond	13.1 tot en met 13.9
14	109086860	Havenbedrijf Rotterdam NV	14.1 tot en met 14.3
15	109090148	Wintershall Noordzee BV	15.1 tot en met 15.8
16	109090463	Eni Energy Netherlands BV	16.1 tot en met 16.23
17	109090861	Element NL	17.1 tot en met 17.5
18	109091032	Shell Offshore Carbon Storage Solutions NL	18.1 tot en met 18.2
19	109091293	Eni Netherlands CCUS NV	19.1 tot en met 19.2
20	109092510	ECHT regie in transitie BV	20.1 tot en met 20.6
21	109092792	Stichting Windmolens N57 Nee!	21.1 tot en met 21.11
22	109093203	Slow Mill Sustainable Power BV	22.1
23	109093385	Nederlandse Vereniging voor Energie uit Water (EWA)	23.1 tot en met 23.2
24	109166995	De Zeeuwse Mossel	24.2 tot en met 24.4

Tabel 2 Overzicht internationale participanten en verwijzing deelzienswijzen

Nr.	Organisatie	Nr. deelzienswijzen
25	Federal Maritime and Hydrographic Agency	25.1 tot en met 25.4
26	Departement Omgeving (Vlaamse Overheid)	26.1 tot en met 26.3
27	Lower Saxony Ministry of Agriculture, Food, and Consumer Protection	27.1 tot en met 27.3
28	Departement Landbouw en Zeevisserij van de Vlaamse Overheid	28.1
29	Agentschap Maritieme Dienstverlening en Kust (Vlaams Gewest)	29.1 tot en met 29.5
30	Veja Mate Offshore Project GmbH	30.1 tot en met 30.6
31	Swedish Agency for Marine and Water Management	31.1
32	Department of Agriculture, Food & Marine of Ireland	32.1
33	Ministry of Green Transition Denmark	33.1
34	Windbostel West GmbH	34.1
35	Windbostel Ost GmbH	35.1
36	Federal Agency for Nature Conservation	36.1 en 36.2
37	Lower Saxony Agency for Water Management, Coastal Protection and Nature Conservation	37.1
38	The Swedish Meteorological and Hydrological Institute (SMHI)	38.1 en 38.2
39	The Swedish Geotechnical Institute (SGI)	39.1

Deze reactienota beschrijft op welke wijze de ministeries van Infrastructuur en Waterstaat, van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur, van Defensie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties en van Economische Zaken en Klimaat met de zienswijzen op de NRD en het PP zijn omgegaan. De ingediende zienswijzen zijn opgedeeld in deelzienswijzen. De inhoud van deze deelzienswijzen is letterlijk overgenomen en per onderdeel voorzien van een reactie door het bevoegd gezag.

De 39 ontvangen zienswijzen zijn ten behoeve van de behandeling en beantwoording onderverdeeld in 260 deelzienswijzen. Aan iedere indiener is, op volgorde van binnenkomst van de zienswijze, een volgnummer (1 tot en met 39) en een registratie-ID toegekend. Vervolgens zijn de zienswijzen per indiener opgesplitst in genummerde deelzienswijzen. Tabellen 1 en 2 geven een overzicht van deze indeling en leggen de relatie tussen de beantwoording van de deelzienswijzen en de bijbehorende registratie-ID's.

De NRD zelf wordt niet aangepast naar aanleiding van de ingediende zienswijzen. De NRD en deze reactienota vormen gezamenlijk de basis voor de afbakening van de onderwerpen die in het planMER worden onderzocht en het detailniveau waarop dit plaatsvindt. In de reactienota wordt toegelicht of een deelzienswijze van invloed is op het planMER of het Participatietraject.

1.4 Samenvatting zienswijzen

Hieronder worden de hoofdlijnen genoemd van de ingediende zienswijzen:

- In het planMER onderzoeken of aanpassing van de locatie en verbreding van de voorgenomen indicatieve ruimte voor de *clearway* Hamburg-Hull in verband met de daar vlakbij liggende mijnbouwplatforms en veiligheid van de scheepvaart, mogelijk is.
- Maak medegebruik alleen mogelijk, als dit ecologisch verantwoord is en het de cumulatieve druk niet verhoogt. Onderzoek in het planMER welke vormen van medegebruik doorwerken op de realiseerbaarheid van windenergie op zee.
- Het expliciet benoemen van het sectorakkoord Gaswinning in de NRD.
- De gevolgen van kabels en leidingen voor zowel mijnbouw, zandwinning als scheepvaart expliciet meenemen in het planMER.
- Het transparant maken van de afwegingen met betrekking tot bodemberoerende visserij en neem de KRM-maateregelen voor bodembescherming op in het planMER.
- Waarborg de ecologie en de Goede Milieutoestand bij de uitrol van windenergie op zee en repowering.
- De internationale zienswijzen benadrukken met name het belang van internationale afstemming. Daarbij gaat het om de locatiekeuze van windparken, de afstemming van het mariene plan op internationale plannen en de effecten van de ruimtelijke inrichting van de Nederlandse Noordzee op visserij, scheepvaartveiligheid, defensie, mijnbouw, natuurgebieden en vogels. Daarnaast geven internationale organisaties aan betrokken te willen blijven bij het verdere proces richting het definitieve PNZ 2028–2033.

1.5 Doorwerking zienswijzen

Naar aanleiding van de ingediende zienswijzen worden, aanvullend op de NRD, de volgende onderwerpen betrokken bij de verdere uitwerking van het planMER:

- De resultaten van de DISPLACE-studie, die kijkt naar waarde van gebieden, rekening houdend met toekomstige mogelijke verplaatsingen van visserijactiviteiten. Het model voorspelt mogelijke verplaatsingen als gevolg van reeds vastgestelde – maar nog niet geeffectueerde - sluitingen, zowel nationaal als internationaal. De resultaten van deze studie zullen waar mogelijk

worden gebruikt als aanvulling of voor extra duiding bij de analyse van historische gegevens.
- Bij de uitwerking van de voorkeurscorridors en uitsluitingsgebieden voor permanente infrastructuur wordt rekening gehouden met de benodigde co-ruimte voor toekomstige kabels en pijpleidingen. Deze informatie wordt betrokken bij de onderbouwing van eventuele aanpassingen van het afwegingskader voor de reserveringszone voor zandwinning.
- Ook zal rekening worden gehouden met de toenemende vraag naar zand. Om te voorkomen dat op lange termijn zandtekorten ontstaan, zijn er ambtshalve twee zoekgebieden toegevoegd waar uitsluiting van permanente infrastructuur wordt overwogen: één voor de kust van Rijnland (tussen Wassenaar en Zandvoort) en één voor de kust van de kop van Noord-Holland.
- Daarnaast wordt verduidelijkt dat de milieugevolgen van zandwinning in specifieke zandwinvakken in het kader van de vergunningverlening op projectniveau worden onderzocht in een afzonderlijke projectMER. Daarbij worden in een Passende Beoordeling ook de mogelijke effecten op (nabijgelegen) Natura 2000-gebieden beoordeeld.

Na afronding van het planMER wordt het Ontwerp PNZ 2028–2033 opgesteld. Dit ontwerp wordt naar verwachting in het voorjaar van 2027 ter inzage gelegd. Het definitieve PNZ 2028–2033 wordt naar verwachting in december 2027 vastgesteld en gepubliceerd.

1.6 Doorwerking advies Commissie mer

De Commissie voor de milieueffectrapportage (hierna: de Commissie) heeft op 28 juli 2026 advies uitgebracht over de Notitie Reikwijdte en Detailniveau (NRD) ten behoeve van het milieueffectrapport (planMER) voor het Programma Noordzee 2028–2033. De Commissie concludeert dat de NRD een goede basis vormt voor het op te stellen planMER en doet een aantal aanbevelingen voor de verdere uitwerking. Deze aanbevelingen hebben onder meer betrekking op de beschrijving van beleidskeuzes, het onderzoek van alternatieven, de beoordeling van cumulatieve effecten, scheepvaartveiligheid, zandwinning en de relatie met vervolgbesluitvorming.
Het Rijk bedankt de Commissie voor haar zorgvuldige advies. Het advies en het daaropvolgende overleg hebben aanleiding gegeven om de onderzoeksaanpak op verschillende onderdelen nader te verduidelijken en aan te scherpen. Daarnaast is het de bedoeling in het planMER verschillende onderwerpen uitgebreider toe te lichten, zodat beter inzichtelijk wordt welke beleidskeuzes met het Programma Noordzee worden voorbereid, welke milieugevolgen daarbij zijn onderzocht en welke besluiten in latere procedures worden genomen. In de paragrafen hierna wordt nader ingegaan op het advies van de Commissie en de reactie erop.

1.6.1 Beleidskeuzes en doorwerking hiervan

Advies van de Commissie

De Commissie adviseert om duidelijker te beschrijven welke beleidskeuzes met het Programma Noordzee worden gemaakt, welke alternatieven daarbij worden onderzocht en hoe deze keuzes zich verhouden tot latere besluitvorming.

Reactie van het Rijk

Het planMER zal explicieter beschrijven welke beleidskeuzes met de verschillende deelvoornemens worden voorbereid en welke afwegingen daarbij plaatsvinden. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen besluiten die met het Programma Noordzee worden genomen en besluiten die pas in vervolgprocedures aan de orde zijn, zoals gebiedsuitwerkingen, kavelbesluiten en vergunningprocedures.

1.6.2 Onderzoek van alternatieven

Advies van de Commissie

De Commissie adviseert per referentiescenario alternatieven voor de ruimtelijke verdeling van de windenergieopgave te onderzoeken, zodat inzicht ontstaat in de milieugevolgen van de verschillende beleidskeuzes. Daarbij adviseert zij de bandbreedte van de milieugevolgen en de invloed van de gehanteerde aannames inzichtelijk te maken.

Reactie van het Rijk

Naar aanleiding van dit advies is de onderzoeksmethodiek ter onderbouwing van de besluitvorming over het aanwijzen van windenergiegebieden aangescherpt, en aangevuld met de hieronder beschreven 'derde stap'. Zoals in de NRD omschreven wordt onderzoek gedaan naar mogelijke milieugevolgen van een vijftal zoekgebieden, waarbij drie referentiescenario's worden gehanteerd. De reden om drie referentiescenario's te hanteren is gelegen in de onzekerheden die er zijn over de realisatiemogelijkheden in (het reeds aangewezen) windenergiegebied 6/7. De eerste stap in de aanpak bestaat uit het inschatten en beoordelen van de mogelijke effecten van windparken in de afzonderlijke zoekgebieden bij de drie referentiescenario's. In de tweede stap worden per referentiescenario de cumulatieve effecten ingeschat van alle zoekgebieden én de windparken in het betreffende referentiescenario. Naar aanleiding van het advies van de Commissie is een derde stap geïntroduceerd. Daarin wordt per referentiescenario beschouwd welke gebiedscombinaties denkbaar zijn om tot een opgesteld vermogen van circa 40GW aan windenergie op zee te komen (inclusief het desbetreffende referentiescenario). Per milieuaspect wordt vervolgens bekeken bij welke van deze gebiedscombinaties het meeste en het minste milieugevolg is te verwachten. Daarmee wordt de bandbreedte van mogelijke milieugevolgen inzichtelijk in relatie tot de gestelde ruimtelijke opgave. Tot slot wordt als vierde stap een onzekerheidsanalyse uitgevoerd waarin per milieuaspect mogelijke gevolgen van verschillende aannames over vermogensdichtheid en turbinegrootte worden beschouwd.

1.6.3 Scheepvaartveiligheid

Advies van de Commissie

De Commissie adviseert de onderzoeksmethodiek voor scheepvaartveiligheid nader te onderbouwen. Zij adviseert daarbij de nieuwe inzichten uit onder meer MOSWOZ, het Onderzoeksprogramma Scheepvaartveiligheid en de rapportage van de Onderzoeksraad voor Veiligheid te betrekken en nieuwe en nog te ontwikkelen uitgangspunten op te nemen in het MER.

Reactie van het Rijk

Het Rijk neemt het advies van de Commissie over. In het planMER wordt de onderzoeksmethodiek voor scheepvaartveiligheid nader toegelicht. Daarbij wordt uitgegaan van de in de NRD beschreven risicobenadering op basis van ISO 31000 norm. De beoordeling bestaat uit een combinatie van expert judgement door zeevarenden, nautisch experts en een kwantitatieve netwerkanalyse door MARIN. Daarnaast worden de resultaten van de scenariostudie naar de risico ontwikkeling van de scheepvaartveiligheid in 2050 betrokken bij de beoordeling via een expertsessie met nautisch experts. Het uitvoeren van deze scenariostudie was een van de aanbevelingen uit het OvV rapport *Schipperen met Ruimte.* Ook worden de nieuwe inzichten uit onder meer het Monitorings- en Onderzoeksprogramma Scheepvaartveiligheid Wind op Zee (MOSWOZ) betrokken bij de verdere uitwerking van het planMER.

1.6.4 Zandwinstrategie en afwegingskader voor reserveringszone

Advies van de Commissie

De Commissie adviseert om voor zandwinstrategie de maximale zandwindiepte van 12 meter te motiveren en de benodigde zandwinvraag te onderbouwen voor de komende tien jaar en daarna. Ook adviseert de Commissie regionale verschillen tussen mogelijke milieugevolgen te duiden. Over het milieuonderzoek naar de aanpassingen in het afwegingskader voor de reserveringszone adviseert de Commissie in te gaan op mogelijke ruimtelijke spanningen, en als hier sprake van is meer opties te onderzoeken.

Reactie van het Rijk

In het planMER zal het Rijk de keuze motiveren om tot maximaal 12 meter diepte zand te winnen. Voor de onderbouwing van de zandwinvraag voor de komende 10 jaar wordt uitgegaan van dezelfde hoeveelheden als in de projectMER-en Zandwinning suppletiezand en Zandwinning ophoogzand Noordzee 2028-2037. Voor de lange termijn wordt ten behoeve van het afwegingskader voor de reserveringszone uitgegaan van de verwachte zandvraag richting 2100. Dit wordt per kustvak geanalyseerd. Hiermee ontstaat een goed beeld van de totale behoefte aan zand en daarmee de eventuele regionale zandschaarste. Bij het beschrijven van de effecten van diepere zandwinning wordt kwalitatief ingegaan op regionale verschillen.

In het planMER wordt bij het onderwerp “afwegingskader voor de reserveringszone voor zandwinning” inzichtelijk gemaakt hoe voorkeurscorridors en uitsluitingsgebieden tot stand zijn gekomen. Daarbij wordt aangegeven hoe deze bijdragen aan het bereikbaar houden van de zandvoorraad en hoe rekening wordt gehouden met mogelijke gevolgen voor natuur en de benodigde ruimte voor kabels en leidingen, mijnbouw en andere ruimteclaims. Indien ruimtelijke of ecologische spanningen aan de orde lijken, worden meer alternatieven beschouwd; wanneer daarvan geen sprake is volstaat één alternatief.

1.6.5 Cumulatieve effecten en Kaderrichtlijn Mariene Strategie

Advies van de Commissie

De Commissie vraagt om de cumulatieve effecten van de verschillende deelvoornemens inzichtelijk te maken en de relatie met de Kaderrichtlijn Mariene Strategie (KRM) nader toe te lichten.

Reactie van het Rijk

De effecten van de deelvoornemens worden ingeschat en beoordeeld aan de hand van relevante indicatoren, drempelwaarden en milieudoelen van de Mariene Strategie zoals Nederland die op basis van de KRM heeft vastgesteld. In het onderdeel over wind op zee zal een hoofdstuk worden opgenomen om cumulatie van effecten in kaart te brengen van de vijf zoekgebieden tezamen alsmede in cumulatie met bestaande windparken en autonome ontwikkelingen. In het planMER wordt daarnaast een hoofdstuk opgenomen waarin de milieugevolgen van de verschillende deelvoornemens, inclusief autonome ontwikkelingen, in cumulatie worden beschouwd.
Ten slotte wordt voor het Programma van Maatregelen van de Kaderrichtlijn Mariene Strategie een afzonderlijke Cumulative Impact Assessment (CIA) uitgevoerd. Deze analyse heeft een ander doel dan het planMER. De CIA geeft inzicht in het resterende risico ten aanzien van het behalen van de goede milieutoestand, waarbij alle relevante activiteit-drukfactor-ecosysteemrelaties worden geanalyseerd. Daarbij is de invloed van alle drukfactoren op de Noordzee relevant, en niet alleen de nieuwe (deel)voornemens waarover wordt besloten met de vaststelling van het PNZ. Deze

analyse biedt inzicht in het handelingsperspectief van het Programma van Maatregelen als geheel. Een belangrijke beperking bij deze analyse is dat de effectiviteit van individuele maatregelen zelden is vast te stellen.

1.6.6 Zeewier- en schelpdierkweek

Advies van de Commissie

De Commissie adviseert de mogelijke milieugevolgen van zeewier- en schelpdierkweek nader te onderzoeken en de afbakening van deze onderwerpen te verduidelijken.

Reactie van het Rijk

Het Rijk zal in het planMER nader toelichten hoe zeewier- en schelpdierkweek in het Programma Noordzee zijn opgenomen. Voor beide activiteiten zal in het Programma Noordzee uitsluitend het bestaande beleid verduidelijkt worden. De afwegingskaders blijven ongewijzigd. Voor schelpdierkweek wordt gewerkt aan een handreiking voor vergunningverlening als hulp bij toepassing van betreffende afwegingskaders. Voor zeewierkweek gaat het om een verduidelijking van de beschrijving van de huidige sector, waarbij de link wordt gelegd met kansen voor de voedseltransitie, bijvoorbeeld via medegebruik in windparken. Milieueffecten van zeewierkweek worden per project onderzocht en beoordeeld via het proces van vergunningverlening en maken daarom geen onderdeel uit van het onderzoek in het planMER. Als er in de toekomst (na vaststelling van het PNZ 28-33) sprake is van nieuw of gewijzigd beleid voor zeewierkweek, zal dan worden bezien of en op welke wijze de milieueffecten daarvan moeten worden onderzocht.

1.6.7 Ecologische draagkracht

Advies van de Commissie

De Commissie adviseert om het begrip ecologische draagkracht nader toe te lichten en inzichtelijk te maken hoe deze op programmaniveau wordt beoordeeld. Daarbij adviseert zij te beoordelen in hoeverre de deelvoornemens, in samenhang met andere ontwikkelingen, passen binnen de ecologische draagkracht van het Noordzeesysteem. Ook adviseert zij een relatie te leggen met de gunstige staat van instandhouding van de natuur van de Noordzee en daarbij zoveel mogelijk gebruik te maken van bestaand onderzoek.

Reactie van het Rijk

Het Rijk neemt dit advies over. In het planMER en in het Programma Noordzee 2028-2033 wordt nader toegelicht wat onder ecologische draagkracht wordt verstaan en hoe deze op het schaalniveau van het Programma Noordzee wordt beoordeeld. Bij de beoordelingen wordt gebruikgemaakt van de beschikbare kennis en bestaande onderzoeken naar de ecologische draagkracht van de Noordzee.

1.6.8 Medegebruik in windparken

Advies van de Commissie

De Commissie adviseert om in het MER te verduidelijken voor welke windparken de mogelijkheid wordt overwogen om ruimte toe te wijzen aan actieve visserij binnen windparken.

Het toestaan van actieve visserij binnen windparken als een vorm van medegebruik kan conflicteren met andere voorziene functies, zoals natuurherstel. De Commissie adviseert in het MER de eventuele spanning tussen doelen en ambities (in cumulatie) in beeld te brengen.

De Commissie acht het belangrijk om bij de beoordeling van de alternatieven rekening te houden met de mogelijke aantrekkende werking van vogelsoorten als gevolg van activiteiten binnen het windpark, vooral als deze vogelsoorten ook gevoelig zijn voor aanvaring met windturbines.

Reactie van het Rijk
In het planMER zal worden verduidelijkt voor welke nieuw aan te wijzen windenergiegebieden de mogelijkheid wordt overwogen om ruimte toe te wijzen aan actieve visserij binnen windparken. Voor het windenergiegebied Doordewind is in het Partieel Herziene Programma Noordzee reeds een voorkeur bepaald ('actieve visserij, mits veilig, haalbaar en uitvoerbaar'). Door vroegtijdig op Noordzee brede schaal te verkennen welke medegebruiksvorm waar de meeste potentie heeft of in het geval van actieve visserij, als bestaand gebruik, binnen windparken mogelijk kan blijven, kan medegebruik eerder en gerichter worden gefaciliteerd en effectiever bijdragen aan het in balans realiseren van de drie transities op zee voor natuur, voedsel en energie. Het Rijk is voornemens middels de 'Noordzee-brede gebiedsverkenning voor medegebruik' op Noordzee-brede schaal inzicht te geven in mogelijke trade-offs tussen vormen van medegebruik. Dit kennisdocument dat zoveel mogelijk parallel aan het Programma Noordzee 2028-2033 wordt opgesteld zal inzicht verschaffen in de relatieve geschiktheid van de windenergiegebieden voor natuurherstel en andere vormen van medegebruik. Hierbij worden scenario's kwalitatief onderzocht op onderscheidende effecten, waaronder ook (cumulatieve) ecologische effecten. Omdat voor de Noordzee-brede gebiedsverkenning voor medegebruik de onderliggende methodiek nog in ontwikkeling is worden de resultaten van deze gebiedsverkenning in het komend Programma Noordzee 2028-2033 nog niet vastgelegd.
Bij de beschrijving van de verschillende gebiedscombinatie (zie voor toelichting 2. Onderzoek naar alternatieven) zal - voor zover aan de orde - rekening worden gehouden met de mogelijke aantrekkende werking van vogelsoorten als gevolg van activiteiten binnen windparken.

1.6.9 Afronding
Het advies van de Commissie heeft geleid tot een verdere aanscherping van de onderzoeksaanpak en de beschrijving daarvan in het planMER. Daarnaast worden verschillende onderdelen nader verduidelijkt in het planMER, zodat inzichtelijk wordt welke beleidskeuzes met het Programma Noordzee worden voorbereid en welke milieugevolgen daarbij zijn onderzocht.
Voor onderwerpen waarvoor nog onzekerheden bestaan, worden in het planMER aanbevelingen gedaan over de omgang in vervolgonderzoek, monitoring en evaluatie. Daarmee wordt invulling gegeven aan het advies van de Commissie en wordt geborgd dat nieuwe inzichten kunnen worden betrokken bij de verdere uitvoering van het Programma Noordzee.

2 Zienswijzen

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
1	1	Wij stellen voor om in het Programma Noordzee 2028–2033 en het bijbehorende planMER expliciet op te nemen dat offshore groene waterstofproductie onderdeel is van de toekomstige energie-infrastructuur op de Noordzee, gekoppeld aan wind op zee, mogelijke offshore groene waterstofopslag, hergebruik of aanleg van leidingen en de ontwikkeling van zero-emissie energievoorziening voor de scheepvaart; batterijen en groene waterstof. Deze explicitering is passend, omdat de NRD reeds uitgaat van aanvullende windenergiegebieden, van medegebruik in windparken, van toekomstige leidingen voor mogelijk waterstoftransport, van mogelijke waterstofopslag en van milieueffecten van waterstofelektrolyse. Door offshore groene waterstofproductie expliciet te benoemen, wordt voorkomen dat deze functie alleen impliciet of projectgewijs terugkomt, terwijl juist in deze planfase de samenhang met ruimtegebruik, veiligheid, natuur, scheepvaart en energie-infrastructuur moet worden geborgd.	Waterstofproductie op zee wordt in overweging genomen bij het opstellen van het Programma Noordzee 2028-2033, maar vergt geen onderzoek in het kader van het planMER. Het planMER is bovendien niet bedoeld om beleidsprioriteiten te stellen.
1	2	[...] Verzocht wordt dan ook om in de verdere uitwerking van het Programma Noordzee 2028–2033 en het planMER offshore groene waterstofproductie expliciet te erkennen als ruimtelijk relevante functie op de Noordzee, gekoppeld aan wind op zee en systeemintegratie.	Zie het antwoord op deelzienswijze 1.1.
1	3	[...] Verzocht wordt dan ook om in de verdere uitwerking van het Programma Noordzee 2028–2033 en het planMER offshore waterstofopslag, inclusief toekomstige opslag in zoutcavernes en koppeling aan bestaande of nieuwe leidingen, expliciet in de ruimtelijke en strategische afweging te betrekken.	De opslag en transport van waterstof naar land zijn geen onderdeel van de scope van het Programma Noordzee 2028-2033. Evenmin wordt in dit Programma Noordzee besloten over de wijze waarop op te wekken elektriciteit in windparken aan land wordt gebracht. Om voor de toekomst waterstofproductie op zee als optie te behouden, worden de effecten van de hiervoor benodigde installaties kwalitatief in kaart gebracht.
1	4	[...] Verzocht wordt dan ook om in de verdere uitwerking van het Programma Noordzee 2028–2033 en het planMER medegebruik in windparken te verbreden van alleen laadinfrastructuur voor elektrificatie naar bredere zero-emissie energievoorziening en toekomstig bunkeren van groene waterstof voor de scheepvaart.	Medegebruik binnen windparken beoogt een bijdrage te leveren aan de natuur-, energie- en voedseltransitie. Daarbij is net als voor alle overige activiteiten op de Noordzee de ecologische draagkracht randvoorwaardelijk. Op dit moment zijn de volgende vormen van medegebruik in windparken op zee toegestaan:

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
			natuurherstel en -ontwikkeling, voedselwinning (passieve visserij, aquacultuur) en hernieuwbare energieopwekking en -opslag (energie uit of op het water en installaties voor waterstofproductie). Het Rijk onderzoekt ter voorbereiding op het Programma Noordzee 2028-2033 of het bestaande beleid voor medegebruik op onderdelen dient te worden verduidelijkt en/of aangepast. Het gaat daarbij om het mogelijk maken van nieuwe categorieën van initiatieven binnen windparken. Om een afweging te kunnen maken op nieuwe categorieën van initiatieven dient hiervoor eerst een verkennend onderzoek plaats te vinden. Concrete aanpassingen zijn afhankelijk van de uitkomsten van deze verkennende onderzoeken. Op dit moment vindt er verkennend onderzoek plaats naar de elektrificatie van laadinfrastructuur door Rijkswaterstaat in het kader van het Power2Tow project. In de voorbereiding op het Programma Noordzee 2028-2033 beziet het Rijk daarmee de volgende categorieën van initiatieven: actieve visserij, mijnbouwactiviteiten, en laadinfrastructuur (t.b.v. elektrificatie scheepvaart). Het Rijk is voornemens in het Programma Noordzee 2028-2033 te verduidelijken welke stappen doorlopen dienen te worden voordat nieuwe categorieën van initiatieven binnen windparken kunnen worden toegestaan. Ook is het Rijk voornemens te verduidelijken welke infrastructuur en/of gebruik onderdeel kan uitmaken van een medegebruiksinitiatief of combinatie van medegebruiksinitiatieven binnen windparken.
1	5	[...] Verzocht wordt dan ook om in de verdere uitwerking van het Programma Noordzee 2028–2033 en het planMER in het planMER expliciet aandacht te besteden aan de milieueffecten, veiligheidsaspecten, scheepvaartaspecten en cumulatieve effecten van offshore elektrolyse, opslag en bijbehorende infrastructuur binnen de bestaande KRM-, natuur- en veiligheidskaders.	Zie het antwoord op deelzienswijze 1.3.
1	6	Voeg in hoofdstuk 1 toe dat de energietransitie op de Noordzee niet alleen bestaat uit elektriciteitsproductie door wind op zee, maar ook uit omzetting naar groene moleculen, in het bijzonder offshore groene waterstof. Maak daarbij duidelijk dat offshore groene waterstofproductie, groene waterstofopslag en bunker- of energievoorzieningen voor de scheepvaart	In hoofdstuk 1 van de NRD wordt beschreven dat in het Programma Noordzee 2028-2033 een balans wordt gezocht tussen drie transities, waaronder de energietransitie. Hieronder valt ook waterstofproductie (op zee). Om voor de toekomst waterstofproductie op zee als optie te behouden, worden de effecten van de hiervoor benodigde installaties kwalitatief in kaart gebracht.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		onderdeel zijn van de integrale ruimtelijke afweging tussen energie, natuur, scheepvaart en veiligheid.	
1	7	Voeg in hoofdstuk 2 toe bij de deelvoornemens expliciet een spoor toe voor offshore groene waterstofproductie, offshore groene waterstofopslag en bijbehorende energie-infrastructuur. Dit kan als zelfstandig deelvoornemen of als expliciete aanvulling onder windenergiegebieden, medegebruik in windparken, kabels en leidingen en samenhang mijnbouw/windenergie, zodat deze functie niet slechts impliciet terugkomt.	Waterstofproductie op zee en bijbehorende energie-infrastructuur is geen (zelfstandig) deelvoornemen van het Programma Noordzee 2028-2033. Om voor de toekomst waterstofproductie op zee als optie te behouden, worden de effecten van de hiervoor benodigde installaties wel kwalitatief in kaart gebracht.
1	8	Voeg in hoofdstuk 3 toe dat nieuwe windenergiegebieden niet uitsluitend voor elektriciteitsproductie worden beschouwd, maar ook als potentiële locaties voor offshore elektrolyse, groene waterstofhubs en koppeling aan opslag en leidingen. De NRD noemt al mogelijke milieueffecten van waterstofelektrolyse en mogelijke groene waterstofopslag; verzoek is om die elementen ook beleidsmatig en ruimtelijk expliciet te verankeren. Dit sluit bovendien aan op het concrete ontwikkelpad van een 30–50 MW demonstratieproject met beoogde start in 2031.	Hoofdstuk 3 van de NRD beschrijft het proces van het aanwijzen van windenergiegebieden, het trechteren hiervan tot zoekgebieden en de te beoordelen aspecten in het planMER. In tabel 3.1 wordt daarom ook waterstofproductie genoemd.
1	9	Benadruk in hoofdstuk 5 dat bij voorkeurscorridors en bundeling van kabels en leidingen ook rekening moet worden gehouden met toekomstige waterstofleidingen vanaf offshore productie- en opslaglocaties richting landfall of koppeling met bestaand offshore net. Indien in delen van de reserveringszone alleen tijdelijk ander gebruik mogelijk is, is het wenselijk te verduidelijken onder welke voorwaarden leidingen voor waterstoftransport wel of niet mogelijk zijn.	In hoofdstuk 5 van de NRD wordt het bepalen van de locatie van nieuwe kabels en leidingen behandeld. Hieronder worden ook leidingen voor waterstoftransport verstaan. Dit wordt hier dus al genoemd.
1	10	Hoofdstuk 6 is het meest logische hoofdstuk om ook offshore groene waterstof expliciet toe te voegen. De NRD noemt hier al mijnbouwactiviteiten en laadinfrastructuur voor elektrificatie van de scheepvaart als te verkennen vormen van medegebruik. Verzoek is om deze paragraaf uit te breiden met offshore elektrolyse, conversie, tijdelijke buffering of opslag en bunker- of energievoorzieningen voor zero emissie scheepvaart, zodat het beleidskader ruimte biedt voor opschaling en niet beperkt blijft	In paragraaf 6.2.1 van de NRD wordt waterstofproductie expliciet genoemd als vorm van medegebruik. Dit valt onder de categorie hernieuwbare energieopwekking en -opslag en is daarmee ongewijzigd ten opzichte van Programma Noordzee 2022-2027.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		tot verkennende pilots. De aanwezigheid van support letters van reders en vissers kan hierbij worden benut als onderbouwing dat ook voor bunkering en offshore energievoorziening concrete gebruikersvraag bestaat.	
1	11	Voeg in hoofdstuk 7 toe dat offshore groene waterstofproductie en vooral offshore groene waterstofopslag mede moeten worden betrokken in de afweging rond multifunctioneel gebruik, vitale infrastructuur en weerbaarheid. De bijgevoegde brief onderbouwt dat offshore opslag strategische waarde heeft en minder kwetsbaar kan zijn dan bovengrondse terminals; dat sluit aan op de NRD-focus op bescherming van energie-infrastructuur en de samenhang met defensieactiviteiten.	Hoofdstuk 7 van de NRD gaat in op multifunctioneel ruimtegebruik in oefengebieden voor defensieactiviteiten. Waterstofproductie of –opslag is niet voorzien in deze gebieden en wordt daarom niet genoemd.
1	12	In hoofdstuk 8 is het verzoek om offshore waterstofproductie en -opslag expliciet binnen de KRM-kaders te plaatsen: niet als reden om ontwikkeling uit te sluiten, maar als activiteit die via randvoorwaarden, monitoring en effectbeoordeling verenigbaar moet worden gemaakt met de goede milieutoestand. Daarbij hoort dat in het planMER en in de KRM-afweging expliciet wordt gekeken naar effecten van elektrolyse, installaties, leidingen, scheepvaartbewegingen en cumulatie met wind, natuur en ander gebruik.	Zie het antwoord op deelzienswijze 1.3. Een afweging hierover en specifiek op deze activiteit gerichte kaderstelling is in het Programma Noordzee 2028-2033 niet aan de orde.
1	13	In de generieke onderdelen (kabels, leidingen, scheepvaartveiligheid en vitale infrastructuur), neem expliciet op dat de groei van waterstoftransport, offshore opslag en toekomstige bunkerketens voor de scheepvaart een eigen ruimtelijke en veiligheidsmatige claim leggen op het Noordzeebeleid. Onder beleid voor kabels en leidingen moet waterstoftransport structureel worden meegenomen, onder scheepvaartveiligheidsbeleid moeten toekomstige bunker- en servicebewegingen worden meegewogen, en onder vitale infrastructuur moet offshore waterstofinfrastructuur als strategisch relevant worden benoemd.	Zie het antwoord op deelzienswijze 1.3.
1	14	Samenvattend stellen wij voor om offshore groene waterstofproductie in het Programma Noordzee 2028–2033 expliciet te positioneren als onderdeel van het toekomstige energiesysteem op de Noordzee, in samenhang met wind op zee,	Bij het opstellen van het ontwerp Programma Noordzee 2028-2033 wordt de positionering van offshore groene waterstofproductie als onderdeel van het toekomstige energiesysteem op de Noordzee in overweging genomen. Dit vergt geen onderzoek in het kader van het planMER.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		offshore opslag, leidingen en scheepvaarttoepassingen. Daarmee wordt aangesloten op de bestaande opzet van de NRD, op de strategische onderbouwing uit de bijgevoegde brief van Em. Prof. dr. Ad van Wijk en op concrete project- en marktsignalen, waaronder een 30–50 MW demonstratieproject met beoogde operatie in 2031 en support letters van gebruikers op de Noordzee voor bunker- en energievoorzieningen. Een dergelijke aanvulling versterkt de uitvoerbaarheid, beleidscoherentie en toekomstbestendigheid van het Programma Noordzee en maakt het mogelijk om deze functie in het planMER tijdig en zorgvuldig mee te nemen.	
2	1	In de reactienota 'Ontwerp Partiele Herziening Programma Noordzee 2022-2027' heeft u toegezegd dat in het Programma Noordzee 2028-2033 ook gekeken zal worden naar de medegebruiksvorm 'zon op zee'. Helaas vinden we dat niet terug in de nu voorliggende NRD. Wij juichen toe dat de concept NRD Programma Noordzee 2028-2033 een hoofdstuk wijdt aan medegebruik in windparken. Uw inleidende alinea: "Efficiënt en meervoudig ruimtegebruik is al vanaf de Nota Ruimte van 2004 een belangrijke doelstelling van het beleid voor de Noordzee. Het Rijk faciliteert medegebruik in windparken op zee, omdat het gebruik maken van de beschikbare ruimte binnen windparken kan bijdragen aan het beter in balans realiseren van de drie transities op zee voor natuur, voedsel en energie.", raakt goed de kern van het medegebruik. Helaas ontbreekt in het vervolg elke referentie naar de beleidsontwikkelingen en technische ontwikkelingen aangaande zonne-energie op zee, ondanks uw toezegging in de bovengenoemde reactienota. Wij roepen u met klem op om deze omissie in de definitieve NRD Programma Noordzee 2028-2033 ongedaan te maken. Juist in de periode 2028-2033 wordt immers de sterke uitrol van zonne-energie op de Noordzee verwacht!	Het Programma Noordzee 2028-2033 zal ingaan op de beleidsontwikkelingen en technische ontwikkelingen aangaande zonne-energie op zee. Zon op zee is al toegestaan als medegebruiksvorm binnen windparken. De grootschalige aanwijzing van windenergiegebieden vraagt om ruimtelijke sturing en is een noodzakelijke stap volgens de Wet windenergie op zee om kavelbesluiten te kunnen nemen. Dit is voor andere vormen van energiewinning vooralsnog niet aan de orde.
3	1	Om het ontwikkelen van maritieme CO_2-transportoplossingen die de CO_2 direct vanaf het schip in de diepe ondergrond injecteren (DOI) is het cruciaal dat	Deze deelzienswijze is ter kennisgeving aangenomen.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		potentiële CO_2-opslaglocaties ontwikkeld kunnen worden en bereikbaar blijven voor CO_2-transport per schip met directe injectie.	
3	2	De opslag van CO_2 wordt meermaals genoemd als belangrijke nieuwe activiteit op de Noordzee, maar steeds als losstaande activiteit of in combinatie met pijpleidingen. Dit is een te beperkt perspectief, zeker gezien de meermaals benoemde toenemende druk op de ruimte die pijpleidingen met zich meebrengen. Om CO_2-opslag goed in te bedden in het ruimtelijk beleid is het van belang om CO_2-opslag als een ketenactiviteit te beschouwen, waarbij soms pijpleidingen en soms schepen het transport van de CO_2 naar de permanente opslaglocatie verzorgen. Dit zien we graag expliciet zo benoemd.	Deze deelzienswijze zal worden betrokken bij het Programma Noordzee 2028-2033.
3	3	Onze aanpak van CO_2-transport per schip naar de opslaglocatie in combinatie met directe offshore injectie stelt andere eisen aan de locatie en omgeving van een CO_2-opslag dan CCS-projecten waarbij het transport per pijpleiding vanaf een onshore locatie plaatsvindt. Enerzijds is het niet nodig om ruimte in te plannen voor een lange pijpleiding naar land, of een distributieplatform. Anderzijds is het wel idealiter mogelijk om met een groot schip veilig aan te kunnen meren bij een Tower Offloading Unit ("TOU", het aanmeersysteem), dat met een (korte) leiding verbonden is met het injectieplatform. Mocht dit niet mogelijk zijn, dan kan de pijpleiding die de TOU met het injectieplatform verbindt iets worden verlengd tot een geschikte locatie buiten het betreffende gebied. Daarom zien we graag dat CO_2-transport per schip met directe injectie expliciet wordt meegenomen in, een Noordzee-brede gebiedsverkenning voor medegebruik (p. 13), het onderzoek naar de behoefte om het beleid voor medegebruik van windparken aan te passen of verduidelijken (p. 13), de aanpassing van het 'ontwerpproces samenhang mijnbouw en windenergie op zee' (p. 16), en, in onderzoeken naar multifunctioneel ruimtegebruik in defensiegebieden EHD 41 en 41 (hoofdstuk 7). Daarbij beschouwt Carbon Collectors zichzelf nadrukkelijk als	Deze deelzienswijze zal worden betrokken bij het Programma Noordzee 2028-2033. In uw zienswijze spreekt u van "multifunctioneel ruimtegebruik in defensiegebieden EHD 41 en 41 (hoofdstuk 7)". Er wordt op gewezen dat het multifunctioneel ruimtegebruik in hoofdstuk 7 zich alleen richt op de nieuwe oefenzone gelegen tussen EHD 41 en 42, en niet in de genoemde EHD's zelf.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		belanghebbende, die graag actief betrokken wordt bij deze processen.	
3	4	In het kader van het 'Aanpassen van het afwegingskader gebruik reserveringszone zandwinning' wordt het voornemen benoemd om in bepaalde zandwinningszones 'alleen tijdelijk ander gebruik toe te staan en geen permanente constructies' (p. 11, p. 30 en hoofdstuk 5). Omdat er in de nieuwe zandwinningszone potentiële CO_2-opslaglocaties aanwezig zijn, die op korte termijn m.b.v. scheepstransport zouden kunnen worden ontwikkeld, zien wij graag dat CO_2 opslag met transport per schip en directe offshore injectie wordt erkend als tijdelijke activiteit met tijdelijke en herbruikbare infrastructuur die wordt meegenomen in de integrale gebiedsplanning. De velden zullen immers in 10–15 jaar gevuld zijn en de TOU en pijpleiding kunnen te allen tijde worden losgekoppeld. Nadat een veld is gevuld, zullen de TOU en pijpleiding in ieder geval worden weggehaald en elders worden hergebruikt. Door deze activiteit in de integrale planning mee te nemen kan gebruik van natuurlijke en bestaande hulpbronnen en infrastructuur geoptimaliseerd worden.	CO_2-opslag wordt bij de aanpassingen in het afwegingskader voor de reserveringszone voor zandwinning in het Programma Noordzee 2028-2033 in beschouwing genomen. Dit vergt geen aanpassing van de te onderzoeken aspecten voor het planMER.
3	5	In hoofdstuk 8 wordt het voornemen genoemd om de volgende KRM-maatregel te onderzoeken in het plan MER: 'In beginsel geen activiteiten of fysieke structuren die significante negatieve veranderingen veroorzaken in hydrografische omstandigheden die van invloed zijn op mariene ecosystemen en met name op de bodemgemeenschappen in die delen van Natura2000-gebieden onder de habitatrichtlijn en KRM-gebieden waar bodemberoerende visserij verboden is.' Gelet op de aanwezigheid van mogelijke CO_2- opslaglocaties in met name het Friese Front gebied, verzoeken wij om in de definitieve NRD expliciet te benoemen in hoeverre CO_2-opslag (met transport per schip en directe injectie) onder deze maatregel zou kunnen vallen. Wanneer dit wel het geval is, worden wij graag als belanghebbende betrokken bij het onderzoek naar de consequenties van een dergelijk verbod.	Het valt op voorhand niet uit te sluiten dat CO_2-opslag (met transport per schip en directe injectie) significante negatieve effecten kan hebben op hydrografische omstandigheden en op de kwaliteit of integriteit van zeebodemhabitats. Deze maatregel betreft alle activiteiten die de hydrografie beïnvloeden en een negatief effect kunnen hebben op de bodemhabitats. Daarom worden in de NRD geen specifieke voorbeelden genoemd. De deelzienswijze wijst terecht op het belang van een eenduidige invulling van het begrip 'significante negatieve veranderingen'. Dit punt wordt onderkend. In de verdere uitwerking van de maatregel wordt daarom gekeken naar een afwegingskader. Hiermee wordt beoogd de toepasbaarheid en eenduidigheid van de maatregel te vergroten en interpretatieverschillen te beperken. De gevolgen van het eventueel weren van activiteiten en fysieke structuren worden onderzocht voor de betreffende maatschappelijke doelen en belangen. Op basis van de uitkomsten wordt de maatregel nader vormgegeven. EBN wordt betrokken bij de verdere uitwerking van deze maatregel.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
4	1	De voorgestelde scheepvaartroutes zullen, voor zover wij nu kunnen beoordelen, op de bestaande activiteiten van Tenaz geen beperkingen opleveren. Hierbij gaan wij ervan uit dat de bestaande platformen beschikbaar zullen blijven voor boten en helikopters, en dat onze pijpleidingen beschikbaar zullen blijven voor periodiek onderhoud en inspecties.	In het kader van het Programma Noordzee 2028-2033 is het voornemen om de indicatieve ruimte voor een *clearway* Hamburg-Hull te bepalen. Een *clearway* is geen dwingende route, maar een gebied waar in principe geen nieuwe mijnbouwplatforms komen, tenzij dit blijkt veilig te kunnen. De *clearway* Hamburg-Hull is bedoeld om ruimte te (blijven) bieden aan een (bestaande) verkeersstromen. Zeevarenden moeten te allen tijde buiten de 500-meter-zone rondom platforms blijven, ongeacht de aanwezigheid van een *clearway*. De bereikbaarheid van de platforms en leidingen wordt daarom niet beïnvloed door de *clearway*. Bij het bepalen van de indicatieve ruimte voor de *clearway* worden zowel de gevolgen voor de mijnbouw als de betekenis voor scheepvaartveiligheid onderzocht. Operators worden betrokken bij dit proces.
4	2	Binnen de blokken K07 en K08 zien wij ontwikkelingsmogelijkheden die onder de scheepvaartroutes liggen, daarvoor willen wij aandacht vragen.	Dat er binnen de blokken K07 en K08 ontwikkelingsmogelijkheden zijn binnen de scheepvaartroutes, is waardevolle informatie en zal worden gebruikt bij het bepalen van de indicatieve ruimte voor nieuwe *clearways*. Hierbij worden eventuele gevolgen van een *clearway* voor de mijnbouwsector in kaart gebracht en wordt tegelijkertijd onderzocht hoe op een veilige manier bestaande internationale scheepvaartverbindingen zijn te borgen. Daarbij worden belanghebbenden betrokken.
4	3	De indicatieve ligging van de vaarroute Hamburg–Hull ligt nu nabij ons bestaande platform K07-FB-1 waardoor het aanvaringsrisico met die infrastructuur wordt vergroot. We zouden graag zien dat de vaarroute ruim buiten de 500-meter-zone van het platform komt te liggen.	Met het oog op de noodzaak van veilige internationale scheepvaartverbindingen wordt in het kader van het Programma Noordzee 2028-2033 het voornemen onderzocht om de indicatieve ruimte voor een *clearway* Hamburg-Hull te bepalen. Het gaat hier om een bestaande route. De *clearway* is een instrument om deze verkeersstroom ruimte te bieden en verkeersstromen voorspelbaar te maken. Zeevarenden moeten te allen tijde buiten de 500-meter-zone blijven, ongeacht de aanwezigheid van een *clearway*. Zowel de gevolgen voor de mijnbouw als de scheepvaartveiligheid worden onderzocht, en operators worden betrokken bij dit proces.
4	4	*Het mogelijk aansluiten van de geboorde put J09-FA.* Wanneer dit tot uitvoering wordt gebracht zal er een pijpleiding over een afstand van ongeveer 5 km worden aangelegd om de put aan te sluiten op het platform K07-FB-1. De uitvoering hiervan geeft tijdelijk een probleem. Mogelijk dat met het maken van afspraken, hier een oplossing voor is.	Hierover kan Tenaz Energy Netherlands te zijner tijd in overleg treden met het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat en het Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat. Het maken van dergelijke afspraken is geen onderdeel van het Programma Noordzee 2028-2033.
4	5	Het ontwikkelen van een tweetal prospects K17-Charlie & K17-FB, waarbij wij bij de ontwikkeling een mogelijk conflict zien met	De in deze deelzienswijze beschreven ontwikkelingen hebben een relatie met het windkavel IJmuiden Ver Gamma-B waarvoor het Kavelbesluit al is genomen.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		het windpark. Mogelijk zullen de ontwikkelingskosten significant hoger uitvallen omdat bijvoorbeeld schuin geboord zal moeten worden.	In het kader van het Programma Noordzee 2028-2033 zijn geen beleidsaanpassingen voorzien in de directe nabijheid van deze ontwikkelingen.
4	6	Uit het PNZ 28-33 maken wij op dat er een windpark gepland staat boven onze put B17-4. Wanneer deze tot uitvoering komt zal dit voor ons mogelijkheden wegnemen om een platform te plaatsen. Dit zal dan leiden tot het niet kunnen ontwikkelen van het gasveld ofwel tot hogere ontwikkelkosten.	Voorafgaand aan het identificeren van zoekgebieden voor windenergie hebben gesprekken met de mijnbouwsector plaatsgevonden, waarbij voor zoekgebied 12 alleen aan de randen wellicht ruimte nodig zou zijn voor helikopterbereikbaarheid van enkele (mogelijke toekomstige) platforms. Deze locatie is daarbij niet naar voren gebracht. Graag treden wij in overleg over uw voorgenomen activiteiten zodat deze kunnen worden meegewogen in de besluitvorming over het aanwijzen van windenergiegebieden in het Programma Noordzee 2028-2033.
4	7	Het prospect E03-Charlie ligt direct onder een scheepvaartroute (breedte is 6 km). Dit kan mogelijk tot problemen leiden voor de ontwikkeling van het gasveld ofwel tot hogere ontwikkelkosten.	De indicatieve *clearway* is onderzocht voor het Partieel Herziene Programma Noordzee 2022-2027en is geen onderdeel van de onderzoeksopzet van het Programma Noordzee 2028-2033.
5	1	Jaartal '2040' toevoegen bij ambitie 40 GW wind op zee (Zie blz. 12 par. 2.5 Deelvoornemens buiten de 12+2 NM, onderdeel [dl Aanwijzen van windenergiegebieden.) Gewenste tekstaanpassing. Wij adviseren om de zin "Recent is de ambitie voor windenergie op zee bijgesteld 40 GW." als volgt aan te passen: "Recent is de ambitie voor windenergie op zee bijgesteld naar 40 GW in 2040." *Toelichting* U noemt het jaartal '2040' niet. Daardoor lijkt het alsof de maximale ambitie van de rijksoverheid voor windenergie op zee 40 GW is en dat geen verdere groei wordt voorzien. In 2025 is met de kamerbrief bij het 'Windenergie Infrastructuurplan Noordzee' inderdaad toegelicht dat het het meest realistisch is om in te zetten op een bandbreedte van 30 tot 40 GW in 2040 (i.p.v.50 GW in 2040) aan windenergie op zee. Het coalitieakkoord 'Aan de slag, Bouwen aan een beter Nederland' zet in op 40 GW, het maximum van de geschetste bandbreedte. Het Windenergie Infrastructuurplan Noordzee geeft echter ook een doorkijk naar 2050. In hoofdstuk 2 staat op blz. 17: "Voor 2050 groeit de benodigde capaciteit verder door naar 40 tot 73 GW. Hierbij gaan de meeste studies uit van een theoretisch maximum van om	De ambitie voor windenergie op zee wordt uitgewerkt in het Nationaal Plan Energiesysteem (NPE), waarvan de actualisatie in september 2026 verschijnt. Daaruit wordt duidelijk dat op dit moment geen exact jaartal te koppelen is aan de ambitie van 40 GW op zee. Het voornemen voor het Programma Noordzee 2028-2033 is om voldoende ruimte voor 40 GW aan te wijzen, zodat het in ruimtelijk opzicht mogelijk is om deze ambitie rond 2040 te realiseren. Het klopt dat 40 GW niet een vastgesteld maximum is voor windenergie op zee. De langetermijnambitie wordt bepaald in het NPE. Vervolgens zal deze langetermijnambitie nog om integrale ruimtelijke besluitvorming vragen in een volgend Programma Noordzee.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		en nabij de 70 GW". In het Participatieplan noemt u op blz. 6 wel het jaartal 2040. Hierom menen we dat in de tekst in de NRD in elk geval het jaartal '2040' hoort te staan. Daarmee is duidelijker dat er ook na 2040 groei van windenergie op zee kan zijn.	
5	2	Reikwijdte uitbreiden met onderzoeken alternatieven voor waterstofproductie in windenergiegebied 6/7 (Zie blz. 19 par. 3.1 Reikwijdte: opgave, gebieden, tijdshorizon, onderdeel 3.1.1. Te onderzoeken opgave windenergiebieden). Gewenste aanvulling in de reikwijdte We vragen u om de concept NRD aan te vullen met een onderzoek naar alternatieve windenergiegebieden waar waterstofproductie kan plaatsvinden voor het geval het windenergiegebied 6/7 slechts deels of helemaal niet wordt gerealiseerd. *Toelichting* U schetst in de concept-NRD de substantiële onzekerheden voor de realisatie van (delen) van het windenergiegebied 6/7. Mogelijk zijn er helemaal geen windparken te realiseren in dit gebied. Juist dit windenergiegebied is in beeld voor waterstofproductie. Als er geen windparken gerealiseerd kunnen worden, kan er ook geen waterstofproductie plaatsvinden. Wij raden u daarom aan om in de planMER ook te kijken naar alternatieve windenergiegebieden waar op termijn waterstofproductie kan plaatsvinden. U kunt dit bijvoorbeeld onderzoeken voor de mogelijk nieuw aan te wijzen windenergiegebieden 9a, 9b, 10, 11 en 12. Voor de alternatieven kunt u de milieueffecten onderzoeken met de aspecten die u zelf aangeeft in tabel 3.1. op blz. 29: "milieueffecten van waterstofelektrolyse (warmte, brein).".	Hoofdstuk 3 van de NRD beschrijft het proces van het aanwijzen van windenergiegebieden, het trechteren hiervan tot zoekgebieden en de te beoordelen aspecten in het planMER. In tabel 3.1 wordt daarom ook waterstofproductie genoemd. Dit is niet specifiek voor een windenergiegebied.
5	3	We vragen u in bijlage B 'NZO-leden en hun achterban' bij de sector Energie de organisatie 'Den Helder Airport' toe te voegen als '2° ring NZO'. *Toelichting* U geeft zelf al aan dat de inventarisatie voor de '2° ring NZO' nog niet compleet is. U gaat de helikopterroutes op de Noordzee opnemen in het programma Noordzee en mogelijk is verlegging van routes nodig. Den Helder Airport is gespecialiseerd in het vervoeren van personeel naar de installaties	De in het NZO vertegenwoordigde sectoren organiseren zelf hun achterbannen. De inventarisatie van de leden uit de 2e ring loopt via het secretariaat van het NZO. U kunt uw wens daar kenbaar maken.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		naar de Noordzee en is daarom een belangrijke stakeholder.	
6	1	Om echt vooruit te kijken en toekomstbestendig te zijn, zou het PNZ vol moeten inzetten op het verminderen van drukfactoren, het voorkomen van vervuiling, het herstellen van ecosystemen en het creëren van rust. Die ambitie volgt niet uit de NRD en het Participatieplan. In tegendeel: er wordt met de natuur omgegaan als ware het een van de vele belangen die met elkaar wedijveren. In het Paticipatieplan staat letterlijk: "De voorgestelde beleidswijzigingen kunnen raken aan de belangen van natuur en andere gebruiksfuncties op zee." Alle belangen – zandwinning, windenergie, mijnbouw, scheepvaart, kabels, defensie, visserij, natuur – worden naast elkaar behandeld en ingepast in de drukke Noordzee, alsof het een puzzelspel is. Dat is de voortzetting van bestaand beleid, business as usual. Met de natuur en het klimaat als grote verliezers, dat blijkt uit de effecten van het beleid van de afgelopen decennia: de klimaatuitdagingen worden alleen maar groter en de goede milieutoestand is in de Noordzee verre van bereikt. Stichting Doggerland verzet zich met klem tegen deze benadering en verzoekt uw ministerie een duidelijke keuze te maken voor een toekomstbestendige Noordzee die schoon, gezond en biodivers is. Dat kan alleen als de natuur als uitgangspunt en doelstelling wordt gezien, niet als een van de vele belangen.	De opgave voor het Programma Noordzee 2028-2033 is het vinden van de juiste maatschappelijke balans om te kunnen komen tot een efficiënte en veilige ruimtelijke ontwikkeling van de Noordzee die past binnen de randvoorwaarden van een gezond ecosysteem. Kwaliteit van het ecosysteem is daarmee een expliciete randvoorwaarde voor maatschappelijke activiteiten. De NRD vermeldt dat samen met de vaststelling van het Programma Noordzee 2028-2033 het Programma van Maatregelen van de Kaderrichtlijn Mariene Strategie (MS3) wordt geactualiseerd. Deze nieuwe MS3 wordt opgenomen in het Programma Noordzee 2028-2033. De voorgenomen maatregelen in het Programma van Maatregelen dragen bij aan de in de Mariene Strategie deel 1 vastgestelde goede milieutoestand en de milieudoelen. Milieudoelen zijn stappen richting het behalen van de goede milieutoestand. De voorgenomen maatregelen beogen daarmee allemaal een positief milieueffect en vormen het kader voor het nieuwe Programma Noordzee zelf. De effecten van de voorgestelde maatregelen worden getoetst in het planMER en dragen bij aan de besluitvorming over het ontwerp, dat naar verwachting in het voorjaar van 2027 ter inzage zal worden gelegd. U wordt dan in de gelegenheid gesteld te reageren.
6	2	De natuurherstelverordening schrijft voor dat Nederland doeltreffende herstelmaatregelen treft in minimaal 20% van de Noordzee. Dat komt erop neer dat er voor álle bestaande Natura 2000-gebieden in de Noordzee dergelijke maatregelen dienen te worden genomen, nu deze 20% van het Nederlandse gedeelte van de Noordzee (EEZ) beslaan. De Natura-2000 gebieden die in het kader van de Habitatrichtlijn beschermd zijn, verkeren geen van allen in een goede staat van instandhouding. Om aan de 20%-norm te voldoen, moeten de herstelmaatregelen ook betrekking hebben op de Natura 2000-gebieden die in het kader van de Vogelrichtlijn zijn aangewezen.	In het Natuurplan dat wordt opgesteld ter uitvoering van de Natuurherstelverordening zal het Rijk aangeven hoe invulling gegeven gaat worden aan de verplichtingen uit de Natuurherstelverordening. De NHV introduceert deadlines voor het nemen van maatregelen om een goede toestand van brede habitattypen te bereiken, die minimaal gelijk moet zijn aan de goede milieutoestand zoals die voor zeebodemintegriteit binnen de KRM is vastgesteld. Zoals aangegeven in de NRD is het opstellen van het Natuurplan een eigenstandig traject dat daarom nu niet wordt onderzocht als onderdeel van het voornemen voor het Programma Noordzee 2028-2033 in het planMER. Het Natuurplan kent een eigen consultatieproces waarbinnen u uw zienswijze kunt indienen. Daarnaast kunt u indien relevant ook

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
			reageren op het toekomstig Ontwerp Programma Noordzee 2028-2033.
6	3	De herstelmaatregelen met de hoogste prioriteit hebben maatregelen, die de natuurlijke processen en dynamiek van de gebieden bevorderen. Dat houdt in, dat de maatregelen moeten zijn gericht op het garanderen van rust en ruimte voor de habitats en soorten, dus dat er in de gebieden geen verstorende activiteiten meer worden toegestaan, in de breedste zin van het woord.	Zie het antwoord op deelzienswijze 6.2.
6	4	Daarnaast zou het netwerk van beschermde gebieden moeten worden uitgebreid. In het bijzonder zouden er corridors moeten komen die de gebieden met elkaar verbinden, zodat er een netwerk ontstaat van beschermde zeegebieden dat ecologisch coherent, verbonden en representatief is en waar geen barrières zoals grote windparken worden geplaatst. Die visie ontbreekt volledig in de NRD.	De NRD gaat uit van de actuele situatie van wettelijke maatregen voor natuurherstel. Dit laat onverlet dat in de toekomst nieuwe wettelijke maatregelen kunnen worden genomen en in vervolgbesluiten dienen te worden meegenomen. In het planMER worden de effecten van voorgestelde ruimtelijke besluiten onderzocht. In de Passende Beoordeling worden bovendien de mogelijke gevolgen voor Natura 2000 gebieden beoordeeld. Barrièrewerking is onderdeel van de te onderzoeken effecten.
6	5	We pleiten ervoor dat deze maatregel in het PNZ wordt gezet en de basis vormt voor het planMER en de participatieprocedure: Verklaar natuurherstel en het voorzorgsbeginsel als uitgangspunten voor het PNZ, met weerbare ecosystemen als fundament van ons bestaan; zodat natuur niet langer als een van de vele belangen wordt gezien dat in een stakeholder-overleg het onderspit kan delven.	Deze deelzienswijze betreft een aanpassing in het uitgangspunt van het beleidsvoornemen. Dit is geen onderwerp van de NRD. Uw deelzienswijze wordt daarom ter kennisgeving aangenomen en vergt geen aanpassing van de NRD. Overigens wordt natuurherstel vormgegeven in het traject van de Natuurherstelverordening en is het voorzorgsbeginsel al het uitgangspunt van het Programma Noordzee.
6	6	We pleiten ervoor dat deze maatregel in het PNZ wordt gezet en de basis vormt voor het planMER en de participatieprocedure: Draag het gebied Borkumse Stenen voor als Natura 2000-gebied, zodat de unieke natuur in dat gebied effectief beschermd kan worden en er een grensoverschrijdend beschermd zeegebied ontstaat met de aangrenzende beschermde gebieden in Duitsland.	De Borkumse Stenen is op dit moment een beschermd KRM-gebied. Het Rijk werkt momenteel aan de opvolging van de uitspraak van de rechtbank op 9 maart 2026. Daaruit zal blijken of het gebied als Habitatrichtlijngebied aangewezen moet worden. Daarop kan nu nog niet vooruit worden gelopen. Een aanwijzing van een gebied onder de Habitatrichtlijn is een eigenstandig proces waarvoor opname in het Programma Noordzee 2028-2033 niet noodzakelijk is.
6	7	We pleiten ervoor dat deze maatregel in het PNZ wordt gezet en de basis vormt voor het planMER en de participatieprocedure: Voeg belangrijke corridors toe aan het netwerk van beschermde gebieden, zoals weergegeven in onderstaande kaart.	Zie het antwoord op deelzienswijze 6.4.
6	8	We pleiten ervoor dat deze maatregel in het PNZ wordt gezet en de basis vormt voor het planMER en de participatieprocedure: Breid	Uitbreiding van een definitie van een habitattype onder de Habitatrichtlijn is geen onderdeel van de reikwijdte van deze zienswijzeprocedure. Het

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		de Nederlandse (beperkte) definitie van habitattype H1170 (riffen) uit tot alle typen riffen, zodat niet enkel riffen van open zee eronder vallen.	wijzigingen van een habitattype kent een eigenstandig proces vanuit de Natura 2000 systematiek. Het Rijk werkt momenteel aan de opvolging van de uitspraak van de rechtbank op 9 maart 2026. Daarop kan niet worden vooruitgelopen. Een aanwijzing van een Natura 2000-gebied is een eigenstandig proces waarvoor opname in het Programma Noordzee 2028-2033 niet noodzakelijk is.
6	9	We pleiten ervoor dat deze maatregel in het PNZ wordt gezet en de basis vormt voor het planMER en de participatieprocedure: Maak toekomstbestendige, duidelijke keuzes die zorgen voor rust en ruimte op zee. Omdat iets altijd al zo was, betekent niet dat het zo moet blijven. De Noordzee verkeert in slechte staat, er zijn te veel schadelijke activiteiten en er komen er steeds meer bij. Welke schadelijke activiteiten worden nu eindelijk stopgezet om natuurherstel mogelijk te maken? Wij zien geen keuzes in de NRD: het credo is nog steeds multifunctioneel gebruik, oftewel zoveel mogelijk exploitatie per m2. Gezien de staat en risico's van ecosysteemfalen voor de Maatschappij zou de centrale vraag niet moeten zijn: hoe kunnen we alle (industriële) activiteiten zoveel mogelijk door laten gaan? De vraag zou moeten zijn: waar en hoe kunnen we zoveel mogelijk rust en ruimte creëren voor ecosystemen om zichzelf te kunnen herstellen?	Deze deelzienwijze betreft een aanpassing in het uitgangspunt van het beleidsvoornemen. Dit is geen onderwerp van de NRD. Deze deelzienswijze wordt daarom ter kennisgeving aangenomen en vergt geen aanpassing van de NRD.
6	10	Windenergie op zee heeft veel negatieve effecten op het zeeleven: • De bouw, exploitatie en ontmanteling van windmolenparken veroorzaken een toename van onderwatergeluidsoverlast, met als gevolg de directe sterfte van vissen en zeezoogdieren. • Het 'schoonmaken' van de zeebodem voor de bouw van windmolenparken verwijdert natuurlijk voorkomend substraat, habitats en soorten en leidt tot directe en indirecte sterfte van zeeleven. • Ook de ontploffingen van bommen uit de Tweede Wereldoorlog zullen direct zeeleven doden dat beschermd zou moeten worden.	De in de deelzienswijze genoemde aspecten worden meegenomen in het planMER op het abstractieniveau dat past bij de besluitvorming. Nadat windenergiegebieden zijn aangewezen in het Programma Noordzee worden vervolgens in het kader van MER-procedures ter voorbereiding op de kavelbesluiten verkavelings- en inrichtingsvarianten in meer detail onderzocht op ecologische effecten en mogelijke mitigerende maatregelen. Zo worden de effecten op de zeebodem, de waterkwaliteit, hydrografische eigenschappen, onderwatergeluid, EMV, ecosysteemeffecten, effecten op zee- en trekvogels (habitatverlies, aanvaringen en barrièrewerking), zeezoogdieren, en andere beschermde soorten beoordeeld aan de hand van de KRM-descriptoren en/of soorts- en gebiedsbeschermingsdoelstellingen. Bij alle beoordelingen wordt gebruik gemaakt van de meest recente relevante kennis.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		• Seismische activiteit, continu lawaai, emissies en vervuiling door scheepvaart voor bouw en onderhoud leiden tot (in)directe sterfte en habitatverlies. • Elektromagnetische en geluidsgolven verstoren zoogdieren zoals bruinvissen en zeehonden, maar ook haaien en roggen. Zeehonden en andere zeezoogdieren mijden windmolenparken. • Windmolenparken verstoren de trek van trekvogels en vormen barrières, waardoor ze hun functionele capaciteit verliezen of het risico lopen betrokken te raken bij een ramp met de windturbines. • Erosie veroorzaakt door slijtage van windturbinematerialen vervuilt de zee. De vervuiling is zelfs binnen beschermde zeegebieden al te hoog: schelpdieren, schaaldieren, vissen en zeezoogdieren bevatten al overmatige hoeveelheden chemicaliën en zware metalen, en deze stoffen hopen zich ook op in ons lichaam. Nog meer offshore windenergie zal de volgende stoffen toevoegen: zink, lood, koper, aluminium, indium, gallium, cadmium, PFAS, ijzer, diuran, irgarol, koolwaterstoffen (BTEX, PAK's), siliconenvloeistoffen, minerale oliën, (bio)diesel, plantaardige oliën, synthetische esters, ethyleenglycol, propyleenglycol en zwavelzuur, epoxyharsen, polyurethaan en andere stoffen die zullen uitlogen en de zee verder vervuilen. • Naar verwachting zullen windmolenparken de primaire productie beïnvloeden en ook kunnen hierdoor meer zuurstofloze gebieden ontstaan. • Bodemverstoring tijdens de bouw zorgt ervoor dat koolstof uit de bodem in zee wordt opgeslagen, waardoor het in contact komt met zuurstof en het klimaatprobleem in de atmosfeer verergert, en de zee	

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		verzuurt. Het opgraven van verontreinigde grond van de zeebodem leidt tot een verhoogde vervuiling in de waterkolom.	
6	11	Specifiek over windenergie zoekgebieden 10 en 11, waar mogelijk nieuwe windparken worden gebouwd: die liggen dusdanig dicht aan Natura 2000-gebieden, dat daar extra goed moet worden onderzocht wat de (cumulatieve) effecten zijn van deze windparken op de Klaverbank en Doggersbank. Gezien bovengenoemde drukfactoren is de kans aanzienlijk dat niet kan worden uitgesloten dat er significante gevolgen zijn voor de Natura 2000-gebieden en de daaraan gekoppelde doelstellingen, zeker gezien hun zeer ongunstige staat van instandhouding.	De potentiële effecten van windparken op Natura 2000 gebieden worden onderzocht en beoordeeld in het planMER en de Passende Beoordeling. Daarbij wordt een inschatting gemaakt of er mogelijk significante effecten zijn uit te sluiten, of dat dit vanwege het abstractieniveau van het PlanMER in een latere, meer gedetailleerde fase, gedaan moet worden. Het planMER en de Passende Beoordeling worden gelijktijdig met het ontwerpbesluit ter inzage gelegd.
6	12	Zoals hiervoor toegelicht, veroorzaken windparken verontreiniging en overlast voor het zee- en bodemleven in de wijde omgeving. Om doelstellingen op het gebied van habitatbescherming, vogelbescherming, biodiversiteit en natuurherstel te behalen, kan er maar op een manier met de ruimte binnen windparken worden omgegaan. Dat is rust bieden. Binnen windparken zou juist geen visserij, mijnbouw en scheepvaart moeten worden toegestaan. Alleen dan kan de schade die windparken aan de natuur toebrengen, enigszins worden gemitigeerd. De rustzone binnen windparken wordt door voorstanders van windenergie op zee nu juist als argument gebruikt waarom windparken goed voor de biodiversiteit zouden zijn, omdat het zeeleven daar ongestoord zou zijn en veilig voor visserij. Het zouden hotspots voor riffen en kraamkamers worden, aldus het argument, waar populaties zich zouden kunnen herstellen. Grootschalige en industriële windenergiegebieden kunnen evenwel niet worden geportretteerd als 'rustgebieden', gezien de continue effecten op het ecosysteem, zijn zoals onderwatergeluid en vervuiling. Als die 'rustgebieden' nu zouden worden verstoord, zou er ook een belangrijk argument voor windparken op zee verdwijnen. Met als gevolg dat ze nog minder te verantwoorden zijn.	Gesteld wordt dat de schade die windparken aan de natuur toebrengen, alleen dan enigszins kan worden gemitigeerd als de ruimte binnen windparken rust biedt voor natuurherstel en geen visserij, mijnbouw en scheepvaart worden toegestaan. In het planMER zal een ecologische effectbeoordeling worden uitgevoerd ten behoeve van de aanwijzing van nieuwe windenergiegebieden en worden mogelijke mitigerende maatregelen onderzocht. In het kader van de NRD kan er nog niet vooruitgelopen worden op de afweging over de mogelijke mitigerende maatregelen. Dit volgt in het ontwerpbesluit van het Programma Noordzee 2028-2033. Nadat windenergiegebieden zijn aangewezen in het Programma Noordzee worden vervolgens in het kader van MER-procedures ter voorbereiding op de kavelbesluiten verkavelings- en inrichtingsvarianten in meer detail onderzocht op ecologische effecten en mogelijke mitigerende maatregelen. Nadat de inrichting van het windpark is goedgekeurd worden mogelijk concrete initiatieven binnen windparken vervolgens getoetst aan de bestaande wet- en regelgeving. In deze procedure wordt specifiek gekeken naar effecten op het ecosysteem en op Natura 2000 gebieden. Belangrijke aspecten zijn de introductie van niet-inheemse soorten, ecologische draagkracht, nutriëntenonttrekking of -toevoer en effecten op soorten (bijvoorbeeld de extra risico's die voor vogels ontstaan als activiteiten in windparken hen aantrekken).
6	13	Om aan de verplichting te voldoen dat een goede staat van instandhouding voor	Voor zandwinning geldt dat deze activiteit op de Noordzee al is toegestaan binnen het bestaande

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		Natura 2000-gebieden wordt bereikt, dient zandwinning in deze gebieden op voorhand te worden uitgesloten. In de Natura 2000-gebieden in de Noordzee is immers het bodemleven van uitzonderlijk belang, nu deze de bouwstenen voor het hele ecosysteem bevat en de voeding voor zeevogels. De bodem dient derhalve met rust te worden gelaten. Hetzelfde geldt in het gebied Borkumse Stenen, waar bijzondere riffen aanwezig zijn. In het planMER dient daar rekening mee worden gehouden. In ieder geval dienen de milieueffecten van zandwinning, en niet alleen de diepere zandwinning, maar alle zandwinning, op Natura 2000-gebieden in het planMER onderzocht te worden. Het uitgangspunt dient volgens de Habitatrichtlijn te zijn: geen zandwinning, tenzij met een passende beoordeling kan worden uitgesloten dat de zandwinning geen significante gevolgen heeft voor het Natura 2000-gebied. Dat is dus een ander uitgangspunt dan nu op pagina 31 van de NRD is opgenomen ("Op basis van de mogelijke effecten wordt ingeschat wat de mogelijke gevolgen zijn voor de gebiedsbescherming in relevante Natura 2000-gebieden"). Dat gaat ervan uit dat een inschatting van de mogelijke gevolgen voldoende is, terwijl de passende beoordeling is bedoeld om plannen en projecten slechts toe te staan indien significante gevolgen kunnen worden uitgesloten.	beleidskader. In het huidige planMER staat daarom niet de gehele zandwinningsactiviteit opnieuw ter discussie; deze vormt onderdeel van de referentiesituatie. In het planMER worden de deelvoornemens onderzocht voor veranderingen in het beleid. Deelvoornemens die zandwinning raken zijn: 1. het mogelijk maken van diepere winning dan de referentiesituatie; 2. het aanpassen van het afwegingskader gebruik van voor zandwinning gereserveerd gebied; 3. het niet toestaan van zandwinning in gebieden waar op basis van de KRM maatregelen zijn genomen om (bodemberoerende) visserij te beperken. In een Passende Beoordeling worden de effecten van deelvoornemens op Natura 2000 gebieden onderzocht. Voor de vergunningverlening in relatie tot zandwinning wordt in een daarop gerichte projectMER op detailniveau onderzocht wat de gevolgen van zandwinning in specifieke zandwinvakken zijn. Ook daarbij wordt in een Passende Beoordeling onderzocht wat mogelijke effecten zijn op (nabijgelegen) beschermde gebieden.
6	14	In de NRD wordt verwezen naar het planMER dat ten behoeve van het Nationaal Programma Ruimte voor Defensie (NPRD) is opgesteld. Dat planMER is evenwel tot stand gekomen voordat de Rechtbank Gelderland in drie zaken duidelijke uitspraken heeft gedaan over de kwaliteit van passende beoordelingen die aan vergunningplichtige activiteiten ten grondslag liggen. Die zaken betroffen de beheerplannen voor de Natura 2000-gebieden Friese Front, Klaverbank en Doggersbank. De passende beoordelingen die in die zaken waren gemaakt, konden geen zekerheid geven dat activiteiten, waaronder die van Defensie, geen significante gevolgen zouden hebben voor de natuurgebieden. De vonnissen	Er is kennisgenomen van deze deelzienswijze en de aangehaalde jurisprudentie. Het planMER voor het Programma Noordzee 2028-2033 wordt opgesteld conform de geldende wet- en regelgeving, rechtspraak en de meest recente inzichten met betrekking tot ecologische onderzoeken en de eisen die daaraan worden gesteld.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		bevestigen de constatering van natuurorganisaties, dat passende beoordelingen, zoals vereist door de Europese Habitatrichtlijn in Nederland consistent gebrekkig zijn. Er wordt niet goed onderzocht wat de potentiële effecten zijn van activiteiten op natuurgebieden, effecten worden gebagatelliseerd, effecten van andere activiteiten in de omgeving worden buiten beschouwing gelaten, en het cumulatieve effect van alle effecten wordt niet berekend. Daardoor worden er onterecht vrijstellingen (zoals in de zonet genoemde beheerplannen) en vergunningen verleend, die de rechter vervolgens moet vernietigen. Het planMER voor het PNZ kan derhalve niet op het planMER voor het NPRD leunen, maar dient met inachtneming van de bovengenoemde vonnissen een gedegen passende beoordeling te bevatten waarbij alle bestaande en mogelijke effecten van activiteiten op de Natura 2000-gebieden worden onderzocht en beoordeeld. Enkel indien kan worden uitgesloten dat bepaalde activiteiten (plannen en projecten) in de regio, zelfstandig en in cumulatie met andere activiteiten, geen significante effecten hebben, kunnen dergelijke activiteiten in het PNZ op voorhand worden toegestaan. Gezien de ingrijpende gevolgen van schietoefeningen, het gebruik van sonar, en het tot ontploffingen brengen van explosieven op vogels en zeezoogdieren, is het zeer waarschijnlijk dat voor Defensieactiviteiten niet bij voorbaat een vrijstelling kan worden gegeven.	
6	15	Aardgas is een fossiele bron van energie. Bij de verbranding ervan komt CO_2 vrij. Daarom draagt uitbreiding van mijnbouwactiviteiten bij aan klimaatverandering, terwijl het doel van de overheid juist zou moeten zijn om de uitstoot van CO_2 te reduceren. Zoals onlangs in een juridische procedure bij het Europese Hof voor de Rechten van de Mens is bevestigd, dienen álle klimaateffecten van nieuwe gasprojecten te worden beoordeeld voordat zij goedgekeurd mogen worden. Dat betekent dat voor nieuwe mijnbouwactiviteiten de cumulatieve emissies van de gehele Nederlandse gasindustrie moeten worden meegenomen. Ook dient getoetst te worden of de	De deelzienswijze gaat niet over de reikwijdte en het detailniveau van het milieuonderzoek waarop de huidige inspraak betrekking heeft. De (internationale) juridische vereisten voor vergunningverlening van (nieuwe) olie- en gaswinning zijn geen onderdeel van het Programma Noordzee 2028-2033. Het Ontwerp Programma Noordzee 2028-2033 zal nog afzonderlijk ter inzage worden gelegd.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		temperatuurstijging onder 1,5 graden gehouden kan worden. Ten slotte moeten ook de indirecte gevolgen van de uitstoot van broeikassen worden onderzocht, zoals op het leven, de gezondheid, de bodem, het land, het water, de lucht en het klimaat. Nu bij de verbranding van olie en gas vele megatonnen CO_2 vrijkomen, en die uitstoot onomkeerbaar is en verdere klimaatverandering zou veroorzaken, zou het onverenigbaar zijn met het EVRM om uitbreiding van mijnbouw goed te keuren. Enkel indien in een wetenschappelijk onderbouwde MER een berekening is gemaakt van alle broeikasgasemissies, ook die in scope vallen (dus alle indirecte emissies in de waardeketen van het bewuste mijnbouwbedrijf) en daaruit blijkt dat er geen schade wordt veroorzaakt, zou een nieuw mijnbouwproject goedkeuring kunnen krijgen. Dat valt evenwel vanwege de schadelijke effecten van CO_2 niet aan te tonen.	
6	16	Samenvattend gaat uitbreiding van fossiele energiewinning lijnrecht in tegen alle klimaatdoelstellingen en klimaatverplichtingen van Nederland, waaronder: • Internationaal overeengekomen klimaatdoelen zoals het Akkoord van Parijs; • Doelen met betrekking tot de vermindering van methaanuitstoot zoals de Methaanverordening; • De verplichtingen met betrekking tot natuurherstel zoals de Natuurherstelverordening; • Internationale afspraken over het tegengaan van biodiversiteitsverlies zoals de Conventie van Bern en het Verdrag inzake biodiversiteit van Rio en de EU Biodiversiteitsstrategie; • De verplichtingen met betrekking tot bescherming van bijzondere habitats, flora en fauna zoals de Habitatrichtlijn en de Vogelrichtlijn; • De verplichtingen om het mariene leven in zee te beschermen zoals de OSPAR Conventie en de Kaderrichtlijn Mariene Strategie;	De deelzienswijze gaat niet over de reikwijdte en het detailniveau van het milieuonderzoek waarop de huidige inspraak betrekking heeft. Het Programma Noordzee 2028-2033 ziet op de ruimtelijke inpassing van de verschillende beleidsdoelen van de overheid. Het strategische energiebeleid van Nederland en de invulling hiervan wordt elders bepaald. Over de inhoud van het programma zal nog afzonderlijk inspraak plaatsvinden.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		• De verplichtingen om het recht op eerbiediging van privé-, familie- en gezinsleven voortvloeiende uit artikel van het Europese Verdrag voor de Rechten van de Mens te waarborgen, en • De verplichtingen van de Nederlandse staat om te voldoen aan de uitspraak in de Urgenda-zaak. In het PNZ zou er daarom helemaal geen ruimte mogen komen voor nieuwe mijnbouwactiviteiten.	
6	17	Kenmerkend voor de achtergestelde positie van de natuurlijke waarde van de Noordzee is dat er in de NRD is opgenomen dat er participatiemomenten met de "gebruikers-sectoren" zullen zijn. Ik verzoek u dergelijke participatiemomenten ook te organiseren met organisaties die zich voor natuurbescherming in de Noordzee inzetten, zoals Stichting Doggerland.	In het Participatieplan worden de algemene participatiemomenten en inspreekmomenten benoemd. Deze staan vanzelfsprekend ook open voor organisaties die zich inzetten voor natuurbescherming op de Noordzee. In het planMER zullen de effecten van beleidswijzigingen op de ecologie worden onderzocht. Daarnaast wordt ook gekeken naar de effecten van gebruik op ander gebruik. Om hier een goed beeld van te krijgen worden daarnaast met gebruikers afstemmomenten georganiseerd.
6	18	Ik verzoek u daarom Stichting Doggerland en andere natuurorganisatie die zich voor de Noordzee inzetten maar niet in het NZO zijn vertegenwoordigd, aan te merken als "direct belanghebbenden" en waar u NZO bij participatiemomenten raadpleegt, ook Stichting Noordzee uit te nodigen. Dat geldt ook voor overleggen over de soortenbeschermingsplannen.	Het staat iedere natuurorganisatie vrij zich te melden bij het NZO-secretariaat als deelnemer in de zogenaamde tweede ring. Daarnaast staan in het Participatieplan de momenten benoemd waarop belanghebbenden worden betrokken. Stichting Doggerland kan daar ook deelnemen en wordt daartoe uitgenodigd. De soortenbeschermingsplannen zijn een eigenstandig traject. Hierover vindt afstemming plaats in de werkgroepen onder het Noordzeeoverleg. Als u hierbij op een andere manier betrokken wilt zijn kunt u contact opnemen met het Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur.
6	19	In hoofdstuk 8.2 van de NRD wordt de indruk gewekt dat de natuur in Natura 2000-gebieden en KRM-gebieden beschermd zal worden: "In beginsel geen activiteiten of fysieke structuren die significante negatieve veranderingen veroorzaken in hydrografische omstandigheden die van invloed zijn op mariene ecosystemen en met name op de bodemgemeenschappengevolgen in die delen van Natura2000-gebieden onder de habitatrichtlijn en KRM-gebieden waar bodemberoerende visserij verboden is." De omschrijving is evenwel zo ingewikkeld en voorzichtig geschreven dat er van effectieve bescherming geen sprake is. Ook voldoet de	De conceptmaatregel wordt ontwikkeld in het kader van het Programma van Maatregelen 2028 van de Kaderrichtlijn Mariene Strategie. De mogelijke maatregel is nog in ontwikkeling en richt zich op een effectievere bescherming van gebieden die nu al gesloten zijn, of die volgens de afspraken in het Noordzeeoverleg (NZO) op termijn worden gesloten, voor bodemberoerende visserij. In het kader van de voorbereiding van het KRM Programma van Maatregelen 2028 voert het Rijk regelmatig overleg met een begeleidingsgroep van NZO-leden om de maatregel verder te verduidelijken en aan te scherpen. Aanvullend wordt opgemerkt dat de beoordeling van effecten op Natura 2000 gebieden en de toepassing

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		omschrijving niet aan de eisen van de Habitatrichtlijn, in het bijzonder artikel 6. Zoals reeds toegelicht, dient de maatregel te zijn: Geen plannen en projecten die afzonderlijk of in combinatie met andere plannen of projecten significante gevolgen kunnen hebben voor een Natura 2000-gebied, rekening houdend met de instandhoudingsdoelstellingen van het gebied. De maatregel dient aldus toegepast te worden, ook in de kustzone en ook in KRM-gebieden.	van artikel 6 van de Habitatrichtlijn plaatsvindt binnen de daarvoor geldende wettelijke kaders, zoals de natuurvergunningverlening en eventuele passende beoordelingen op plan- of projectniveau. De KRM-maatregelen voorzien niet in een afzonderlijke toetsing in het kader van artikel 6, maar sluiten aan bij deze bestaande procedures. De hier bedoelde maatregel is daarmee aanvullend en gericht op het behalen van de doelen van de KRM, en laat de verplichtingen uit hoofde van de Habitatrichtlijn onverlet.
7	1	Verzoek om de volgende wijziging door te voeren: Het meenemen van olie- en gaswinning, CO_2-opslag en ondergrondse waterstofopslag als volwaardige functies. EBN spreekt haar waardering uit richting de Ministeries van Economische Zaken en Klimaat (EZK) en IenW voor haar vroege betrokkenheid bij het selectieproces van nieuwe zoekgebieden voor windenergie op zee in het PNZ. Deze tijdige samenwerking biedt mogelijkheden voor integratie en synergiën, en vervult daarmee een cruciale rol in een zorgvuldige afweging van ruimtelijke belangen. In de cNRD wordt mijnbouw echter aangeduid als 'niet op voorhand uitgesloten' binnen (toekomstige) windparken (hoofdstuk 2.6), met als kanttekening dat effecten pas bij concrete initiatieven of in verdere besluitvorming worden beoordeeld. EBN acht deze benadering niet passend bij het huidige beleid voor het realiseren van de leveringszekerheid en energietransitie, gezien de beperkte beschikbare ruimte op de Noordzee. Ondergrondse waterstofopslag wordt binnen het PNZ niet overal uniform genoemd, ondanks het feit dat het vergelijkbaar ondergronds ruimtegebruik betreft. Deze techniek zou tevens een significante bijdrage kunnen leveren aan het toekomstige energiesysteem, als aanvulling op windenergie op zee. EBN acht een consistente duiding van ondergrondse waterstofopslag als mijnbouwactiviteit relevant voor de integrale afwegingen, cumulatieve effectbeoordeling en de doorwerking van het PNZ in verdere besluitvorming.	Mijnbouwactiviteiten binnen de contouren van een windkavel zijn inderdaad niet uitgesloten. Vanwege de diversiteit aan mogelijke mijnbouwactiviteiten en de uiteenlopende ruimtebehoeften daarvan is het op voorhand niet mogelijk om hiervoor ruimte binnen windparken te reserveren. Indien activiteiten tijdig bekend zijn zullen deze conform het "Inpassingskader windparken en mijnbouwactiviteiten op zee" in het Programma Noordzee worden ingepast. Zodra de kavel is aangewezen zijn wijzigen in principe niet meer mogelijk, maar zijn mijnbouwactiviteiten onder voorwaarden wel nog mogelijk. Dat moet per geval worden beoordeeld. In het Programma Noordzee 2028-2033 zal waterstofopslag als mogelijk toekomstige mijnbouwactiviteit worden geduid. Beleid gericht op het stellen van voorwaarden aan waterstofopslag is echter nog niet ontwikkeld. Dit maakt ook geen onderdeel uit van de scope van het Programma Noordzee 2028-2033, omdat niet wordt verwacht dat deze activiteit gedurende de looptijd van het Programma Noordzee concreet aan de orde komt.
7	2	Verzoek om de volgende wijziging door te voeren: Het borgen van de fysieke ruimte ten behoeve van de bereikbaarheid,	Het borgen van de fysieke ruimte ten behoeve van de bereikbaarheid, veiligheid en nazorg-/monitoringsverplichtingen van

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		veiligheid en nazorg-/monitoringsverplichtingen van mijnbouwinfrastructuur. EBN constateert dat zowel in de cNRD als binnen de aangekondigde scope van het planMER de wettelijke nazorg- en monitoringsverplichtingen van mijnbouwvergunninghouders, zoals bepaald in de Mijnbouwwet, onvoldoende expliciet zijn opgenomen. Deze verplichtingen gelden niet alleen in actieve mijnbouwvergunningen, maar óók meerdere decennia na beëindiging van mijnbouwactiviteiten en het teruggeven van vergunningen. Voor de uitvoering van deze wettelijke verplichtingen is blijvende fysieke ruimte en bereikbaarheid van mijnbouwplatforms en (verlaten) putten noodzakelijk. EBN acht het daarom van belang dat deze wettelijke verplichtingen structureel worden meegenomen in de verdere uitwerking van het PNZ (inclusief de effectenbeoordeling). Hierbij dient ook rekening te worden gehouden met het huidige afstandsvoorschrift van honderdvijftig meter van nieuwe activiteiten/assets tot (verlaten) boorputten. Tijdens ontmanteling worden putten tot 6 meter onder de zeebodem afgesneden. Een buiten werking gestelde pijpleiding mag worden achtergelaten, mits de Minister van EZK vaststelt dat dit op een schone en veilige manier gebeurt. Dit impliceert dat bij de uitwerking van de reserveringszones voor zandwinning rekening wordt gehouden met het waarborgen van de integriteit en veiligheid van zowel operationele als verlaten infrastructuur. EBN verzoekt daarom het Ministerie van IenW om mijnbouwinfrastructuur expliciet mee te nemen in de scope van PNZ voor zandwinning, dit naast ecologie, scheepvaart, visserij en erfgoed.	mijnbouwinfrastructuur is al geregeld in de “Beleidsregels ontgrondingen in Rijkswateren 2022”, waarin staat dat een bepaalde afstand moet worden aangehouden tussen vaste objecten en zandwinning. In de NRD worden voorgenomen beleidsaanpassingen beschreven. Aangezien het borgen van fysieke ruimte rondom vaste objecten al geregeld is, is er geen beleidsaanpassing nodig, en is het dus ook niet nodig om dit in de NRD op te nemen. Wel wordt mijnbouwinfrastructuur toegevoegd aan de aspecten die in kaart worden gebracht en meegewogen bij aanpassingen in de zandwinstrategie. Daarbij wordt rekening gehouden met relevante wet- en regelgeving.
7	3	Verzoek om de volgende wijziging door te voeren: Het gezamenlijk vormgeven met het Ministerie van Defensie en Rijkswaterstaat van multifunctioneel ruimtegebruik in defensiegebieden en reserveringszones voor zandwinning. EBN stelt voor om gezamenlijk vorm te geven aan multifunctioneel ruimtegebruik in defensiegebieden en -zones, waarbij een	In deze deelzienswijze worden meerdere voor defensie relevante gebieden aangehaald. Het is wenselijk de bestaande militaire oefengebieden (EHD’s) enerzijds en de nieuwe NPRD-zone tussen EHD 41 en 42 anderzijds afzonderlijk te beschouwen omdat de ruimtelijke regimes verschillen. Het verzoek om gezamenlijke vormgeving en afstemming van het multifunctioneel gebruik van de nieuwe zone wordt ondersteund. Het daarvoor

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		zorgvuldige, tijdige en transparante aanpak wordt gehanteerd. Gezien de kapitaalintensiteit, lange doorlooptijden en strenge veiligheidseisen van mijnbouwprojecten, is het van belang dat mogelijke conflicten zo vroeg mogelijk worden geïdentificeerd en inpassingmogelijkheden gefaciliteerd. Op verzoek van het Ministerie van Defensie is er een overleg gestart met de mijnbouwsector, EBN en het Ministerie van EZK om de inpassing van mijnbouwactiviteiten binnen verschillende Defensiegebieden te bespreken. Dit overleg bevordert wederzijds begrip van operationele, veiligheids- en bereikbaarheidsaspecten en wordt door EBN positief gewaardeerd. EBN adviseert om dit platform ook te gebruiken voor de gezamenlijke ontwikkeling van de kaders voor multifunctioneel ruimtegebruik. EBN adviseert om mijnbouwactiviteiten en -potentie expliciet mee te nemen in de verdere uitwerking en afbakening van de uitsluitingsgebieden. Ook wordt geadviseerd om de regels voor afweging zo spoedig mogelijk op te stellen, waarbij samenwerking met de mijnbouwoperators essentieel is vanwege hun kennis van bestaande en geplande infrastructuur. Het is daarbij van belang om ook de pijpleidingoperators NGT en NOGAT nauw te betrekken, aangezien er in drie van de zes uitsluitingsgebieden al pijpleidingen aanwezig zijn.	lopende overleg met de mijnbouwsector wordt als constructief ervaren. Op basis van deze ervaring kan het overleg mogelijk later worden verbreed naar andere onderwerpen, zoals voorgesteld. Zoals in het genoemde overleg besproken, is de impact op infrastructuur op of in de zeebodem nihil. Voor de al bestaande militaire oefengebieden (EHD's) geldt dat plaatsing van vaste objecten, zoals mijnbouwplatforms of windturbines, in beginsel is uitgesloten. De kans op schade is te groot en het militaire gebruik van deze gebieden wordt door de aanwezigheid van vaste objecten beperkt. In lijn met het sectorakkoord Gaswinning in de Energietransitie kan, daar waar de aard en de ontwikkeling van de defensieactiviteiten dit toelaat, onderzoek worden gedaan naar mijnbouwobjecten in militaire gebieden, om mijnbouw onder voorwaarden mogelijk te maken. Aanpassingen aan het afwegingskader voor de reserveringszone voor zandwinning komen terecht in het Ontwerp Programma Noordzee 2028-2033. Het aangepaste kader zal van toepassing zijn bij afwegingen over nieuwe activiteiten. Informatie over bestaand gebruik, waaronder bestaande kabels en leidingen, wordt betrokken bij de overwegingen. Informatie over mogelijke toekomstige mijnbouwactiviteiten zal wordt opgevraagd via EBN.
7	4	Verzoek om de volgende wijziging door te voeren: Het toevoegen van nieuwe clearways en scheepvaartroutes in de scope van het PNZ. EBN verzoekt daarom het Ministerie van IenW om de scheepvaartroute in de Noord-Zuid richting de Eemshaven, nabij mijnbouwinstallatie N05-A van operator ONE-Dyas, en de clearway Hamburg-Hull, expliciet mee te nemen in de vervolgstappen van het PNZ en de cNRD.	Het bepalen van de indicatieve ruimte voor de *clearway* Hamburg Hull is onderdeel van de scope voor het Programma Noordzee 2028-2033. Andere aanpassingen aan routes zijn geen onderdeel van de in het planMER te onderzoeken deelvoornemens.
7	5	*Uitbreiden van de reikwijdte van planMER-plichtige met mijnbouwpotentie en -infrastructuur voor een integrale beoordeling van cumulatieve effecten.* In de cNRD merkt EBN op dat helikopterveiligheid en bereikbaarheid wel worden genoemd, maar alleen indicatief	Bij het opstellen van het planMER wordt de beschikbare ruimte voor veilige helikopterbereikbaarheid in zoekgebieden voor windenergie in kaart gebracht. Daarbij zal informatie gebruikt worden over bestaande en mogelijke toekomstige mijnbouwplatforms, in overleg met EBN en mijnbouwoperators. De beschikbaarheid van

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		kwalitatief worden vertaald naar randvoorwaarden of beoordelingscriteria in het planMER. EBN verzoekt om deze aspecten expliciet te integreren in de effectenbeoordeling, zodat tijdig inzicht wordt verkregen in de (mogelijke) beperkingen van het daarvoor vereiste ruimtegebruik voor andere functies en in de cumulatieve effecten van de stapeling van activiteiten.	ruimte zal als aspect meewegen in de besluitvorming in het Programma Noordzee 2028-2033, maar kent geen vooraf vastgesteld kwantitatief beoordelingscriterium in het planMER.
7	6	*Uitbreiden van de reikwijdte van planMER-plichtige met nieuwe clearways en scheepvaartroutes voor een integrale beoordeling van cumulatieve effecten.* EBN verzoekt daarom om de clearway Hamburg-Hull en potentiële scheepvaartroute nabij mijnbouwplatform N05-A expliciet mee te nemen in het planMER en in de cumulatieve effectenbeoordeling.	Het aanwijzen van indicatieve ruimte voor een *clearway* Hamburg-Hull is onderdeel van het voornemen. De betekenis hiervan voor de mijnbouwsector wordt in kaart gebracht. Platform N05-A ligt ten noorden van de Waddeneilanden vlak bij de Duitse grens. De deelvoornemens voor het Programma Noordzee 2028-2033 raken niet aan dit platform. Mogelijke aanpassingen in routeringsmaatregelen t.b.v. LNG-aanlanding in dit gebied zijn evenmin onderdeel van de scope, maar volgen een eigenstandig internationaal traject.
7	7	*Uitbreiden van de reikwijdte van planMER-plichtige met onzekerheden rond de uitrol van WoZ voor een integrale beoordeling van cumulatieve effecten.* EBN verzoekt om deze onzekerheden (die erkend zijn in cNRD), het draagvlak van de Noordzee en de combinatie met andere gebruikers in expliciete onderzoeksvragen te formuleren binnen het planMER.	In het planMER wordt rekening gehouden met de onzekerheden over de realisatiemogelijkheden van windenergiegebied 6/7 door te werken met drie referentiescenario's voor de invulling van dit gebied. In parallelle onderzoeken en trajecten zal gaandeweg meer inzicht komen over deze onzekerheden. De daarmee samenhangende onderzoeksvragen zijn geen onderdeel van het planMER.
7	8	*Uitbreiden van de reikwijdte van planMER-plichtige voor een integrale beoordeling van cumulatieve effecten.* EBN merkt ook op dat de cumulatieve effectbeoordeling in het planMER sterk gericht is op ecologische effecten. Sociaaleconomische en energiesysteemeffecten, zoals leveringszekerheid, realisatie van CO_2-opslag-doelen en verlies aan ruimte voor energie-infrastructuur blijven onderbelicht. EBN vraagt om een bredere interpretatie van cumulatie te gebruiken, passend bij het integrale karakter van het Programma Noordzee.	Waar mogelijk wordt in het planMER ingegaan op cumulatieve effecten voor gebruikers. In geval van mijnbouwactiviteiten is dat gecompliceerd, omdat dit een marktgestuurde activiteit is waarvan de voor de activiteit benodigde hoeveelheid ruimte buiten de wettelijk vastgestelde veiligheidscontouren niet op voorhand bekend is. Het Rijk kan hierop niet anticiperend ruimtelijke sturen in het Programma Noordzee. Door in het participatieproces nauw met EBN en mijnbouwoperators af te stemmen, wordt zoveel mogelijk informatie verkregen over de huidige en toekomstige ruimtebehoeften, en worden per deelvoornemen effecten hierop in beeld gebracht. Daarnaast beschrijft het Nationaal Plan Energiesysteem hoe Nederland een energiesysteem ontwikkelt dat past bij een klimaatneutrale samenleving. Hierin komt o.a. het energieaanbod, energie-infrastructuur, ruimte en de verdeling in energiebronnen in terug.
7	9	Daarnaast constateert EBN dat in het planMER voor de uitbreiding van defensieactiviteiten expliciet aandacht wordt besteed aan ecologische effecten die	Het belang dat de ecologische toetsing niet sectoraal, maar integraal plaatsvindt, wordt onderschreven. In het planMER wordt daarom expliciet uitgegaan van een gebiedsgerichte en multifunctionele benadering,

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		voortvloeien uit multifunctioneel ruimtegebruik. EBN acht het van belang dat deze ecologische toetsing niet uitsluitend vanuit defensieperspectief plaatsvindt, maar tevens expliciet wordt verankerd in het multifunctioneel gebruikskader, zodat binnen de afwegingen voldoende ruimte blijft voor zowel (toekomstige) mijnbouw als defensieactiviteiten.	waarbij de relevante gebruiksfuncties (waaronder defensie en mijnbouw) in samenhang worden beschouwd. Het planMER richt zich naast op huidig gebruik ook op voorzienbare ontwikkelingen in de toekomst, waarbij cumulatieve effecten in samenhang worden beoordeeld. Toekomstige activiteiten en interacties tussen gebruiksvormen worden kwalitatief beschouwd. Via de periodieke actualisatie van het Programma Noordzee wordt geborgd dat nieuwe ontwikkelingen, waaronder mijnbouw- en defensieactiviteiten, op dat moment zorgvuldig kunnen worden ingepast binnen het ecologische afwegingskader.
7	10	EBN merkt ook op dat in de cNRD onvoldoende duidelijk is hoe de verschillende ecologische analysekaders, waaronder de VECI (Verkenning Ecologische Cumulatieve Impact), cumulatieve impact assessments (CIA), het MONS-programma en andere ecologische onderzoeken, zich tot elkaar verhouden en gezamenlijk worden gebruikt in de besluitvorming. Hierdoor ontstaat het beeld dat effecten vooral per project worden beoordeeld, terwijl juist een integrale benadering nodig is om cumulatieve en stapelende effecten te wegen. Het ontbreken van een expliciete samenhang en eenduidige methodiek bemoeilijkt een transparante beoordeling van de totale ecologische druk en de ruimte die nog beschikbaar is voor o.a. mijnbouwactiviteiten.	Allereerst is het van belang dat er in het planMER geen uitspraken worden gedaan over de ecologische ruimte voor mijnbouwactiviteiten. Het toestaan van mijnbouwactiviteiten is geregeld via de Mijnbouwwet en de Omgevingswet. In het planMER wordt de VECI-methode gebruikt voor het bepalen van cumulatieve effecten van windparken. Aanvullend worden de totale cumulatieve effecten van alle deelvoornemens kwalitatief ingeschat. Dit levert echter geen uitspraken op over resterende ecologische ruimte, ook al niet omdat mogelijke toekomstige winningslocaties van mijnbouwactiviteiten en omvang van winning niet vooraf bekend zijn. Voor de voorbereiding van het KRM-programma van maatregelen (2028) is met het SCAIRM-model (Spatial Cumulative Assessment of Impact Risk for Management) gekeken hoe de bestaande KRM-maatregelen samen bijdragen aan een adaptieve aanpak om het risico op aantasting van het mariene ecosysteem te verkleinen. Zo ontstaat een beeld wat betreft handelingsperspectief. Een belangrijke beperking van deze analyse is dat er nog weinig bekend is over de effectiviteit van afzonderlijke maatregelen. Daaraan wordt in de verdere voorbereiding extra aandacht besteed. In het planMER wordt gebruik gemaakt van actuele kennis op o.a. het gebied van cumulatieve impact en ecologische inpassing. Verschillende onderzoeksprogramma's zoals Wozep en MONS dragen bij aan deze kennisbasis.
7	11	In het planMER van het PNZ wordt de volgende maatregel onderzocht: 'In beginsel geen activiteiten of fysieke structuren die significante negatieve veranderingen veroorzaken in hydrografische omstandigheden die van	Deze deelzienswijze wijst terecht op het belang van een eenduidige invulling van het begrip 'significante negatieve veranderingen'. Dit punt wordt onderkend. In de verdere uitwerking van de maatregel wordt daarom gekeken naar een afwegingskader. Hiermee wordt beoogd de toepasbaarheid en eenduidigheid

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		invloed zijn op mariene ecosystemen, en met name op de bodemgemeenschappen, in delen van Natura2000-gebieden onder de habitatrichtlijn en KRM-gebieden waar bodemberoerende visserij verboden is.' Het begrip 'significante negatieve veranderingen' is echter niet nader omschreven, waardoor onduidelijkheid ontstaat over de toepasselijkheid van deze maatregel op specifieke activiteiten. Dit kan resulteren in interpretatieverschillen in de praktijk en vergroot het risico dat uitvoering uiteindelijk via jurisprudentie zal worden bepaald, met mogelijke consequenties voor doorlooptijden van energieprojecten. EBN verzoekt daarom om de term 'significant negatieve veranderingen' zo spoedig mogelijk en zo eenduidig mogelijk te definiëren, rekening houdend met het proportionaliteitsbeginsel en met het oog op de benodigde activiteiten ten behoeve van de energietransitie op de Noordzee.	van de maatregel te vergroten en interpretatieverschillen te beperken. De gevolgen van het eventueel weren van activiteiten en fysieke structuren worden onderzocht voor de betreffende maatschappelijke doelen en belangen. Op basis van de uitkomsten wordt de maatregel nader vormgegeven. EBN wordt betrokken bij de verdere uitwerking van deze maatregel.
8	1	Er ontbreekt een visie op mijnbouw- en CCS-activiteiten, terwijl er wel degelijk ruimtelijke overlap is met andere activiteiten. Het zou goed zijn als er vanuit het gezichtspunt van mijnbouw en CCS-activiteiten naar deze ruimtelijke overlap gekeken wordt. Het sectorakkoord Gaswinning in de energietransitie van april 2025 biedt daar ongetwijfeld goede aanknopingspunten voor.	Zie het antwoord op deelzienswijze 12.3.
8	2	Gezien de gewenste uitbreidingen van de diverse activiteiten als genoemd in het NRD PNZ 28-33 is er een reële kans dat platformen en mijnbouwwerken verminderd bereikbaar zijn. Dit is een onwenselijke situatie. Daarnaast zal het toekomstige ontwikkelingen beperken daar waar ONE-Dyas opsporings- en winningsvergunningen bezit. Ook in dit kader zouden wij graag geborgd zien dat toekomstige ontwikkelingen mogelijk blijven.	Meervoudig ruimtegebruik is het uitgangspunt voor het ruimtelijk beleid op de Noordzee. Bestaande en mogelijk toekomstige activiteiten worden zoveel als mogelijk ingepast, en ten aanzien van mijnbouwactiviteiten gebeurt dit zoveel mogelijk met maatwerk. Het Rijk zal met ruimtelijke plannen in overleg treden met mijnbouwvergunninghouders om deze bestaande en nieuwe activiteiten een volwaardige plek te geven in de besluitvorming.
8	3	Ondanks direct overleg over de impact van clearways en windzoekgebieden tussen overheid en industrie is de clearway Hamburg-Hull niet naar voren gebracht. ONE-Dyas verzoekt om bij de precieze vaststelling rekening te houden met de logistieke bewegingen en de 500 meter veiligheidszone rondom het L11b-A productieplatform.	In het kader van het voornemen voor het Programma Noordzee 2028-2033 worden de effecten van de indicatieve *clearway* Hamburg-Hull in kaart gebracht. Het gaat hier niet om een nieuwe route, maar om het waarborgen van ruimte voor bestaande verkeerstromen. Hierbij komen zowel de gevolgen voor mijnbouw aan de orde als het belang van een veilige verbinding en het behouden van de noodzakelijke manoeuvreerruimte voor zeeschepen.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
			Hierbij worden belanghebbenden betrokken, waaronder ONE-Dyas.
8	4	Daarnaast verzoekt ONE-Dyas rekening te houden met toekomstige ontwikkelingen (prospects en winningsvergunningen) in blok L8 en L11. Een permanent bemand productieplatform gelegen tussen scheepvaartroutes kan voor een aanzienlijke toename zorgen van het risico op aanvaringen.	Ook de mogelijke ontwikkelingen in blok L8 en L11 en de mogelijke aanvaringskansen worden in het kader van het voornemen voor het Programma Noordzee 2028-2033 in kaart gebracht.
8	5	In en rondom het Q16 blok is ONE-Dyas voornemens een CO_2-opslag initiatief (Kompas CCS) te ontwikkelen dat gebruik maakt van het leeg geproduceerde Q16-FA gasveld. Kompas draagt bij aan het behalen van de Nederlandse en Europese klimaatdoelstellingen. Dit zijn vereisten waar ook de Nederlandse overheid zich aan gecommitteerd heeft. Hierbij moet ook de bereikbaarheid per helikopter worden geborgd die bestaat uit een obstakelvrije zone van 5 NM.	In het Programma Noordzee 2028-2033 wordt het "Ontwerpproces: Afstand tussen mijnbouwlocaties en windparken" herzien en hernoemd als “Inpassingskader windparken en mijnbouwactiviteiten op zee”. Het voornemen hierin is om het vertrekpunt van 5 NM los te laten omdat dit niet in alle gevallen voldoende zal blijken en bovendien in veel gevallen onnodig veel zal zijn. De obstakelvrije ruimtebehoefte van bestaande en nieuwe platforms kunnen overeenkomstig maatwerkonderzoek worden vastgesteld wanneer nieuwe windkavels in de nabijheid worden gepland. Dat is niet het geval op deze locatie.
8	6	In Bijlage 1 van de NRD wordt aangegeven dat onderzocht wordt of de Borkumse Stenen aangewezen dienen te worden als Vogelrichtlijngebied. ONE-Dyas vraagt zich af of eerder aangekondigd onderzoek al is uitgevoerd en wat daarvan de resultaten zijn. Als bestaand onderzoek niet heeft geleid tot de aanwijzing van het gebied, wat is de noodzaak om dit te blijven onderzoeken?	Deze actie vloeit voort uit de afspraken in het Noordzeeakkoord. Er heeft een onderzoek plaatsgevonden (Voldoen huidige Habitatrichtlijn- en/of KRM gebieden ook aan de criteria voor aanwijzing onder de Vogelrichtlijn? – te vinden via: https://noordzeeloket.nl/publish/pages/206152/id74-vogelrichtlijn-gebieden-op-zee.pdf). Daaruit blijkt dat er onvoldoende gegevens zijn om te constateren of het gebied kwalificeert. Met gegevens van 2024 zijn er voldoende gegevens en zal opnieuw bekeken worden of het gebied kwalificeert. Deze verplichting vloeit voort uit de Vogelrichtlijn.
8	7	ONE-Dyas is actief in het KRM-gebied Borkumse Stenen. De ecologische onderzoeken die uitgevoerd zijn ten behoeve van de vergunningverlening voor haar activiteiten tonen aan dat mijnbouwactiviteiten mogelijk zijn zonder impact op vogels. De aanwijzing van een Vogelrichtlijngebied heeft mogelijk consequenties voor de activiteiten die ONE-Dyas voornemens is uit te voeren en daarom zou ONE-Dyas graag duidelijkheid willen hebben over de regels waaraan ze moet voldoen. De onzekerheid die ontstaat door voortdurend te verwijzen naar een mogelijke toekomstige aanwijzing, is niet behulpzaam. ONE-Dyas stelt dan ook voor hier niet langer naar te verwijzen.	Nederland is verplicht om gebieden die kwalificeren onder de Vogelrichtlijn aan te wijzen. Er is nog geen duidelijkheid over de mogelijke aanwijzing omdat er onvoldoende monitoringsgegevens waren. Met de gegevens van 2024 zijn deze er wel. Bekeken zal worden of het gebied kwalificeert. Over eventuele vragen en zorgen kunt u contact opnemen met het Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
8	8	Bij de aanwijzing van windenergiegebieden wil ONE-Dyas wederom verzoeken terdege rekening te houden met de prospects en winningsvergunningen in blokken F3 en F6. In het bijzonder wordt verzocht om aanpassingen in de ruimtelijke indeling in gebied 6/7, zoekgebied 12 en de doorsnijdende clearways in continu overleg af te stemmen met de olie-en gasoperators in dit gebied. Helikopterbereikbaarheid moet ook een prominente plaats krijgen in de afwegingen voor de ruimtelijke indeling van dit gebied en is daardoor ook opgenomen op een aantal plaatsen in het NRD PNZ 28-33.	Het Rijk is in aanloop naar de NRD in overleg getreden met mijnbouwvergunninghouders over hun bestaande en mogelijk toekomstige activiteiten en zal dit overleg vervolg blijven geven. De obstakelvrije ruimtebehoefte van bestaande en mogelijke toekomstige mijnbouwactiviteiten, bijvoorbeeld ten aanzien van helikopterbereikbaarheid, in aangewezen windenergiegebieden zoals windenergiegebied 6/7 worden met maatwerkonderzoek vastgesteld voorafgaand aan het nemen van kavelbesluiten. Dit proces zal worden beschreven in het herziene "Inpassingskader windparken en mijnbouwactiviteiten op zee" in het Programma Noordzee. De indicatieve *clearway* door windenergiegebied 6/7 is naar aanleiding van inbreng van belanghebbenden aangepast en zal worden aangewezen in de Omgevingsregeling.
8	9	in hoofdstuk 5 'Afwegingskader voor reserveringszone voor zandwinning', blijkt dat een uitsluitingszone voor permanente constructies geïntroduceerd wordt die directe gevolgen heeft voor de mijnbouw en de activiteiten voor ONE-Dyas. Hier wreekt het zich dat er geen apart hoofdstuk is voor mijnbouw en dat de mogelijke effecten van het programma Noordzee op mijnbouwactiviteiten niet helder worden weergegeven. Dit terwijl mijnbouwactiviteiten een voor Nederland cruciale factor is om rekening mee te houden gezien de noodzaak van olie en gas in de nabije periode, het belang van lokale productie en het verminderen van afhankelijkheid van import. ONE-Dyas is in overleg met Rijkswaterstaat, de Kustwacht en het ministerie van KGG over de uitsluitingszone boven Ameland en Schiermonnikoog (zie figuur 4) en de directe omgeving daarvan zodat scheepvaart, mijnbouwactiviteiten en kabels en leidingen gecombineerd kunnen worden. In deze uitsluitingszone is ONE-Dyas voornemens een exploratieput te boren, waarvoor reeds een mer-beoordelingsbesluit genomen is. ONE-Dyas neemt aan dat het onderzoek van de genoemde overheden betrokken zal worden in de aanwijzing van de uitsluitingszone en dat de belangen van mijnbouw worden meegewogen op een wijze die recht doet aan het Sectorakkoord Gaswinning in de energietransitie.	Gesteld wordt dat ruimtelijke afwegingen t.a.v. mijnbouwactiviteiten niet helder worden weergegeven. Het Rijk zal mijnbouwbelangen die mogelijk geraakt worden zoveel mogelijk in kaart brengen en daarover mijnbouwoperators, waaronder de indiener, benaderen. In geval van de voorgenomen uitsluitingszone maken wij graag gebruik van de beschikbare informatie over de voorgenomen exploratie van ONE-Dyas in de reserveringszone voor zandwinning. In het planMER worden gevolgen van deelvoornemens voor mijnbouw beschreven, voor zover het niet gaat om bedrijfsvertrouwelijke informatie. Deze zullen meewegen bij ruimtelijke besluitvorming. Het Programma Noordzee 2028-2033 zal bovendien een hoofdstuk bevatten over energie waarin ook mijnbouwactiviteiten worden beschreven.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
8	10	In hoofdstuk 8 worden conceptmaatregelen voorgesteld om de KRM-gebieden beter te beschermen tegen veranderingen in de hydrografische omstandigheden. Hiervoor wordt onder andere gekeken of fysieke structuren die significante negatieve veranderingen veroorzaken geweerd moeten worden. ONE-Dyas zou graag zien dat duidelijkheid verschaft wordt over de significantie, hoe omgegaan wordt met cumulatie en hoe natuurinclusief bouwen of compensatie een rol kunnen spelen.	Deze deelzienswijze wijst terecht op het belang van een eenduidige invulling van het begrip significantie. Zie hiervoor de beantwoording van deelzienswijze 7.11. In de verdere uitwerking gedurende de looptijd van het Programma Noordzee 2028-2033 van de maatregel wordt een afwegingskader uitgewerkt, waarin ook aandacht is voor cumulatie met andere activiteiten. De mogelijke maatregel richt zich op een effectievere bescherming van een deel van de gebieden die nu al gesloten zijn, of die volgens de afspraken in het Noordzeeoverleg (NZO) op termijn gesloten worden, voor bodemberoerende visserij. Compensatie in andere gebieden is op basis van het Noordzeeakkoord in ieder geval tot 2030 niet mogelijk. Als onderdeel van het afwegingskader Natuurinclusief Bouwen (NiB) in het Noordzeeoverleg (NZO, artikel 5.2 van het Noordzeeakkoord) worden initiatiefnemers aangemoedigd om activiteiten natuurversterkend te laten plaatsvinden. Er zit geen relatie tussen de status van KRM-gebieden en NiB.
8	11	Hoofdstuk 8 gaat over KRM-gebieden waar geen visserij is toegestaan, maar de maatregelen worden mogelijk ook toegepast in Natura2000-gebieden die beschermd zijn voor bodemhabitattypen. Dit is een aanzienlijke uitbreiding van het gebied waar de maatregelen op van toepassing zouden kunnen zijn. Dit is onnodig. Bovendien is niet duidelijk op basis waarvan die maatregelen gaan gelden, het Programma Noordzee, het Programma van Maatregelen KRM of via de instandhoudingsdoelstellingen. ONE-Dyas verzoekt om in het planMER duidelijkheid te verschaffen over de maatregelen, de wettelijke verankering daarvan en de samenhang tussen alle maatregelen.	Deze deelzienswijze wijst terecht op het belang van een eenduidige invulling van het begrip 'significante negatieve veranderingen'. Dit punt wordt onderkend. In de verdere uitwerking van de maatregel wordt daarom gekeken naar een afwegingskader. Hiermee wordt beoogd de toepasbaarheid en eenduidigheid van de maatregel te vergroten en interpretatieverschillen te beperken. De gevolgen van het eventueel weren van activiteiten en fysieke structuren worden onderzocht voor de betreffende maatschappelijke doelen en belangen. Op basis van de uitkomsten wordt de maatregel nader vormgegeven. EBN wordt betrokken bij de verdere uitwerking van deze maatregel.
8	12	Ook zien we dat onderscheid gemaakt wordt tussen Natura2000-gebieden binnen of buiten de kustzone. Waarom dit onderscheid gemaakt wordt is onduidelijk. Uiteraard zijn de hydrografische omstandigheden in deze gebieden zeer verschillend, maar dat kan geen reden zijn. Overigens zijn op basis van de Mijnbouwwet platforms in het Natura2000-gebied Noordzeekustzone verboden en binnen de 12 mijlszone geldt de verplichting installaties van permanente platforms zoveel mogelijk te vermijden.	Het onderscheid is inderdaad niet relevant, en zal in het planMER niet worden gemaakt.
9	1	*Meenemen en ruimtelijk te verankeren in het PNZ28-33: Maak de Goede*	De Goede Milieutoestand (GMT) staat beschreven in de Mariene Strategie deel 1, waarvan de geactualiseerde versie in december 2025 is

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		Milieutoestand (GMT) en het Noordzeeakkoord hard en meetbaar. Herbevestig de ruimtelijke afspraken uit het Noordzeeakkoord expliciet in het PNZ28-33 (zoals géén windparken in Natura 2000- of KRM-gebieden en 15% bodembescherming in 2030). Formuleer de doelen en maatregelen om de GMT te bereiken SMART, en koppel hier een robuust monitoringsprogramma aan.	vastgesteld. De descriptoren en daaraan gekoppelde indicatoren zijn in deze MS1 concreter en meetbaarder geworden dan in de vorige versie. De actualisatie van het KRM Monitoringprogramma heeft tot en met 21 juli 2026 ter inzage gelegen. Voor het in kaart brengen van de effecten voor de relevante deelvoornemens in het planMER voor het Programma Noordzee 2028-2033 worden de relevante MS1 indicatoren gehanteerd, waarmee wordt gestreefd de effectinschattingen zo SMART mogelijk te maken. Op dit moment vormt het Noordzeeakkoord (NZA) het uitgangspunt voor het beleid op de Noordzee en dus ook voor het nieuwe Programma Noordzee. Het is op dit moment nog niet besloten of en via welk proces het NZA een vervolg krijgt na 2030. Het Programma Noordzee besluit daar niet over. Gesprek hierover zal op het opportune moment via het NZO gevoerd worden.
9	2	Graag zouden wij in de definitieve NRD verwerkt zien dat in dit Programma Noordzee 28-33 het volgende aandacht krijgt: Ruimtelijk relevante afspraken uit het Noordzeeakkoord worden herbevestigd in dit Programma Noordzee, zoals geen offshore windparken in Natura 2000 gebieden of KRM gebieden, sluiting van 15% van de Noordzee voor bodemberoerende visserij, verbreding van het beleid op natuurinclusief en -versterkend bouwen en uitbreiding no-fishery zones.	Zie het antwoord op deelzienswijze 9.1.
9	3	Graag zouden wij in de definitieve NRD verwerkt zien dat in dit Programma Noordzee 28-33 het volgende aandacht krijgt: Nadrukkelijke ambitie om eindelijk de GMT te behalen in deze planperiode.	Het Programma Noordzee 2022-2027 benoemt expliciet de opgave van 'Het bereiken en behouden van de goede milieutoestand (GMT)'. In hoofdstuk 3 staat uitgewerkt hoe het Rijk daaraan werkt. Het KRM Programma van Maatregelen 2028 is gericht op het bereiken van de goede milieutoestand (GMT). Ook in het nieuwe Programma Noordzee 2028-2033 zal deze opgave een expliciet uitgangspunt vormen. Het ligt echter niet voor de hand dat de goede milieutoestand deze planperiode wordt gerealiseerd. Daar zijn verschillende redenen voor: in sommige gevallen is de verstoring groot en langdurig aanwezig, soms is niet bekend wat de GMT is en welke maatregelen geschikt zijn, het nemen van sommige maatregelen kost significant tijd (zoals visserijmaatregelen die in EU-verband tot stand komen), en het duurt doorgaans meerdere planperioden voordat effecten van maatregelen zichtbaar worden in ecosysteemherstel of in afname van verontreiniging.
9	4	Graag zouden wij in de definitieve NRD verwerkt zien dat in dit Programma	Zie het antwoord op deelzienswijze 9.1.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		Noordzee 28-33 het volgende aandacht krijgt: Doelen en maatregelen zoveel mogelijk SMART formuleren en voorzien van de nodige monitoringprogramma's om de effectiviteit ervan te kunnen beoordelen.	
9	5	Graag zouden wij in de definitieve NRD verwerkt zien dat in dit Programma Noordzee 28-33 het volgende aandacht krijgt: Wij gaan er vanuit dat bij een nieuw Noordzeeakkoord met ruimtelijke implicaties voor na 2030 deze onderdelen worden herzien in PNZ28-33.	De NRD beschrijft de te onderzoeken aspecten voor het planMER bij het voornemen voor het Programma Noordzee 2028-2033. Eventuele ruimtelijke implicaties van een mogelijk nieuw Noordzeeakkoord zijn geen onderdeel van het voornemen en hoeven dus niet opgenomen te worden in de NRD of het planMER. Alleen bij juridische noodzaak is een eventuele herziening van het Programma Noordzee aan de orde.
9	6	In het doel van de Notitie Reikwijdte en Detailniveau wordt benoemd dat in het planMER ook een hoofdstuk cumulatie van effecten wordt opgenomen. Naar welke cumulatie van effecten wordt gekeken en met welke methode worden deze effecten beoordeeld?	In het hoofdstuk 'cumulatie van effecten' zal een kwalitatieve beschouwing worden opgenomen van (mogelijke) cumulatie van ecologische effecten van de verschillende deelvoornemens. Deze beschouwing zal gebaseerd worden op de effectinschattingen die worden uitgevoerd voor de verschillende deelvoornemens. Waar mogelijk zal worden aangesloten bij relevante indicatoren van de Mariene Strategie deel 1.
9	7	In Beleidsmatige en juridische achtergrond Programma Noordzee staat: "Het Nederlandse Nationaal Herstelplan zal naar verwachting vóór de start van de planperiode (2028-2033) zijn vastgesteld en beschrijft daarmee een mogelijk aanvullende randvoorwaarde aan de MS1."Als het Nationaal Herstelplan niet tijdig af is, gaan wij ervanuit dat de herstelmaatregelen geborgd worden in PNZ28-33. Kunt u dit bevestigen?	Het is niet nodig herstelmaatregelen uit het Nationaal Natuurplan nog een keer te borgen in het Programma Noordzee, dat de stand van zaken weergeeft op het moment van vaststelling. Dit laat onverlet dat gedurende de looptijd van het programma nieuwe juridische of beleidsaspecten kunnen ontstaan die vanaf dat moment van toepassing zijn op nieuwe besluiten, ook zonder dat het Programma Noordzee moet worden aangepast.
9	8	In Beleidsmatige en juridische achtergrond Programma Noordzee wordt benoemd dat het onderzoek naar het concept ecologische draagkracht wordt meegenomen als dat tijdig beschikbaar is. Wat gebeurt er als de van het onderzoek er niet op tijd zijn? Wij pleiten ervoor om een formulering op te nemen dat het programma Noordzee dan op onderdelen zal worden herzien om de voorziene activiteiten dan wel passend te maken binnen de ecologische draagkracht, mogelijk door activiteiten af te schalen of nog natuurversterkender te maken.	Het concept 'ecologische draagkracht' komt uit het Noordzeeakkoord. Een formele definitie ontbreekt echter en wordt ervaren als een omissie. Dit laat onverlet dat beleid en gebruik in het Programma Noordzee 2028-2033 worden getoetst aan de wettelijke randvoorwaarden uit de natuurwetgeving.
9	9	Hoe worden veranderingen/ontwikkelingen in parallelle beleidstrajecten (zoals benoemd in de concept NRD) meegenomen in het planMER van het uiteindelijke PNZ28-33?	In het planMER voor het Programma Noordzee 2028-2033 worden effecten onderzocht die te verwachten zijn bij deelvoornemens waarover in de context van het Programma Noordzee besloten wordt. Deze onderzoeken dienen te allen tijde gebaseerd te zijn op de meest actuele wetenschappelijke inzichten en

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
			actuele informatie over ontwikkelingen op andere beleidsterreinen die (nieuwe of veranderde) juridische vereisten met zich meebrengen. Ontwikkelingen in eigenstandige trajecten worden daarom nauwgezet gevolgd en nieuwe juridische verplichtingen zullen een plek worden gegeven in het planMER.
9	10	De voedseltransitie vraagt om een verduurzaming van de visserij om ecologische druk van bepaalde segmenten van de visserij te verlagen. Wordt een analyse hiervan opgenomen in de cNRD?	Over verduurzaming van de visserij worden in de context van het Programma Noordzee 2028-2033 geen besluiten genomen. Regulering van de visserij geschiedt via de regelgeving onder het Gemeenschappelijk Visserijbeleid (GVB) en de Nederlandse visserijwet. Om die reden wordt in het planMER geen analyse opgenomen over verduurzaming van de visserij. In het planMER wordt wel onderzoek gedaan naar de te verwachten effecten van verschillende deelvoornemens op de visserijsector.
9	11	Meenemen en ruimtelijk te verankeren in het PNZ28-33: Waarborg ecologie bij de (versnelde) uitrol van wind op zee en repowering. Neem de implementatie van de RED III op in het programma, maar sluit uit dat dit leidt tot 'automatische' vergunningverlening zonder adequate ecologische toetsing op projectniveau. Neem daarnaast beleid voor repowering en ontmanteling op in de reikwijdte, waarbij succesvolle natuurwaarden (zoals biogene riffen op steenbestortingen) in specifieke gevallen behouden kunnen blijven na de levensduur van een windpark.	Conform afspraak 4.12 uit het Noordzeeakkoord wordt ecologie bij de aanwijzing van nieuwe windenergiegebieden vroegtijdig en zwaarwegend meegenomen; zowel Natura 2000- als KRM-gebieden worden daarbij ontzien. Daarnaast wordt bij de uitrol van windenergie op zee ook ingezet op monitoring, kennisontwikkeling, mitigatie, natuurversteking, stimulering van innovaties en internationale samenwerking. Aan elk kavelbesluit ligt een projectMER inclusief soortenbeschermingstoets en Passende Beoordeling ten grondslag. Hiermee vindt er dus voor elk windpark een adequate ecologische toetsing plaats conform de wettelijke vereisten. Zie voor de implementatie van RED III, in het bijzonder de mogelijkheid om versnellingsgebieden aan te wijzen, het antwoord op deelzienswijze 9.25. Voor ontmanteling van windparken op zee is de huidige wettelijke vereiste dat een windpark geheel ontmanteld en verwijderd dient te worden aan het einde van de vergunningsduur; dit omvat ook steenbestorting en eventueel aanwezige riffen. Het Rijk onderzoekt momenteel of daarvan kan worden afgeweken en of dat wenselijk is, bijvoorbeeld om gedurende de levensduur van het windpark ontstane natuurwaarden te behouden. Indien deze beleidsontwikkeling en -afweging tijdig gereed is kan deze onderdeel gaan uitmaken van het Programma Noordzee 2028-2033. Repowering van windparken op zee is momenteel niet aan de orde. Windturbines worden nog steeds groter, waardoor de funderingen van bestaande windparken op zee ongeschikt zijn voor nieuwe (en dus grotere) windturbines. De Wet windenergie op

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
			zee biedt de mogelijkheid om bestaande vergunningen te verlengen wanneer deze in het verleden zijn afgegeven voor een kortere duur dan de maximaal toegestane vergunningsduur van 40 jaar.
9	12	Graag zouden wij het in de definitieve NRD verwerkt zien dat in dit Programma Noordzee het volgende aandacht krijgt: Een meer precieze inschatting van het aantal diepere putten met een adaptief plan als de ecologische effecten toch groter blijken te zijn dan verwacht.	In het Programma Noordzee 2028-2033 en het planMER wordt dit aspect op strategisch niveau beoordeeld, waarbij met bandbreedtes wordt gewerkt en de mogelijke effecten op hoofdlijnen in beeld worden gebracht. Vanwege afhankelijkheid van lokale omstandigheden worden geen concrete locaties of aantallen putten vastgelegd. De nadere uitwerking en toetsing van locatiespecifieke effecten vindt plaats in de projectfase (via een projectMER). Daarbij wordt binnen de in het programma gestelde kaders beoordeeld waar, hoeveel en onder welke voorwaarden zandwinning mogelijk is, inclusief de borging van ecologische grenzen en eventuele bijsturing.
9	13	Graag zouden wij het in de definitieve NRD verwerkt zien dat in dit Programma Noordzee het volgende aandacht krijgt: Meer informatie over de uitsluitingsgebieden en permanente infrastructuur. Waarin een toelichting wordt gegeven over o.a. wat er verstaan wordt onder permanente infrastructuur en hoeveel jaar een gebied een uitsluitingsgebied is.	Wat de vorm en aard van de voorgenomen uitsluitingsgebieden zal zijn, en hoe daarbinnen wordt omgegaan met plaatsing van nieuwe, permanente infrastructuur, is onderwerp van onderzoek. Besluitvorming hierover vindt plaats in het Programma Noordzee 2028-2033. Hierin wordt verduidelijkt wat exact onder permanente infrastructuur wordt verstaan. Het gaat bijvoorbeeld om kabels en leidingen die langdurig in de zeebodem aanwezig zijn en waardoor zandwinning in de nabijheid langjarig niet mogelijk zal zijn. In het planMER worden onder meer de interacties onderzocht tussen de bereikbaarheid van de zandvoorraad en de gevolgen van mogelijke uitsluitingsgebieden voor de beschikbare ruimte voor dergelijke infrastructuur.
9	14	Graag zouden wij het in de definitieve NRD verwerkt zien dat in dit Programma Noordzee het volgende aandacht krijgt: In 4.1 te onderzoeken opgave. Bij punt c wordt het volgende benoemd: "De aanwezigheid van Ontplofbare Objecten (OO, oude munitieresten) beperkt in de huidige situatie de bereikbaarheid van de zandvoorraad aanzienlijk. In een verkenning die niet gekoppeld is aan het opstellen van het PNZ 28-33 wordt onderzocht of binnen wettelijke ARBO-kaders en op veilige wijze met minder ruimteverlies zand is te winnen. De uitkomsten hiervan hebben geen implicaties voor beleid in het PNZ." Kan dit nieuwe onderzoek gedeeld worden?	Deze onderzoeken lopen via de uitvoering binnen het Uitvoeringsprogramma voor Kustlijnzorg en deze worden meegegeven bij de uitbesteding. Daardoor zijn ze niet openbaar. Deze onderzoeken zijn o.a. gebaseerd op de volgende publicatie, die wel openbaar is: M. Helsloot MSc en Prof. Dr. I. Helsloot (Crisislab), UXO North Sea. An exploratory Risk Assessment for Unexploded Ordnance (UXO) in the North Sea (Renswoude 2023).

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
9	15	Graag zouden wij het in de definitieve NRD verwerkt zien dat in dit Programma Noordzee het volgende aandacht krijgt: Afspraken uit het Noordzeeakkoord worden opgenomen in dit Programma Noordzee, zoals het vermijden van het bouwen van offshore windparken in Natura 2000-gebieden of KRM gebieden.	De NRD beschrijft de reikwijdte en het detailniveau voor de onderzoeken naar milieueffecten van het voornemen ten behoeve van het opstellen van het planMER. Staand beleid is geen onderdeel van het voornemen en behoeft daarom geen vermelding in de NRD of beoordeling in het planMER.
9	16	Graag zouden wij het in de definitieve NRD verwerkt zien dat in dit Programma Noordzee het volgende aandacht krijgt: In Bijlage 1 staat genoemd "Met het oog op natuurbescherming en -herstel zal de eventuele aanwijzing van het gebied Hollandse Kust als Vogelrichtlijngebied als resultaat van een eigenstandige procedure mogelijk eind 2027 een feit zijn". Dit is een onacceptabele formulering. De Hollandse Kust dient zo spoedig mogelijk en met urgentie te worden aangewezen als Vogelrichtlijngebied. Het is al sinds najaar 2022 bekend dat het gebied voldoet aan de selectiecriteria voor aanwijzing als speciale beschermingszone op grond van artikel 4 van de Vogelrichtlijn. Daarmee is Nederland juridisch verplicht om het gebied aan te wijzen als Vogelrichtlijngebied. De aanwijzing van het gebied had uiterlijk in 2025 moeten plaatsvinden zoals afgesproken in het Noordzeeakkoord. Die deadline is niet gehaald. Wij stellen de volgende aangepaste formulering voor: "Met het oog op natuurbescherming en -herstel zal de aanwijzing van het gebied Hollandse Kust als Vogelrichtlijngebied als resultaat van een eigenstandige procedure hoogstwaarschijnlijk in 2026 een feit zijn".	Voor het voornemen is het relevant dat na aanwijzing van het Vogelrichtlijngebied dit wordt opgenomen in het Programma Noordzee 2028-2033. De tijdslijn voor de aanwijzing zelf is geen onderdeel van het voornemen.
9	17	Graag zouden wij het in de definitieve NRD verwerkt zien dat in dit Programma Noordzee het volgende aandacht krijgt: Betere internationale afstemming van maritime spatial planning. Ecologie en impact van menselijke activiteiten kent geen grenzen. Daarom is het van belang dat ruimtelijke afspraken over windenergiegebieden, natuurgebieden etc. beter internationaal worden afgestemd. Aangezien dat de MSP-cycli niet synchroon lopen is afstemming moeilijker, maar niet onmogelijk. België heeft recent hun nieuwe ruimtelijke plan aangenomen. Het zou goed zijn om op het grensgebied te kijken of en hoe potentiële synergiën gematerialiseerd	Deze deelzienswijze ziet niet op de reikwijdte of het detailniveau van onderzoeken voor het planMER. De zienswijze wordt ter kennisgeving aangenomen. Internationale afstemming is een wettelijk procedureel vereiste voor het opstellen van het Programma Noordzee 2028-2033.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		kunnen worden. Afstemming en harmonisatie van activiteiten en maatregelen m.b.t. de drie transities (4 als je defensie meeneemt) is essentieel om naar een gezonde en duurzaam beheerde Noordzee te werken. Initiatieven als GNSBI zijn hiervoor erg belangrijk. We verzoeken om internationale afstemming expliciet op te nemen.	
9	18	Graag zouden wij het in de definitieve NRD verwerkt zien dat in dit Programma Noordzee het volgende aandacht krijgt: Dat er een natuurplus wordt gerealiseerd. Hiervoor verwijzen wij naar het Afwegingskader NiB en stellen voor dat dit opgenomen wordt in het Programma Noordzee als eis voor elke menselijke activiteit.	Het 'Natuurplus'-principe komt uit het afwegingskader NiB en wordt periodiek geactualiseerd in het Noordzee Overleg (NZO, artikel 5.2 NZA)]. Het afwegingskader NiB is een hulpmiddel voor besluitvorming, geen juridisch bindende norm die doorwerkt in nieuwe installaties en objecten. Er is geen verplichting om iedere individuele medegebruiksactiviteit natuurversterkend te laten zijn [pag. 22], maar dit wordt wel aangemoedigd.
9	19	Graag zouden wij het in de definitieve NRD verwerkt zien dat in dit Programma Noordzee het volgende aandacht krijgt: Voor de nieuwe windzoekgebieden wordt er uitgebreid onderzoek gedaan naar de mogelijke barrièrewerking van combinaties van gebieden op vogels en naar de aanwezigheid van en effecten op de populatie van langlevende benthische soorten.	In het planMER worden op een abstractieniveau passend bij een planMER zowel barrièrewerking van windparken als langlevende bentische soorten meegenomen bij de effectinschattingen van de verschillende Programma Noordzee-zoekgebieden ten opzichte van de referentiescenario's. Hierbij wordt gebruik gemaakt van de meest recent beschikbare kennis.
9	20	Graag zouden wij het in de definitieve NRD verwerkt zien dat in dit Programma Noordzee het volgende aandacht krijgt: Repowering en decommissioning toe te voegen aan de reikwijdte van het Programma Noordzee. Zodat hier een goed en adaptief beleid op gemaakt kan worden.	In het Programma Noordzee 2028-2033 zal decommissioning van installaties op zee, en kabels en leidingen, terugkomen. Omdat er geen beleidswijzigingen zijn voorzien ten opzichte van het Partieel Herziene Programma Noordzee 2022-2027, is het onderwerp niet opgenomen in de NRD. Zie ook het antwoord op deelzienswijze 9.21. Voor repowering is ook geen nieuw beleid voorzien in het Programma Noordzee 2028-2033.
9	21	Graag zouden wij het in de definitieve NRD verwerkt zien dat in dit Programma Noordzee het volgende aandacht krijgt: Aanpassen regels voor de opruimplicht voor windparken, met name m.b.t. succesvolle natuurversterkende maatregelen en scour-protection met aangetoonde ecologische waarde.	Op dit moment vindt interdepartementale afstemming plaats over het mogelijk herzien van de bestaande wet- en regelgeving voor ontmanteling van windparken. Dit proces loopt gedeeltelijk parallel aan het ontwikkelen van een maatregel in OSPAR (regionale zeeconventie ter bescherming van het mariene milieu op het noordoostelijke deel van de Atlantische oceaan) ten behoeve van ontmanteling van windparken. Zodra deze processen zijn afgerond wordt dit mogelijk meegenomen in een Programma Noordzee na het Programma Noordzee 2028 – 2033.
9	22	Graag zouden wij het in de definitieve NRD verwerkt zien dat in dit Programma Noordzee het volgende aandacht krijgt: Een	Wanneer het ontwerpbesluit van het Programma Noordzee 2028-2033 wordt gepubliceerd zullen zo veel als mogelijk alle kaarten die opgenomen zijn in het programma zijn geactualiseerd. De natuurkaart

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		kaart met alle nieuwe defensiegebieden en de Natura 2000- en KRM gebieden.	met daarop de relevante gebieden voor ecologie, zoals aangewezen Habitat- of Vogelrichtlijngebieden en KRM-gebieden zal worden geactualiseerd. De Maritiem Ruimtelijk Plan-kaart bevat de ruimtelijke inpassing van verschillende activiteiten op zee, waaronder de voor Defensie relevante gebieden, en zal ook worden geactualiseerd.
9	23	Graag zouden wij het in de definitieve NRD verwerkt zien dat in dit Programma Noordzee het volgende aandacht krijgt: In 7.2.1 onder 'Referentiesituatie in het planMER voor nieuw aangewezen uitbreiding' graag toevoegen: activiteiten zoals natuurherstel (o.a. door programma Natuurversterking Noordzee en potentiële maatregelen onder de Natuurherstelverordening) en onderzoek.	Een referentiesituatie in een Milieueffectrapport (MER) wordt gebruikt om de te verwachten effecten van het voornemen te vergelijken met wanneer dit niet zou worden gerealiseerd. Deze referentiesituatie is gebaseerd op het huidige gebruik, aangevuld met autonome ontwikkelingen binnen de planperiode. Hieronder vallen ook relevante wettelijke verplichtingen op het gebied van natuur, zoals maatregelen die voortvloeien uit Natura 2000, KRM en de Natuurherstelverordening, voor zover deze voldoende concreet zijn. De genoemde aspecten worden daarmee, voor zover van toepassing, meegenomen in de referentiesituatie. Aanvullende maatregelen in het kader van vergunningverlening worden beoordeeld in het daarvoor geldende spoor.
9	24	Graag zouden wij het in de definitieve NRD verwerkt zien dat in dit Programma Noordzee het volgende aandacht krijgt: Toelichting hoe cumulatie van ecologische impact in deze fase voldoende kan worden meegenomen, terwijl details over deze oefeningen later bekend worden en milieubeoordelingen pas bij vergunningen worden gedaan – waar de cumulatie mogelijk uit het oog verloren kan raken.	In het planMER wordt cumulatie van ecologische effecten expliciet en integraal beschouwd, op basis van de op dat moment redelijkerwijs te verwachten activiteiten en gebruiksvormen. Hierbij wordt gewerkt met scenario's en bandbreedtes, zodat ook onzekerheden in de nadere invulling van activiteiten worden meegenomen. Het klopt dat nadere detaillering van activiteiten in latere fasen plaatsvindt. Daarom is geborgd dat cumulatieve effecten ook in vervolgstappen — zoals projectMER's en passende beoordelingen bij vergunningverlening — opnieuw en in samenhang worden beoordeeld.
9	25	Graag zouden wij het in de definitieve NRD verwerkt zien dat in dit Programma Noordzee het volgende aandacht krijgt: De implementatie van de Renewable Energy Directive III (REDIII) stelt de minister in staat om versnellingsgebieden voor hernieuwbare energie (Renewables Acceleration Areas - RAA's) aan te wijzen. De windenergiegebieden op de Noordzee kunnen niet worden aangewezen als RAA's. Onderzoek van de Universiteit Utrecht1 toont aan dat deze versnelling juridisch en ecologisch wankel is: - Locatie-eis: Windenergiegebieden op zee kwalificeren zich vaak niet als 'low-conflict' gebieden omdat ze overlappen met belangrijke trekroutes van vogels en zeezoogdieren.	In 2025 heeft het Ministerie van Klimaat en Groene Groei (nu onderdeel van het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat) besloten op korte termijn geen versnellingsgebieden op zee aan te wijzen. Dit is dus bij het Programma Noordzee 2028-2033 niet aan de orde. Zie verder ook het antwoord op deelzienswijze 9.11 voor hoe ecologie wordt meegenomen in de uitrol van windenergie op zee en hoe de ecologische toetsing op projectniveau plaatsvindt.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		Zonder uitsluiting van deze routes voldoen RAA's niet aan de dwingende criteria van de richtlijn. - Mitigatie-eis: De huidige beschermingsmaatregelen in kavelbesluiten zijn vaak onvoldoende om te garanderen dat er geen individuele beschermde dieren worden gedood. Het versoepelen van deze normen onder REDIII ondermijnt de kern van de Habitat- en Vogelrichtlijn. - Schijnversnelling: De werkelijke uitdaging voor de transitie ligt niet bij natuuronderzoek, maar bij de financiële haalbaarheid en netcapaciteit. Het schrappen van ecologische waarborgen leidt potentieel tot juridische procedures, wat de realisatie juist vertraagt.	
9	26	Graag zouden wij het in de definitieve NRD verwerkt zien dat in dit Programma Noordzee het volgende aandacht krijgt: Wij zien graag hoe de implementatie van de RED III zich verhoudt PNZ28-33.	Zie het antwoord op deelzienswijzen 9.11 en 9.25.
9	27	*In 2.5 Deelvoornemens buiten de 12+2 NM en 3.1.1.* Te onderzoeken opgave windenergiegebieden wordt benoemd dat er aanzienlijke onzekerheid is binnen de aangewezen ruimte voor offshore windparken. Een van deze onzekerheden betreft extra ruimte voor mijnbouwactiviteiten. Wij vragen ons af wat deze mijnbouwactiviteiten zijn en zouden dat graag specifieker opgeschreven zien in het programma Noordzee. Met de ambities qua wind op zee en het ruimtegebrek, verzoeken wij om beleid te maken waarin hernieuwbare energie meer voorrang krijgt door de status van zoekgebieden/windenergiegebieden te verzwaren.	Bij het inschatten van de beschikbare ruimte en het aantal gigawatt dat in windenergiegebied 6/7 geïnstalleerd kan worden is op basis van gesprekken met mijnbouwoperators rekening gehouden met bestaande en mogelijke toekomstige mijnbouwinstallaties en de ruimte die nodig is (indicatief: een cirkel met straal van 2,5 NM) om met de ruimtebesparende PinS-vliegprocedure deze installaties met helikopters veilig te kunnen bereiken. Het gaat vooral om mogelijke mijnbouwinstallaties voor gaswinning en opslag van CO_2. Er zijn daarbij twee typen onzekerheden: Ten eerste is het nog niet zeker welke toekomstige mijnbouwinstallaties daadwerkelijk gerealiseerd worden. Ten tweede is het nog niet zeker of de PinS-vliegprocedure daadwerkelijk toepasbaar is en de aangenomen ruimtebehoefte heeft. De indiener stelt voor om voorrang te geven aan windenergie op zee boven mijnbouwactiviteiten en de status van zoek- en/of windenergiegebieden te verzwaren. Zowel windenergie op zee als mijnbouw op zee zijn activiteiten van nationaal belang. Waar deze activiteiten in de ruimte samenkomen is het beleid om eerst te pogen met maatwerk beide onderling in te passen. Wanneer dit niet lukt is een ruimtelijke keuze nodig op basis van een onderbouwde afweging. Zoals aangekondigd in de brief "Vervolg ruimtelijke samenhang windparken en mijnbouwactiviteiten op zee van 6 juli 2026" is de minister van KGG voornemens om het bestaande juridische instrumentarium uit te breiden. De

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
			voorgenomen wijziging zal de minister van KGG de mogelijkheid bieden om in een vroeger stadium, vanaf het aanwijzen van een windenergiegebied door het kabinet, deze afweging en keuze te kunnen maken indien zich nieuwe mijnbouwontwikkelingen voordoen. Zoekgebieden voor windenergie hebben en krijgen geen formele juridische status. Zoekgebieden dienen om in de onderzoeksfase de reikwijdte te bepalen voor het planMER en om belanghebbenden te laten weten welke ruimte op zee het kabinet onderzoekt om mogelijk aan te wijzen als windenergiegebied.
9	28	*In 3.1.2 Trechtering naar zoekgebieden voor windenergie.* Zouden de verkennende voorstudies voor de zoekgebieden gedeeld kunnen worden?	U kunt het Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat met uw verzoek benaderen. Dit vergt geen wijziging van de aanpak van het planMER.
9	29	*In 7. Multifunctioneel ruimtegebruik door uitbreiding van defensieactiviteiten ten behoeve van militaire gereedstelling.* Om welke defensieactiviteiten gaat het? En hoe wordt dit ruimtegebruik geharmoniseerd met de drie transities?	De uitbreiding van defensieactiviteiten, zoals opgenomen in het Nationaal Programma Ruimte voor Defensie, betreft onder meer oefeningen, trainingsactiviteiten en het waarborgen van militaire gereedstelling. De exacte invulling van de beoogde activiteiten kan variëren in aard, locatie en intensiteit, maar omvatten: • Het oefenen met wapensystemen en munitieartikelen waarvan het bereik of range groter is dan de omvang van de militaire oefengebieden EHD 41 en 42. • Het tactisch oefenen met varen en manoeuvres in gebieden waar ook andere activiteiten gelokaliseerd zijn. Dit is aanvullend op de oefenmogelijkheden in EHD 41 en 42. Door het multifunctioneel gebruik in de zone tussen EHD 41 en 42 expliciet in het Programma Noordzee uit te werken, wordt de ruimtelijke afstemming met de drie transities uit het Programma Noordzee 2022-2027 (energie, natuur en voedsel) integraal afgewogen en geborgd.
9	30	In '7.3.1. Methodiek' wordt niet genoemd hoe er omgegaan wordt met een vorm van huidig gebruik, namelijk wrakken die in het gebied liggen. Dit zijn zowel voor de natuur als archeologisch gezien interessante hotspots. Is er een kans dat bij (uitbreiding van) oefeningen van Defensie wrakken beschadigd raken?	De activiteiten van Defensie in de zone tussen EHD 41 en 42 zijn niet gericht op en leiden niet tot grond-/zeebodemberoering. Het afvuren en de detonatie van munitieartikelen vinden in EHD's 41 en 42 plaats. De vluchtbaan van de munitieartikelen loopt over de aaneengesloten zone tussen de beide EHD's heen. Bij munitieartikelen die in het water terechtkomen in de EHD's, absorbeert het water de kinetische energie ervan en de fragmenten dwarrelen naar de bodem. Dit leidt niet tot een impact op objecten, waaronder wrakken, in of op de bodem.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
9	31	In '7.3.2. Te beoordelen aspecten in het planMER' worden ecologische aspecten van ecologie genoemd in tabel 7.1, Wat wordt hiermee precies bedoeld?	Met de ecologische aspecten in tabel 7.1 wordt gedoeld op de relevante onderdelen van het ecosysteem die in het planMER worden beoordeeld, zoals beschermde soorten (o.a. vogels, zeezoogdieren en vissen), habitats en natuurgebieden (waaronder Natura 2000 gebieden), evenals ecologische processen en samenhang.
9	32	In '7.3.2. Te beoordelen aspecten in het planMER' wordt veiligheid van vissers en drijvende installaties genoemd in tabel 7.1. Hoe zit het met passief, niet-drijvend, vismaterieel op de bodem (bv. potten)?	Er wordt naar de hele visserij gekeken inclusief beschikbare technieken. Dit geldt dus ook voor passieve tuigen incl. materieel dat in aanraking komt met de bodem.
9	33	In '7.3.2. Te beoordelen aspecten in het planMER', tabel 7.1, valt op dat alle te beoordelen aspecten enkel kwalitatief worden beoordeeld. In welk later stadium worden activiteiten ook kwantitatief beoordeeld?	In een planMER worden effecten in beginsel op een kwalitatief en strategisch niveau beoordeeld, wat passend is bij het abstractieniveau van het Programma Noordzee. Dit maakt het mogelijk om verschillende beleidsopties en hun bandbreedte aan milieueffecten in samenhang te vergelijken. Kwantitatieve beoordelingen vinden doorgaans plaats in latere stadia, bijvoorbeeld in projectMER's of passende beoordelingen in het kader van vergunningverlening. Er is dan meer gedetailleerde informatie beschikbaar over de activiteiten, omdat deze concreter zijn uitgewerkt in locatie, omvang en uitvoering.
9	34	Hoe verhoudt meer milieuruimte voor Defensie zicht tot de milieudoelen?	De benodigde milieuruimte voor defensieactiviteiten wordt binnen het Programma Noordzee 2028-2033 in samenhang met de andere activiteiten en geldende milieudoelen bezien. In het planMER wordt inzicht gegeven in deze samenhang en afgewogen tegen de andere activiteiten en de milieudoelen. Uit het planMER blijkt of er randvoorwaarden moeten worden gesteld en mitigerende maatregelen moeten worden getroffen.
9	35	*Graag zouden wij in de definitieve NRD verwerkt zien dat in dit Programma Noordzee het volgende aandacht krijgt: Antwoorden op onze vragen over de haalbaarheid, uitvoerbaarheid en veiligheid met betrekking tot actieve visserij in offshore windparken.* Haalbaarheid wordt vaak geïnterpreteerd als "technisch mogelijk", terwijl: - Technisch kán er veel – dat wil niet zeggen dat het wenselijk is. Vanuit de visserijsector lijkt er momenteel weinig animo te zijn om te vissen in windparken, dit komt uit de survey t.a.v. visserij in windparken, welke uitgezet is door het Ministerie van Landbouw, Visserij Voedselzekerheid en Natuur. - Aanpassingen aan bijvoorbeeld de lay-out van een windpark om visserij mogelijk te	In het Partieel Herziene Programma Noordzee 2022-2027 is een voorkeur bepaald voor de medegebruiksvorm in de toekomstige windparken binnen de windenergiegebieden Doordewind ('actieve visserij, mits veilig, haalbaar en uitvoerbaar'). Het Rijk kondigde aan hiertoe het medegebruiksbeleid tijdig te herzien. Om een zorgvuldige afweging te kunnen maken over de mogelijkheid van actieve visserij binnen windparken (en de voorwaarden waaronder) wordt een verkennend onderzoek uitgevoerd. Kansrijke opties voor mogelijke toepassing van verschillende type vistuigen voor actieve visserij worden in het kader van de verkenning onderzocht, onder andere op het gebied van veiligheid, kosten voor aanpassingen aan het windpark en/of visserijtechnieken, visserij opbrengsten,

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		maken kunnen leiden tot een verlaagde energieopbrengst of hogere bouwkosten. In een tijd waarin de business case voor wind op zee en energiezekerheid onder druk staan is dit onacceptabel. Uitvoerbaarheid tegen welke prijs? Zelfs als actieve visserij juridisch of technisch "uitvoerbaar" is, blijft de vraag: • Wie draagt de verhoogde verzekerings- en aansprakelijkheidskosten bij schade aan de infrastructuur? • Wie neemt de verantwoordelijkheid bij incidenten tussen visserij- en onderhoudsschepen? • Actieve visserij tussen turbines maakt monitoring, beheer en handhaving complex en kostbaar. En tot slot veiligheid: risicobeheersing is geen bijzaak. • Windparken zijn complexe industriële installaties. Toegang voor actieve visserij verhoogt de risico's voor mens en infrastructuur.	verzekerbaarheid en ecologische effecten. Als onderdeel van de brede verkenning zullen de gevraagde aspecten dus worden meegenomen. De lopende verkenning naar actieve visserij binnen windparken geeft een indicatie van de extra milieugevolgen die in het windpark met actieve visserij kunnen optreden (in vergelijk met een windpark waarbij geen actieve visserij plaatsvindt). Omdat het planMER alleen ingaat op de milieueffecten worden alleen de volgende milieuthema's uit de verkenning als te beoordelen aspecten beschreven in het planMER: • (Cumulatieve) ecologische effecten, waaronder een mogelijk verhoogd risico op vogelaanvaringen; • Scheepvaartveiligheid (maritime safety).
9	36	Graag zouden wij in de definitieve NRD verwerkt zien dat in dit Programma Noordzee het volgende aandacht krijgt: Een helder beleid voor passieve visserij, met daarin duurzame aantallen, quota en gebruik van duurzaam vistuig en methodes.	De tekst van het Partieel Herziene Programma Noordzee 2022-2027 bevat een tekstbox 'Procedure ten aanzien van passieve visserij', onder 10.3.3, met informatie onder welke voorwaarden passieve visserij specifiek in windparken mogelijk is. De intentie is om deze tekstbox die de voorwaarden bevat voor de pilot passieve visserij in windparken in de tekst voor het Programma Noordzee 2028-2033 te behouden. In de gebieden die in de Handreikingen gebiedspaspoort zijn aangewezen voor passieve visserij (en natuurherstel en –ontwikkeling) zullen geen andere activiteiten plaatsvinden. Dit zal in de planperiode van het nieuwe Programma Noordzee, van 2028 tot en met 2033, ongewijzigd blijven. De Nederlandse overheid maakt afspraken over visbestanden en vistuig samen met de andere EU-landen in het Gemeenschappelijk Visserijbeleid (GVB), niet in het Programma Noordzee. Het Europese kader geldt voor alle vormen van visserij op zee, waaronder ook de passieve visserij (zoals vissen met staand want, korven of lijnen). In het Programma Noordzee wordt de ruimtelijke ordening van het NCP geregeld, dus waar passieve visserij mag plaatsvinden, zoals op open zee en in windparken op zee.
9	37	Graag zouden wij in de definitieve NRD verwerkt zien dat in dit Programma	Uitgangspunt voor medegebruik is dat initiatieven passen binnen de ecologische draagkracht van de

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		Noordzee het volgende aandacht krijgt: Een helder beeld van hoe voorkomen wordt dat het toestaan van medegebruik in windparken beetje bij beetje leidt tot een verdere toename van de cumulatieve druk op het ecosysteem: hoe wordt bij individuele vergunningaanvragen rekening gehouden met de cumulatieve druk, die als uitgangspunt nu al te hoog is?	Noordzee. In vergunningverlening wordt getoetst aan de wettelijke natuurkaders volgens de EU Habitat- en Vogelrichtlijn en de EU Kaderrichtlijn Mariene Strategie (KRM). De KRM-doelstellingen zijn momenteel voornamelijk kwalitatief geformuleerd. Voor toetsing van KRM-doelen is een meer kwantitatieve normering wenselijk. Het Rijk onderzoekt hoe onder andere vergunningverlening efficiënter kan worden ingezet om te sturen op het bereiken van de Goede Milieutoestand. Het voornemen is in het Programma Noordzee 2028-2033 het instrument Gebiedsverkenning te verbreden en dit instrument te gebruiken om meer inzicht te krijgen in de potenties voor medegebruik binnen windparken op Noordzee-brede schaal. Hierbij wordt beoogd om voor zover mogelijk ook rekening te houden met de haalbaarheid van medegebruik in relatie tot de cumulatieve druk op het ecosysteem.
9	38	In '6.2 Reikwijdte' wordt passieve natuurherstel niet benoemd. Het Ministerie van IenW is op dit moment bezig om een juridisch kader voor passieve natuurherstel te ontwikkelen. Dit moet dan ook als vorm van medegebruik opgenomen worden in het PNZ28-33.	Alleen vergunningplichtige activiteiten (of visserijactiviteiten waar een toestemming voor nodig is) worden gecategoriseerd onder de definitie medegebruik. Passief natuurherstel kan daarom niet als vorm van medegebruik worden opgenomen. De verwachting is dat door de relatieve rust die in (een deel van) het windenergiegebied ontstaat de natuur kan beginnen met herstel. Passief natuurherstel treedt op in alle voorkeursgebieden voor medegebruik waar geen concrete initiatieven plaatsvinden. Daarnaast zijn in de voorkeursgebieden voor natuurontwikkeling en -herstel andere vormen van medegebruik uitgesloten.
9	39	Graag zouden wij in de definitieve NRD verwerkt zien dat in dit Programma Noordzee het volgende aandacht krijgt: In '8.2 Reikwijdte' staat: "Onderzocht wordt nog welke activiteiten en fysieke structuren in welke gebieden leiden tot verlies of blijvende aantasting van de bodemhabitat en welke habitattypes het meest gevoelig zijn voor deze activiteiten, en wat de mate en tijdsduur van de aantasting is." Hierbij is het van belang om ook te kijken naar het effect van het verwijderen van fysieke bestaande structuren en de daar bij behorende ecologische waarden.	Op dit moment vindt interdepartementale afstemming plaats over het mogelijk herzien van de bestaande wet- en regelgeving voor ontmanteling van windparken. Dit proces loopt gedeeltelijk parallel aan het ontwikkelen van een maatregel in OSPAR (regionale zee-conventie ter bescherming van het mariene milieu op het noordoostelijke deel van de Atlantische oceaan) ten behoeve van ontmanteling van windparken. Zodra deze processen zijn afgerond wordt dit mogelijk meegenomen in een Programma Noordzee na het Programma Noordzee 2028–2033.
9	40	Graag zien wij dat maatregelen die moeten leiden tot het behalen van milieudoelen 6.1 en 6.6, worden opgenomen in de reikwijdte van het programma Noordzee en het planMER.	Zie het antwoord op deelzienswijze 9.46.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
9	41	In '2.7 Deelvoornemens van generieke aard', 'deelvoorwaarde m': ontwikkelen beleid voor zeewierkweek. Wat is de reden dat dit niet bij de punten binnen windparken staat?	Het beleidskader voor zeewierkweek gaat over meer dan alleen ruimte. Zo'n kader bestaat op dit moment nog niet en om die reden valt die onder de zogenaamd 'generieke' deelvoornemens. De ontwikkeling van zeewierproductie is al mogelijk binnen windparken op zee.
9	42	*In 2.8 'Samenvatting nader te onderzoeken deelvoornemens in planMER'.* In de tabel bij 2.8 wordt benoemd dat er voor de ontwikkeling van het beleid op zeewierkweek geen onderzoek gedaan wordt omdat er geen ruimtelijke of milieueffecten zouden zijn. Dit lijkt voorbarig. Als de ontwikkeling van zeewierkweek vergroot wordt dan kunnen de effecten toenemen. Dit zou onderzocht moeten worden.	Onderzoek naar ruimtelijke en milieueffecten in het planMER vindt uitsluitend plaats wanneer specifieke gebieden ter beoordeling voorliggen. Voor de ontwikkeling van het beleid op zeewierkweek is dit niet het geval. Het betreft een verduidelijking van het huidige beleid, waarvan de kern is dat vergunningverlening voor zeewierkweek al mogelijk is. De milieueffecten van eventuele projecten worden per individueel initiatief getoetst via de vergunningverleningsprocedures.
9	43	In 8.3.2 'Te beoordelen aspecten in het planMER' is niet duidelijke wat er met ''de maatregel' bedoeld wordt in de eerste zin. Wij zouden graag een duidelijkere formulering zien om welke maatregel (-en) het gaat- met referentie.	Met 'de maatregel' worden de beide conceptmaatregelen bedoeld die in het kader van het Programma van Maatregelen van de Kaderrichtlijn Mariene Strategie (MS3) worden onderzocht, en die in paragraaf 8.1 benoemd zijn.
9	44	*Meenemen en ruimtelijk te verankeren in het PNZ28-33: Beperk medegebruik tot activiteiten die de cumulatieve druk niet verhogen.* Hanteer het 'Natuurplus'-principe (Afwegingskader NiB) als eis voor elke menselijke activiteit. Sluit actieve visserij in windparken uit vanwege onacceptabele risico's voor veiligheid en ecologie. Voor passieve visserij in windparken moet een helder beleid komen met harde kaders voor duurzame aantallen, quota en vistuig om bijvangst te minimaliseren.	Voor wat betreft de cumulatieve druk, zie het antwoord op deelzienswijze 9.37. Het 'Natuurplus'-principe komt uit het afwegingskader NiB en wordt periodiek geactualiseerd in het Noordzee Overleg (NZO, artikel 5.2 NZA). Het afwegingskader NiB is een hulpmiddel voor besluitvorming, geen juridisch bindende norm die doorwerkt in nieuwe installaties en objecten. Er is geen verplichting om iedere individuele medegebruiksactiviteit natuurversterkend te laten zijn, maar dit wordt wel aangemoedigd. Voor wat betreft de actieve visserij, zie het antwoord op deelzienswijze 9.35. Voor wat betreft passieve visserij – die nu al buiten de windparken op zee is toegestaan – ook deze is gebonden aan bestaande (Europese) regelgeving ten aanzien van quota, vistuiggebruik, markeringen van vistuig, meldingen van verloren vistuig, bijvangstregistratie, etc..
9	45	*Meenemen en ruimtelijk te verankeren in het PNZ28-33: Toets defensieactiviteiten en prioriteer fysieke infrastructuurbeveiliging ruimtelijk.* Maak inzichtelijk wat de cumulatieve effecten zijn van de beoogde uitbreiding van defensieactiviteiten, specifiek in relatie tot Natura 2000- en KRM-gebieden.	In het Programma Noordzee 2028-2033 worden defensie- en andere activiteiten voor de bescherming van vitale infrastructuur integraal meegenomen binnen het bredere kader van cumulatieve effecten in relatie tot de randvoorwaarden van de Mariene Strategie. De sectorale maatregelen voor het beschermen van vitale infrastructuur komen waar nodig ook aan bod binnen het planMER en het

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		Verschuif daarnaast de ontwerpeisen voor kritieke infrastructuur (zoals honderden kabelkruisingen): geef fysieke beveiliging (security) door middel van zware, natuurinclusieve rifstructuren voorrang boven de eis van visserijtoegankelijkheid.	Programma Noordzee 2028-2033. Voor het gebruik van sonar en explosievenruiming zijn protocollen vastgesteld die de impact zoveel mogelijk minimaliseren en die periodiek worden geëvalueerd. Aandachtspunten en beleidsvragen voor de bescherming van vitale infrastructuur worden waar nodig en waar mogelijk in het Programma Noordzee geadresseerd. Binnen het Programma Noordzee 2028-2033 worden geen concrete ontwerpeisen voor kritieke infrastructuur vastgelegd, omdat dat sterk aan de uitvoering gekoppeld is en heel gevarieerd kan zijn. Daarom is dit dan ook geen onderdeel van de NRD. Dit vindt op latere momenten plaats. Voor de windparken vindt dit bijvoorbeeld onder andere plaats in het kaderbesluit. Wat betreft de kritieke infrastructuur heeft TenneT bijvoorbeeld door middel van het Ontwikkelkader Windenergie op Zee opdracht gekregen aan de specifieke eisen te voldoen die bij vitale processen voor de nationale veiligheid horen. Daarbij wordt gekeken naar de benodigde maatregelen voor fysieke beveiliging van deze infrastructuur, en ook waar dat samen kan gaan met natuurinclusieve maatregelen.
9	46	*Meenemen en ruimtelijk te verankeren in het PNZ28-33: Neem ruimtelijke KRM-maatregelen voor bodembescherming op in het planMER.* Zorg dat maatregelen die bijdragen aan KRM-milieudoel 6.1 (10% zeebodem gevrijwaard van bodemberoerende activiteiten) en 6.6 (herstel biogene riffen) expliciet als ruimtelijke opgave in het planMER worden meegenomen. Dit omvat ook adaptief beleid en duidelijke uitsluitingsgebieden voor (diepere) zandwinning om onomkeerbare schade aan bodemhabitats te voorkomen.	De afspraken over bodembescherming tot 2030 zijn al in het Noordzeeoverleg tot stand gekomen. Daarom wordt daarover geen beslisinformatie meer gegenereerd als onderdeel van het planMER. Wel zullen deze maatregelen en plek krijgen in het KRM Programma van Maatregelen 2028. De twee ruimtelijke KRM-maatregelen opgenomen in de NRD zijn een voorbeeld van het effectiever maken van de al bestaande bodembescherming in KRM-gebieden en habitatrichtlijngebieden gesloten voor bodemberoerende visserij. Het planMER bepaalt niet de opgave, maar geeft aan op welke wijze milieueffecten van maatregelen en beleidswijzingen in het Programma Noordzee 2028-2033 worden onderzocht en beoordeeld. De aangehaalde milieudoelen 6.1 en 6.6 worden in paragraaf 8.3.2 aangevuld als te beoordelen aspecten in het planMER.
10	1	*Houd rekening met bestaande gas infrastructuur, waaronder de Nogat gaspijpleidingen op de Noordzee.* Voor onze leidingen dient een veiligheidscontour van ten minste 1 km aan weerszijden in acht te worden genomen voor onder meer inspectie, onderhoud en eventuele modificaties alsmede impact van bodemberoering dat impact kan hebben op	Aan weerszijden van kabels en leidingen op de Noordzee geldt een veiligheids- en onderhoudszone. Bij de aanleg van windparken wordt ten opzichte van bestaande leidingen, elektriciteitskabels en telecommunicatiekabels in principe een zone van 500 meter aan beide zijden aangehouden. Met het oog op efficiënt ruimtegebruik kunnen onderhoudszones van kabels en leidingen, waar mogelijk, worden verkleind.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		de stabiliteit van het zeebed en de pijpleiding. Ten aanzien van beheer van onze leidingen gelden verplichtingen die o.a. voortvloeien uit de Mijnbouwwet.	
10	2	Diverse gasproducenten hebben plannen om in de toekomst gasvelden te ontwikkelen in lijn met het Sectorakkoord. Gaswinning in de Energietransitie, waarvoor nieuwe verbindingen met de Nogat leiding nodig zijn om het gas naar land te transporteren. Ook voor deze nieuwe verbindingen dient een veiligheidscontour van ten minste 1 km aan weerszijde n in acht te worden genomen.	Zie het antwoord op deelzienswijze 10.1.
10	3	Een buiten werking gestelde pijpleiding mag worden achtergelaten, mits de Minister van EZK vaststelt dat dit op een schone en veilige manier gebeurt. Dit impliceert dat bij de uitwerking van de reserveringszones voor zandwinning rekening wordt gehouden met het waarborgen van de integriteit en veiligheid van zowel operationele als verlaten infrastructuur.	De ligging van bestaande kabels en leidingen zal in beschouwing worden genomen bij het vormgeven en vaststellen van uitsluitingszones. Het beleid met betrekking tot waarborgen van de integriteit en veiligheid van operationele en verlaten infrastructuur wordt niet aangepast en komt dan ook niet voor in deze NRD. Dit aspect komt tijdens de uitvoering daarvan aan de orde en wordt meegenomen in het proces dat leidt tot vergunningverlening voor zandwinning. Overigens kan onder het vigerende beleid overgegaan worden tot zowel schoon en veilig achterlaten als tot opruimen van leidingen.
10	4	Nogat hecht veel waarde aan constructieve dialoog voor een effectieve vormgeving van multifunctioneel ruimtegebruik op de Nederlandse Noordzee. Wij treden daarom graag in contact met IenW en Rijkswaterstaat om actief bij te dragen aan verdere vormgeving van de NRD, PNZ en planMER waar dit relevant is voor onze infrastructuur.	Uw deelname aan de diverse participatiemomenten is zeer welkom.
11	1	NedZero pleit ervoor om niet alleen de ambitie (40 GW) centraal te stellen, maar ook inzichtelijk te maken onder welke randvoorwaarden deze ambitie haalbaar blijft, en welke keuzes of nalatigheden tot vertraging of afschaling leiden.	Deze deelzienswijze is geen onderdeel van het voornemen of het planMER. Wanneer gewenst en relevant, kan deze deelzienswijze worden ingediend bij de terinzagelegging van het Ontwerp Programma Noordzee 2028-2033, voor zover deze daarbinnen nog niet geadresseerd is.
11	2	NedZero beveelt aan om in het planMER expliciet inzicht te geven in welke beleidskeuzes noodzakelijk zijn om de 40 GW tijdig te realiseren, en wat de consequenties zijn van niet-handelen of van aanvullende ruimtelijke en ecologische beperkingen. Dit kan door het doelbereik structureel mee te nemen in de vergelijkende beoordeling van beleidsvarianten.	De NRD betreft het scopingproces voor het planMER en beschrijft welke aspecten met welk detailniveau zullen worden onderzocht. De beoordeling zelf vindt plaats in het planMER. Het Nevele-arrest gaat over een planMER voor milieuregels t.a.v. windturbines op land. De milieuregels uit het Activiteitenbesluit werden toen buiten werking gesteld. Het Nevele-arrest is niet een op een over te nemen voor windenergie op zee.
11	3	Daarbij acht NedZero het noodzakelijk onderscheid te maken tussen	Deze deelzienswijze is geen onderdeel van het voornemen of het planMER. Indien gewenst en

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		windenergiegebieden die noodzakelijk zijn voor het behalen van de 40 GW-doelstelling in 2040, en gebieden die primair nodig zijn voor de doorgroei na 2040, richting klimaatneutraliteit in 2050 zoals vastgelegd in de Klimaatwet.	relevant, kan deze deelzienswijze worden ingediend bij de terinzagelegging van het Ontwerp Programma Noordzee 2028-2033, voor zover deze daarbinnen nog niet geadresseerd is.
11	4	Dit sluit aan bij het gehanteerde tussendoel om in 2040 circa 90% broeikasgasreductie te realiseren. NedZero acht het van belang dat dit tussendoel richtinggevend blijft bij de uitwerking van het planMER. Zowel het Partieel Herziene Programma Noordzee 2022–2027 (PH PNZ 22-27) als de cNRD PNZ 28-33 geven hier momenteel onvoldoende sturing aan. Juist omdat deze lange termijn opgave samenvalt met substantiële onzekerheden rond ecologie, defensie, mijnbouw en scheepvaart, acht NedZero het noodzakelijk dat het planMER ook expliciete scenario's en zoekrichtingen voor de periode na 2040 onderzoekt. Dit is nodig om op programmaniveau transparante en navolgbare ruimtelijke keuzes mogelijk te maken en te voorkomen dat noodzakelijke beslissingen pas in een later stadium, onder tijdsdruk of via ad-hoc maatregelen, moeten worden genomen.	De periode waarin het Programma Noordzee tot uitvoering komt is 2028-2033. Nadat een gebied is aangewezen in het Programma Noordzee 2028-2033 kan er een kavelbesluit worden genomen, waarna het windpark vervolgens kan worden vergund. Voor na 2040 geldt dat gebieden aangewezen kunnen worden in het volgende Programma Noordzee 2034-2039. 40 GW windenergie op zee realiseren in 2040, is bijzonder ambitieus. Zoals aangegeven in de gesprekken rond de consultatie van de actualisatie van het Nationaal Plan Energiesysteem is de verwachting op dit moment dat 40 GW nog niet in 2040 gerealiseerd kan zijn. Het is vanwege deze twee redenen op dit moment niet nodig om in de planMER al voorbij de 40 GW te kijken. Met betrekking tot het tussendoel van 90% emissiereductie in 2040: dit heeft als input gediend voor de actualisatie van het Nationaal Plan Energiesysteem. Daarin worden doelstellingen gesteld voor o.a. de windenergie op zee opgave. Hierin wordt ook de mogelijke windenergie op zee opgave voor na 2040 benoemd. Ruimte daarvoor kan in Programma Noordzee 2034-2039 of een van de latere Programma's Noordzee worden opgenomen.
11	5	NedZero adviseert om in het planMER verschillende scenario's op te nemen voor vermogensdichtheid (bijv. bandbreedtes). Daarnaast verzoekt zij te beoordelen of, en zo ja hoe, met de huidige zoekgebieden de opwekambities robuust kunnen worden gerealiseerd. Indien dit niet het geval is, acht NedZero het wenselijk dat meer of alternatieve zoekgebieden worden onderzocht.	Na de voorstudies is geconcludeerd dat de in de NRD geïdentificeerde zoekgebieden, binnen de beschikbare tijd voor het opstellen van dit Programma Noordzee 2028-2033, het maximaal haalbare is. Dat neemt niet weg dat op termijn eventueel extra ruimte kan worden gezocht.
11	6	NedZero vraagt om in het planMER expliciet inzichtelijk te maken welke ruimtelijke alternatieven buiten de huidige trechtering naar zoekgebieden (§3.1.2) op termijn denkbaar zijn, mocht het doelbereik anders niet haalbaar blijken. Vermeld daarnaast helder de redenatie achter uitsluiting van Lagelander, Hollandse Kust Noord West en Hollandse Kust Zuid West.	Eerdere besluitvorming over afgevallen gebieden voor windenergie is openbaar. Zie daarnaast het antwoord op deelzienswijze 11.5.
11	7	Het PH PNZ 22-27 stelt: "Lagelander wordt niet gebruikt voor windparkontwikkeling in de Routekaart 21 GW. Lagelander is daarop	In het Partieel Herziene Programma Noordzee 2022-2027 is Lagelander afgevallen. Zie hierover meer in de antwoorden op deelzienswijzen 11.5 en 11.6.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		beschouwd als windenergiegebied voor de periode daarna, maar alleen als terugvaloptie voor het geval de windenergieopgave niet is te behalen in de overige gebieden." (§9a.3.1). De onzekerheden in realisatierange zoals in de cNRD maken het noodzakelijk om in het planMER deze terugvaloptie al te verkennen. Deze terugvalopties zijn niet slechts een laatste redmiddel, maar volwaardige ruimtelijke alternatieven die in het planMER goed en vergelijkend moeten worden meegenomen, juist ook met het oog op de opgave na 2040.	
11	8	Gegeven de wettelijke verplichting tot netto-nul broeikasgasuitstoot in 2050 is het noodzakelijk dat het PNZ 28-33 niet alleen stuurt op het behalen van de opgave tot 2040, maar ook richting geeft aan de ruimtelijke invulling van de windenergieopgave na 2040. Het niet tijdig verkennen van aanvullende of alternatieve zoekgebieden vergroot de onzekerheden in de planvorming en beperkt de beleidsruimte op langere termijn.	Zie het antwoord op deelzienswijze 11.6.
11	9	Hoofdstuk 8 beschrijft nieuwe KRM-maatregelen met potentieel ruimtelijke effecten, waaronder het weren van activiteiten die significante hydrografische effecten hebben in Natura 2000- en KRM-gebieden. Hoewel wij het doel onderschrijven, leidt de huidige abstracte formulering tot juridische onzekerheid voor sectoren die werken met lange doorlooptijden, zoals windenergie op zee. NedZero verzoekt in het planMER inzichtelijk te maken hoe uitzonderingen, mitigatie en compensatie beleidsmatig worden meegewogen. Zij adviseert daarnaast te borgen dat deze maatregelen niet leiden tot onvoorziene uitsluitingen in latere kavelbesluiten en Passende Beoordelingen.	Het belang van een duidelijk geformuleerde maatregel wordt onderkend. In het kader van de voorbereiding van het KRM Programma van Maatregelen 2028 voert het Rijk regelmatig overleg met een begeleidingsgroep van NZO-leden om de maatregel verder te verduidelijken en aan te scherpen. Er bestaat geen overlap tussen gebieden waar al een verbod op bodemberoerende visserij is of wordt ingesteld, en gebieden die zijn aangewezen voor windenergie op zee of de zoekgebieden daarvoor zoals die onderdeel zijn van de voorbereidingen van het Programma Noordzee 2028-2033.
11	10	Wij verzoeken daarom om in het planMER expliciet inzichtelijk te maken hoe de uitbreiding van EHD 42 doorwerkt in de resterende vergunningsruimte voor windenergie op zee, inclusief de cumulatieve effecten in Natura 2000-context.	In het planMER worden de cumulatieve effecten van alle activiteiten, waaronder die van Defensie en van bestaande en (mogelijke) toekomstige windparken, integraal in beeld gebracht. Dit gebeurt op kwalitatieve wijze. Daarbij worden mogelijke effecten op Natura-2000-gebieden beschouwd in een Passende Beoordeling. Er is geen uitspraak te doen over de "resterende vergunningsruimte voor windenergie".

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
			Het kan zo zijn dat meer ruimte voor de ene activiteit, kan leiden tot minder voor de andere. Vooral als ze op dezelfde plek plaatsvinden en moeilijk te combineren zijn. Ook kan de (extra) druk op de natuur van de Noordzee door één activiteit het lastiger maken voor andere activiteiten. Er is geen één-op-één relatie aan te geven tussen de uitbreiding van defensieactiviteiten en de beschikbare vergunningsruimte voor windenergie in deze planperiode. Er zijn geen zoekgebieden voor windenergie op zee voorzien in het Programma Noordzee 2028-2033 die overlappen met gebieden waar Defensie actief is of gaat worden. Via de periodieke actualisatie van het Programma Noordzee (elke 6 jaar) en door het toetsingskader dat wordt gehanteerd bij het nemen van kavelbesluiten, wordt geborgd dat toekomstige ontwikkelingen, waaronder die voor windenergie, zorgvuldig kunnen worden ingepast binnen het ecologische afwegingskader.
11	11	NedZero beveelt aan deze positieve ecologische effecten van windparken op zee expliciet en consistent mee te nemen in het planMER, naast de beoordeling van negatieve en cumulatieve effecten.	In het planMER worden de mogelijke effecten – positief en negatief – beschreven op een niveau passend bij het abstractieniveau van het planMER, voor die effecten die in deze fase redelijkerwijs en met voldoende wetenschappelijke zekerheid al in kaart kunnen worden gebracht.
11	12	Volgens NedZero is het van belang dat het planMER expliciet laat zien hoe verschillende vormen van medegebruik doorwerken op de realiseerbaarheid van wind op zee, inclusief de consequenties voor het behalen van de 40 GW-doelstelling.	De uitgangspunten voor medegebruik binnen windparken zijn onveranderd ten aanzien van de relatie met de businesscase voor windenergie en daarom geen onderdeel van het voornemen.
11	13	In de cNRD worden 'natuur' en 'natuurherstel-ontwikkeling' aangemerkt als een medegebruiksvorm. Het dient de sterke aanbeveling dit in het planMER en de uiteindelijke PNZ 28-33 te heroverwegen. Natuur en natuurherstel zijn een randvoorwaarde voor een gebalanceerde uitrol van de energie- en voedseltransities en kunnen niet op eenzelfde wijze benaderd worden als deze transities. Deze benadering ('natuur' als medegebruiksvorm) staat ook haaks op de definitie zoals gegeven in de PH PNZ 22-27.	Medegebruik binnen windparken kan bijdragen aan een betere balans tussen de drie transities op zee: de natuurtransitie, de voedseltransitie en de energietransitie zolang dit passend is binnen de ecologische draagkracht van de Noordzee. De medegebruiksvorm 'natuurherstel en -ontwikkeling' kan naast natuurherstel ook een aanvullende bijdrage leveren aan de natuurtransitie.
11	14	Het planMER moet expliciet laten zien hoe verschillende vormen van medegebruik doorwerken op natuur en natuurherstel en dient een duidelijk afwegingskader te bieden onder welke voorwaarde medegebruik wel en niet kan worden	Net als alle vormen van gebruik op zee, mag de uitrol van medegebruik alleen plaatsvinden binnen de wettelijke natuurbeschermingskaders die gelden voor de Noordzee.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		uitgerold in een bepaald windpark, waarbij het uitgangspunt dient te zijn dat medegebruik in geen geval tot verslechtering van natuur leidt. Dit uitgangspunt botst met het toestaan van actieve (bodemberoerende) visserij binnen windparken, gezien de grote risico's voor zowel ecologisch herstel als de windparkinfrastructuur.	De lopende verkenning naar actieve visserij binnen windparken geeft een indicatie van de extra milieugevolgen die in het windpark met actieve visserij kunnen optreden (in vergelijk met een windpark waarbij geen actieve visserij plaatsvindt). In het planMER worden de volgende milieuthema's uit de verkenning als te beoordelen aspecten beschreven: • (Cumulatieve) ecologische effecten, waaronder een mogelijk verhoogd risico op vogelaanvaringen. • Scheepvaartveiligheid (maritime safety).
11	15	Mocht er in het planMER desondanks gekozen worden voor een verdere verkenning van actieve visserij, dan dienen er expliciet scenario's mét en zónder actieve visserij binnen windpark Doordewind te worden onderzocht, zodat de impact op zowel natuur als energiedoelen transparant wordt gemaakt.	Windenergiegebied Doordewind is al aangewezen en geen onderdeel van het voornemen voor het Programma Noordzee 2028-2033. In het projectMER voor Doordewind zullen de milieueffecten van het windpark mét en zonder actieve visserij onderzocht en vergeleken worden, met name de aspecten die te maken hebben met de combinatie van actieve visserij en de exploitatie van het windpark.
11	16	Naast de al in de cNRD benoemde milieuthema's (§6.3.2) dient bij de verkenning ook de impact van actieve visserij op andere aspecten van het windpark te worden meegenomen, in ieder geval: risico's en impact op de aangelegde windparkinfrastructuur (inclusief substation), kostenimpact en risico's voor de operationele organisatie van het windpark (bijvoorbeeld door noodzakelijk omvaren voor O&M schepen).	Zie het antwoord op deelzienswijze 11.15.
11	17	Voor de cNRD acht NedZero het echter noodzakelijk dat het planMER expliciet aandacht besteedt aan overige relevante effecten en risico's van het samengaan van mijnbouw en offshore wind. In het bijzonder vragen wij aandacht voor risico's zoals bodemdaling als gevolg van mijnbouwactiviteiten binnen of nabij (toekomstige) windenergiegebieden en de wijze waarop deze risico's worden betrokken in de milieubeoordeling. Verdere aanbevelingen hiertoe heeft NedZero eerder opgenomen in haar zienswijze op de cNRD voor windenergiegebied Doordewind.	Vanwege de generieke aard van het planMER van het Programma Noordzee 2028-2033 wordt er geen onderzoek gedaan naar dergelijke specifieke gevolgen van reeds bestaande mijnbouwactiviteiten op nieuw aan te wijzen windenergiegebieden. De mogelijke effecten of risico's van nieuwe mijnbouwactiviteiten op bestaande windparken kunnen worden onderzocht in het kader van de vergunningverlening van de mijnbouwactiviteit.
11	18	Zoals in de cNRD aangehaald, moet de opgave voor windenergie op zee bezien worden in het licht van bredere nationale en internationale verplichtingen. Het wordt aanbevolen deze beoordeling af te stemmen met de relevante autoriteiten in Duitsland en het Verenigd Koninkrijk.	Deze deelzienswijze vereist geen aanpassing van de te onderzoeken effecten in het planMER.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
11	19	Richt een testsite in, onder beheer van de Rijksoverheid en dicht bij de kust. Op deze locatie kunnen innovatieve medegebruiksinitiatieven worden getest, waarna zij na een succesvolle pilotfase kunnen doorstromen naar toepassing in een windpark. Op deze manier kan de technologie getest worden in offshore condities, zonder daarmee extra risico's te introduceren in de offshore windparken.	Een dergelijke testsite is ook nu mogelijk onder het afwegingskader voor activiteiten op de Noordzee en geen onderdeel van het voornemen voor het Programma Noordzee 2028-2033. Het vergt geen onderzoek in het planMER.
12	1	De (voorgenomen) scheepvaartroute tussen Hamburg en Hull is gelegen tussen het Aramis CO_2-distributieplatform en onze (toekomstige) CO_2-opslaglocaties in de blokken L4, K4, K5 en K6. Dit kan gevolgen hebben voor het ontwerp, de aanleg en het veilig beheer van (toekomstige) CO_2-infrastructuur en kan leiden tot aanvullende veiligheids- en ontwikkelkosten. Dit is al direct het geval voor de pijpleiding van het distributieplatform (D-Hub) naar L4-A, welke gepland staat om in 2029 te worden geïnstalleerd.	De mogelijke gevolgen van de indicatieve ruimte voor een *clearway* Hamburg-Hull voor bestaande en mogelijke toekomstige mijnbouwplatforms worden ingeschat en meegewogen bij de besluitvorming, net als het belang van een veilige verbinding. Daarbij worden belanghebbenden betrokken. Indien de *clearway* wordt gepubliceerd in het Programma Noordzee 2028-2033, zal deze worden aangewezen in de Omgevingsregeling. De ligging van een bestaande of nieuwe pijpleiding vormt geen belemmering voor een *clearway*.
12	2	In de cNRD voor het Programma Noordzee 2028–2033 worden veel aspecten van de Noordzee samengebracht. TEPNL constateert dat hierin geen, althans onvoldoende, expliciete verwijzing is opgenomen naar het Sectorakkoord Gaswinning, waarin het belang van de gaswinning op de Noordzee wordt benoemd en een integrale aanpak met partijen uit verschillende sectoren wordt beoogd om de ruimtelijke ordening op de Nederlandse Noordzee te optimaliseren. Naar het oordeel van TEPNL zijn gaswinning en mijnbouwactiviteiten in de huidige cNRD onderbelicht.	Het Programma Noordzee 2028-2033 beschrijft het beleid ten aanzien van mijnbouwactiviteiten en de (ruimtelijke) interactie met andere gebruiksfuncties op de Noordzee. Ook het belang van het Sectorakkoord wordt hierin benoemd, evenals het beleid ten aanzien van CO2-opslag. De NRD beschrijft de aanpak voor het planMER. Daarin wordt rekening gehouden met mijnbouwactiviteiten door mogelijke gevolgen voor mijnbouw te beschrijven. Mijnbouwactiviteiten als zodanig zijn geen onderdeel van het voornemen en maken daarom geen zelfstandig onderdeel uit van het planMER.
12	3	Tegelijkertijd constateren wij dat de huidige cNRD onvoldoende expliciet rekening houdt met de aanwezigheid, status en rechtsbescherming van bestaande mijnbouwactiviteiten, in het algemeen en in het bijzonder in het K4/K5-blok, bij de afbakening van zoekgebieden voor windenergie.	De aanwezigheid van mijnbouwinfrastructuur in de windenergiezoekgebieden is voorafgaand aan de identificatie als windzoekgebied geïnventariseerd. Bij de besluitvorming over het eventuele aanwijzen van deze gebieden als windenergiegebied worden mogelijke gevolgen voor de bestaande en mogelijk toekomstige mijnbouwactiviteiten meegewogen. De obstakelvrije ruimtebehoefte van bestaande en mogelijk toekomstige mijnbouwactiviteiten, bijvoorbeeld ten aanzien van (helikopter)bereikbaarheid, in aangewezen windenergiegebieden worden met maatwerkonderzoek vastgesteld voorafgaand aan het nemen van kavelbesluiten. Dit proces wordt beschreven in het "Inpassingskader windparken en

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
			mijnbouwactiviteiten op zee" in het Programma Noordzee 2028-2033.
12	4	TEPNL acht het van groot belang dat reeds in deze vroege fase van de besluitvorming helderheid ontstaat over de omgang met bestaande mijnbouwrechten in het K4/K5-blok, teneinde uitvoerings- en vergunningenconflicten in een later stadium te voorkomen.	Zie het antwoord op deelzienwijze 12.3.
12	5	TEPNL verzoekt het bevoegd gezag om de cNRD als volgt aan te scherpen: Expliciete erkenning van het K4/K5-blok (installaties, veiligheidszones en licentiegebieden) als randvoorwaarde bij de begrenzing en beoordeling van zoekgebieden 9Z en 9N.	Zie het antwoord op deelzienwijze 12.3.
12	6	TEPNL verzoekt het bevoegd gezag om de cNRD als volgt aan te scherpen: Onderzoek naar alternatieve begrenzingen, uitsluitingszones of configuraties binnen zoekgebieden 9Z en 9N ter voorkoming of minimalisering van interferentie met mijnbouwactiviteiten.	Zie het antwoord op deelzienwijze 12.3.
12	7	TEPNL verzoekt het bevoegd gezag om de cNRD als volgt aan te scherpen: Een afzonderlijke beoordeling van de juridische consequenties voor bestaande mijnbouwrechten van TEPNL.	Bij besluitvorming over het al dan niet ten dele aanwijzen van een gebied als windenergiegebied, wordt rekening gehouden met belangen en rechten van partijen.
12	8	TEPNL verzoekt het bevoegd gezag om de cNRD als volgt aan te scherpen: Borging dat deze aspecten volwaardig worden meegewogen bij de selectie van eventuele voorkeursalternatieven en bij latere kavelbesluiten.	De in deze deelzienswijze genoemde belangen worden volwaardig meegewogen en dienen daarvoor niet als zodanig te worden aangescherpt in de NRD.
12	9	TEPNL verzoekt het bevoegd gezag om de cNRD als volgt aan te scherpen: Aandacht voor reeds vergunde CCS-projecten en de bijbehorende ruimtelijke aspecten, zowel in zoekgebieden voor windenergie als bij de planvorming voor nieuwe scheepvaartroutes.	Zie het antwoord op deelzienwijze 12.3.
12	10	TEPNL verzoekt het bevoegd gezag om de cNRD als volgt aan te scherpen: Expliciete benoeming en erkenning van het Sectorakkoord Gaswinning.	Zie het antwoord op deelzienwijze 12.3.
13	1	Het is onvoldoende vastgelegd hoe visserij wordt betrokken bij de formulering van onderzoeksvragen, bij de afbakening van alternatieven en bij het bepalen van referentiescenario's zoals bedoeld in paragraaf 1.2 en hoofdstuk 2 van de NRD. Ook is onvoldoende vastgelegd hoe cumulatieve effecten van beleid en	De NRD kan dit niet expliciet vastleggen. De uitwerking van de beoordeling van visserij krijgt echter wel een concrete plek in het planMER. In het participatieplan is vastgelegd dat de visserijsector hierbij wordt betrokken, volgens dezelfde werkwijze als bij de Partiële Herziening van het Programma Noordzee 2022–2027. Dit keer vormt ook het DISPLACE-model een aanvulling bij de beoordeling. Tevens wordt er rekening gehouden met

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		ruimtelijke keuzes specifiek voor de visserij worden beoordeeld. Hierdoor ontstaat geen helder beeld van de beschikbare ruimte voor visserij op de middellange en lange termijn en van de wijze waarop de juridische en feitelijke positie van de visserij zich verhoudt tot andere ruimteclaims. Dit is des te relevanter omdat het Programma Noordzee, zoals aangegeven in paragraaf 1.1 van de NRD, richtinggevend is voor besluiten met doorwerking tot na 2033. De Nederlandse Vissersbond verzoekt daarom dat de NRD expliciet vastlegt dat in het planMER niet alleen wordt onderzocht hoe visserij kan worden beperkt of verplaatst, maar ook welke ruimtelijke en beleidsmatige keuzes noodzakelijk zijn om een economisch en ecologisch duurzame visserij structureel mogelijk te maken.	aandachtspunten zoals vastgelegd in de Uitvoeringsagenda van de Visie op voedsel uit zee en grote wateren. Voor nadere uitleg over de cumulatieve effecten van ruimtelijke keuzes voor de visserij in het planMER, zie ook het antwoord op 13.6.
13	2	De Nederlandse Vissersbond acht het noodzakelijk dat de NRD expliciet vastlegt dat het planMER per zoekgebied afzonderlijk inzicht geeft in visserijgebruik, visserij-hotspots en de gebiedsspecifieke sociaaleconomische gevolgen voor de visserij, zodat alternatieven daadwerkelijk inhoudelijk en ruimtelijk vergelijkbaar worden beoordeeld.	De inschatting van effecten op de visserij en de beoordeling hiervan is beschreven in de NRD en volgt dezelfde werkwijze als bij de Partiële Herziening van het Programma Noordzee 2022-2027. Er wordt in het planMER gekeken naar opbrengsten per zoekgebied en cumulatief. Dit gebeurt generiek en per visserijtype. Ook wordt in het planMER bekeken welk aandeel mogelijke opbrengstverliezen hebben in opbrengsten voor visserijregio's. Aanvullend zal het DISPLACE-model relevante beslisinformatie opleveren, en kunnen vertegenwoordigers van de sector gedurende het participatieproces aandachtspunten, zoals visserij-hotspots, meegeven. Dit alles wordt meegewogen bij de besluitvorming.
13	3	In paragraaf 3.1.3 en paragraaf 3.2.1 van de NRD wordt erkend dat onzekerheden bestaan rond de gehanteerde vermogensdichtheid van windparken en dat deze onzekerheden van invloed zijn op de benodigde ruimte per gigawatt. Deze onzekerheden zijn voor de visserij van groot belang, omdat hogere ruimteclaims direct leiden tot extra verlies aan visserijareaal. De NRD borgt echter onvoldoende dat deze onzekerheden volledig en transparant worden doorgerekend in relatie tot de effecten op de visserij. De Nederlandse Vissersbond verzoekt daarom dat de NRD vastlegt dat het planMER meerdere vermogensdichtheidsscenario's doorrekent, waaronder ook scenario's met hogere ruimteclaims per gigawatt, en dat hiermee	In het planMER wordt als basisaanname een vermogensdichtheid van 8 MW/km^2 gehanteerd voor windparken. In een paragraaf van het planMER over onzekerheden worden de verwachte verschillen voor de beschikbare ruimte (in km^2) in kaart gebracht voor vermogensdichtheden van 10 MW/km^2 respectievelijk 6 MW/km^2. De gevolgen voor de visserij qua gederfde inkomsten zullen in kaart worden gebracht voor drie scenario's voor de invulling van windenergiegebied 6/7: geen windparken in dit gebied, alleen ontwikkeling van 6/7 (west), ontwikkeling van 6/7 (west) en (oost).

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		expliciet inzichtelijk wordt gemaakt wat dit betekent voor aanvullend verlies aan visserijruimte, zowel op nationale schaal als in cumulatie met buitenlandse windparken.	
13	4	De Nederlandse Vissersbond acht het noodzakelijk dat de NRD expliciet vastlegt dat het planMER per zandwinlocatie en per reserveringszone afzonderlijk ingaat op de gevolgen voor visserijveiligheid, bodemstructuur, ecologische functies en visbestanden, zodat ook de concrete en praktische effecten voor de visserij eenduidig worden meegewogen.	In het planMER worden drie deelvoornemens in relatie tot zandwinning onderzocht. Het gaat om a) aanpassen van de maximale diepte voor zandwinning, b) aanpassing van het afwegingskader voor ander gebruik van de reserveringszone voor zandwinning en c) geen zandwinning toestaan in gebieden waar visserijmaatregelen zijn of worden genomen. De gevolgen van dieper winnen zullen kwalitatief in kaart worden gebracht, zowel voor visserij als voor de bodemstructuur. Het afwegingskader voor ander gebruik van de reserveringszone voor zandwinning zal zich vooral richten op permanent gebruik van de reserveringszone en niet zozeer op visserij. Op kwalitatief niveau zal bekeken worden of mogelijk toch sprake kan zijn van gevolgen voor de visserij. De laatstgenoemde maatregel (c) heeft geen verdere invloed op de visserijsector. Er wordt ook gevraagd om het in kaart brengen van de gevolgen van zandwinning in specifieke zandwinvakken. Onderzoek hiernaar maakt geen deel uit van het planMER voor het Programma Noordzee, maar wel van onderzoek in het kader van het ProjectMER Zandwinning zoals deze momenteel wordt opgesteld.
13	5	In hoofdstuk 6 van de NRD wordt medegebruik in windparken gepositioneerd als beleidsrichting, maar actieve visserij wordt overwegend gepresenteerd als een experimentele of verkennende ontwikkelrichting. Hierdoor ontstaat het risico dat visserijruimte feitelijk wordt onttrokken, terwijl daadwerkelijke en structurele toegang voor de visserij onzeker blijft. De Nederlandse Vissersbond is van mening dat de NRD expliciet moet vastleggen dat actieve visserij als volwaardig beleidsalternatief wordt meegenomen in de planMER-varianten en dat niet bij voorbaat wordt uitgegaan van uitsluiting van actieve visserij. Daarnaast dient het planMER niet uitsluitend ecologische effecten te beschouwen, maar ook veiligheid, verzekerbaarheid, aansprakelijkheid en uitvoerbaarheid. De nadruk op passieve visserij als alternatief biedt voor een groot deel van de Nederlandse visserij geen reëel	In paragraaf 6.2 van de NRD is het ‘mogelijk maken om ruimte toe te wijzen aan actieve visserij als nieuwe medegebruiksvorm binnen windparken’ als te onderzoeken beleidsoptie beschreven. Voor de aanpak, zie beantwoording deelzienswijze 9.35. Het resultaat van deze afweging zal zijn weerslag krijgen in het Programma Noordzee 2028-2033.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		perspectief en kan daarom niet worden beschouwd als gelijkwaardige compensatie voor verloren visserijruimte.	
13	6	In paragraaf 1.3 en hoofdstuk 3 van de NRD wordt aangekondigd dat cumulatieve effecten worden onderzocht, onder meer via een apart hoofdstuk in het planMER. In tabel 7.1 van de NRD wordt bovendien expliciet verwezen naar mogelijke verplaatsing van visserijdruk. Het blijft echter onvoldoende duidelijk hoe deze cumulatie wordt vertaald naar toetsbare conclusies over de ruimtelijke draagkracht van de Noordzee voor visserij. Daarnaast ontbreekt een expliciete verplichting om verplaatsingseffecten van visserij structureel te analyseren. Beperkingen in één gebied leiden immers niet tot het verdwijnen van visserijactiviteiten, maar tot concentratie elders, met ecologische, economische en veiligheidsrisico's tot gevolg. De Nederlandse Vissersbond verzoekt daarom dat de NRD vastlegt dat het planMER cumulatieve effecten en verplaatsingseffecten integraal onderzoekt en expliciet toetst of het resterende areaal voldoende omvang en kwaliteit heeft om een rendabele en veilige visserij mogelijk te houden.	In het planMER wordt per gebied de waarde van aan te wijzen windenergiegebieden in kaart gebracht en ook de totale waarde van die gebieden in het hoofdstuk over cumulatieve effecten. Daarnaast vindt er onderzoek plaats door de gezamenlijke effecten van verschillende ruimteclaims, zoals windenergiegebieden en natuurmaatregelen, integraal te analyseren met behulp van het DISPLACE-model. Het model voorspelt hoe individuele vissersvaartuigen hun activiteiten aanpassen wanneer visgronden geheel of gedeeltelijk niet meer beschikbaar zijn. Hierdoor ontstaat inzicht in de mogelijke verplaatsing en concentratie van visserijinspanning. Op basis hiervan kunnen effecten op onder meer de beschikbaarheid en bereikbaarheid van visgronden, visserijdruk, vangstmogelijkheden en economische prestaties van de sector met een kwantitatieve analyse aanvullende duiding worden gegeven.
13	7	In hoofdstuk 2, deelvoornemen [l], beschrijft de NRD de doorontwikkeling van de methodiek voor effectinschatting bij ruimtelijke beperkingen voor visserij, waaronder het gebruik van het DISPLACE-model. De Nederlandse Vissersbond acht het van groot belang dat de NRD expliciet vastlegt dat deze methodiek, voor zover tijdig beschikbaar, daadwerkelijk wordt toegepast bij de beoordeling van ruimtelijke keuzes in het planMER en niet beperkt blijft tot een procesmatige of beschrijvende stap.	In maart 2026 is opdracht gegeven aan WSER om het DISPLACE-model in te zetten voor analyse van twee scenario's, onder andere gericht op resultaten over de aan te wijzen gebieden voor windenergie. Dit onderzoek is sindsdien in volle gang. In mei 2026 vond een participatiebijeenkomst plaats met vissers om de werking van het model te toetsen en in het najaar van 2026 zal nog een bijeenkomst plaatsvinden om de concrete scenarioresultaten te bespreken. Daarvoor zal de Nederlandse Vissersbond uitgenodigd worden. Tegen die tijd bestaat er een concreet beeld om gezamenlijk te bespreken hoe de resultaten van het DISPLACE-model kunnen worden gebruikt om inzicht in de effecten van ruimtelijke keuzes te ondersteunen. De resultaten van de DISPLACE-studie zullen ook een plek hebben in het planMER.
13	8	Een evenwichtig Programma Noordzee vereist dat de NRD expliciet vastlegt dat sociaaleconomische effecten van de visserij en haar keten integraal onderdeel zijn van het planMER en dat alle activiteiten langs een consistente ecologische en beleidsmatige meetlat worden gelegd.	WSER onderzoekt de effecten voor de visserij als de beoogde zoekgebieden aangewezen worden als windenergiegebieden door de waarde van verschillende gebieden in kaart te brengen. Zie ook beantwoording van deelzienswijze 13.2. Daarbij wordt gekeken naar welke visserijregio's het meest afhankelijk zijn van de betreffende gebieden, zodat

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
			kan worden geïdentificeerd voor welke visserijgemeenschappen en hun lokale ketens de impact relatief gezien het grootst zou kunnen zijn. Het onderzoek gebruikt dezelfde methodologie als die gebruikt werd door WSER in de studie naar de zoekgebieden die werden onderzocht voor het Partieel Herziene Programma Noordzee 2022-2027.
13	9	De NRD biedt momenteel te weinig aanknopingspunten voor adaptief ruimtebeleid en periodieke herijking van ruimtelijke keuzes. Een toekomstbestendig Programma Noordzee vereist flexibiliteit, dynamische zonering en de mogelijkheid om beleid bij te stellen op basis van nieuwe ecologische en sociaaleconomische inzichten. We verzoeken om deze aspecten concreet toe te voegen aan de NRD en mee te nemen in het planMER.	Bij de ruimtelijke keuzes in het Programma Noordzee 2028-2033 wordt steeds gezocht naar een zorgvuldige balans tussen adaptiviteit en tijdige duidelijkheid voor gebruikers van de Noordzee. Duidelijkheid is nodig voor investeringsbeslissingen voor de lange termijn, onder meer voor de visserij, maar zeker ook ten aanzien van infrastructuur voor windenergie op zee. Tegelijk wordt waar nodig en mogelijk gewerkt met een adaptieve aanpak. Een voorbeeld hiervan is de gefaseerde uitwerking van windenergiegebied 6/7, waarmee in vervolgstappen rekening kan worden gehouden met nieuwe inzichten, onder meer over ecologische effecten. Ook in het onderzoek voor het Programma Noordzee 2028-2033 wordt hiermee rekening gehouden, door voor windenergie meerdere referentiesituaties te hanteren met verschillende scenario's van realisatie van windparken in windenergiegebied 6/7. Daarnaast biedt de plancyclus de mogelijkheid om (delen van) aangewezen windenergiegebieden die onbenut blijven te laten vervallen, zoals in het (recente) verleden gebeurde voor Lagelander en Hollandse Kust (noordwest) en Hollandse Kust (zuidwest).
14	1	In de NRD ontbreken naar onze mening twee projectprocedures in paragraaf 2.3: De projectprocedure Kernenergie. Het gaat hierbij met name om de mogelijke effecten als gevolg van koelwaterlozing en waterinname.	Kerncentrales op land zijn geen onderdeel van de scope van het Programma Noordzee 2028-2033, omdat die scope zich beperkt tot activiteiten en ontwikkelingen op de Noordzee buiten gemeentelijk ingedeeld gebied.
14	2	In de NRD ontbreken naar onze mening twee projectprocedures in paragraaf 2.3: De projectprocedure Ruimtegebrek Rotterdamse haven & impuls leefomgeving. Dit heeft met name betrekking op een mogelijke zeewaartse uitbreiding van de Maasvlakte. Dit in het licht van de bestaande en mogelijke toekomstige natuurcompensatie.	De zeewaartse uitbreiding van de Maasvlakte is geen onderdeel van het voornemen van het Programma Noordzee 2028-2033.
14	3	Het op diepte houden van de rivieren en havenbekkens is een belangrijke taak voor Rijkswaterstaat en Havenbedrijf Rotterdam. Het verspreiden van niet verontreinigde baggerspecie op loswallen op zee is niet benoemd in de NRD. We gaan ervan uit dat daar geen aanpassing op plaats gaat vinden.	De NRD beschrijft de beleidsvoornemens voor het Programma Noordzee 2028-2033. Staand beleid wordt niet vermeld in de NRD. Uw aanname is correct.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
15	1	In hoofdstuk 5 van de NRD (pagina 33) staan in Figuur 5.1 de aanpassingen aan de voorkeurscorridors aangegeven. Op die kaart blijkt dat de voorkeurscorridor bij IJmuiden mogelijk versmalt gaat worden. WINZ is van mening dat deze voorkeurscorridor voldoende ruimte moet blijven bieden voor onderhoud en reparaties aan de (deels) in die corridor gelegen pijpleiding Q1BIJmuiden Terminal en voor de toekomstige infrastructuur ten behoeve van de genoemde CO_2 opslag. Daarnaast wijst WINZ op het belang van ruimte in de nieuw toe te voegen corridor bij Den Helder in verband met de aanwezigheid aldaar van de pijpleiding K13-Den Helder.	De door Wintershall Noordzee BV gegeven informatie zal betrokken worden bij het MER-onderzoek ter onderbouwing van aanpassingen aan het afwegingskader voor de reserveringszone voor zandwinning. Benodigde onderhoudszones worden daarbij in acht genomen. De voorkeurscorridors geven locaties aan die bij voorkeur gekozen worden voor nieuwe kabels en leidingen. Het is niet nodig om voorkeurscorridors toe te voegen rondom bestaande kabels of leidingen, tenzij deze locatie bij uitstek geschikt wordt geacht voor nieuwe kabels en leidingen naast de bestaande kabel of leiding.
15	2	Met de Partiële Herziening van het Programma Noordzee 2022-2027 is de reserveringszone voor zandwinning uitgebreid. Ziet WINZ het goed dan zal in deze zones alleen tijdelijk ander gebruik toestaan worden. Dat voornemen lijkt langdurige winning van koolwaterstoffen in die zones, of evacuatie van de koolwaterstoffen middels pijpleidingen gelegen in die zones, uit te sluiten. Dat zou in het algemeen de continuïteit althans verantwoorde uitfasering van de offshore winning van koolwaterstoffen, en eveneens offshore CCS-projecten belemmeren of zelfs verhinderen. WINZ meent dat het NRD juist moet aangeven hoe dat kan worden voorkomen.	In de reserveringszone voor zandwinning, die in het Partieel Herziene Programma Noordzee 2022-2027 is uitgebreid, heeft zandwinning prioriteit. Tegelijk wordt ander gebruik zoals langdurige winning en transport van koolwaterstoffen in dit gebied niet uitgesloten. In de NRD is het deelvoornemen beschreven om het afwegingskader voor ander gebruik binnen de reserveringszone voor zandwinning aan te passen, waardoor er meer duidelijkheid ontstaat over de plekken in de reserveringszone waar er meer en minder mogelijkheden worden gezien voor permanent gebruik. Hoe het afwegingskader vorm krijgt, wordt besloten op basis van het planMER-onderzoek. Daarbij worden onder meer de gevolgen voor mijnbouw onderzocht en meegewogen.
15	3	WINZ is van mening dat de overheid in overleg moet treden met de operator Tenaz om tot een geschikte locatie van de Hamburg-Hull clearway te komen om ruimte beschikbaar te houden voor mijnbouwoperaties en de veiligheid te garanderen. Zulk overleg zou ook gevoerd moeten worden over de locatie van het zoekgebied 9z en IJmuiden Ver (i.v.m. ontwikkelen van een tweetal prospects K17-Charlie & K17-FB), inclusief de helikopterbereikbaarheid van de bestaande mijnbouwinfrastructuur.	Bij het bepalen van de indicatieve ruimte voor de *clearway* Hamburg-Hull in het Programma Noordzee 2028-2033 worden zowel de gevolgen van de *clearway* voor bestaande en mogelijk toekomstige mijnbouwplatforms onderzocht als het belang van een veilige verbinding en het behouden van de noodzakelijke manoeuvreerruimte voor zeeschepen. Hierbij worden belanghebbende mijnbouwoperators betrokken. De belangen van mijnbouwoperators, waaronder de benodigde ruimte voor helikopterbereikbaarheid worden eveneens meegewogen bij het besluit over het al dan niet aanwijzen van zoekgebied 9z als windenergiegebied. IJmuiden Ver is een eerder al aangewezen windenergiegebied waarover niet wordt besloten in het Programma Noordzee 2028-2033.
15	4	Die zienswijze zag in het bijzonder op uitbreidingen van EHD42 en EHD41. Daarbij heeft WINZ aangegeven dat zij de kans aanwezig acht dat de gasvoorkomens in	In het NPRD is expliciet gesignaleerd dat de uitbreiding van de defensieactiviteiten in de zone tussen EHD41 en EHD42 effecten kan hebben voor ander ruimtegebruik, waaronder olie- en gaswinning,

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		Mijnbouwvakken L5, L6 en L8 (EHD42) worden ontwikkeld, waartoe de noodzakelijke infrastructuur zal moeten worden geïnstalleerd.	toekomstige CO2-opslag en helikopterroutes. Multifunctioneel ruimtegebruik blijft mogelijk in de aaneengesloten zone tussen EHD 41 en EHD 42. De invulling hiervan wordt afgestemd tussen het Rijk en de mijnbouwsector. Daarbij zal ook aandacht zijn voor de operationele en logistieke aspecten. In de gesprekken die momenteel in dit kader worden gevoerd is expliciet onderkend dat de gehele keten van aanleg, beheer en weghalen moet worden beschouwd.
15	5	In hoofdstuk 7 van de NRD (pagina 43) staat dat in het afstemmingstraject relevante overheden, toezichthouders en sectorpartijen betrokken worden om veiligheids-, bereikbaarheids- en uitvoeringsaspecten te identificeren en te duiden. Uiteraard wenst WINZ nauw betrokken te worden bij dit afstemmingstraject.	Bij de gesprekken die de ministeries van Economische Zaken en Klimaat en van Defensie momenteel met de mijnbouwsector voeren, zal Wintershall Noordzee BV betrokken blijven. Net als andere mijnbouwexploitanten.
15	6	Volgens de NRD wordt onderzocht wat het effect is voor het aanwijzen van een nieuw vogelrichtlijngebied in (ook) het zoekgebied 6/7, en de mogelijke gevolgen daarvan voor ander gebruik op zee. Het resultaat kan een nieuwe Vogelrichtlijn zijn die van toepassing is op de genoemde mijnbouwvakken. WINZ meent dat zij ook dan gerechtigd moet blijven de haar vergunde activiteiten ongestoord te kunnen verrichten en dat de NRD dat moet vaststellen.	In het Programma Noordzee 2028-2033 worden geen besluiten genomen over N2000 gebieden op de Noordzee. Aanwijzen van N2000 gebieden en vervolgens uitwerken van de bijbehorende beheerplannen zijn eigenstandige trajecten.
15	7	Het Afwegingskader is opgenomen als bijlage 4 bij het PNZ. Het Ministerie is verplicht om overeenkomstig de beleidsregels van het Afwegingskader te handelen. In het Afwegingskader is bepaald dat voor mijnbouwplatformen met een helidek een obstakelvrije zone van 5 NM geldt. WINZ is daarom van mening dat de HTZ van 5 NM cirkel rondom mijnbouwinstallaties onder alle omstandigheden van toepassing moet zijn.	In het Programma Noordzee 2028-2033 wordt het "Ontwerpproces: Afstand tussen mijnbouwlocaties en windparken" herzien en hernoemd als “Inpassingskader windparken en mijnbouwactiviteiten op zee”. Het voornemen hierin is om het vertrekpunt van een obstakelvrije zone rond bestaande platforms met een straal van 5 NM los te laten omdat dit niet in alle gevallen voldoende zal blijken en bovendien in veel gevallen onnodig veel zal zijn. De obstakelvrije ruimtebehoefte van bestaande en nieuwe platforms kunnen overeenkomstig maatwerkonderzoek worden vastgesteld indien nieuwe windkavels in de nabijheid worden gepland.
15	8	Naar de mening van WINZ dient het NRD aan te geven hoe een mijnonderneming aan haar zorgplicht moet voldoen wanneer de infrastructuur van windparken dat onmogelijk maakt. In het verlengde hiervan meent WINZ dat zij niet aansprakelijk is en gevrijwaard moet worden voor eventuele nevenkosten, indien het bijvoorbeeld een windmolen verwijderd dient te worden om	De interactie tussen mogelijk aan te wijzen windenergiegebieden en bestaand ruimtegebruik wordt in het planMER onderzocht op het abstractieniveau dat aansluit bij de besluitvorming. In geval windenergiegebieden worden aangewezen vindt in het vervolgtraject in het kader van de kavelbesluiten meer gedetailleerd onderzoek plaats in een projectMER. De locaties van verlaten boorgaten worden hierbij in kaart gebracht. Gelet op

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		in de directe nabijheid van afgesloten putten te komen. WINZ meent dat hierover duidelijke afspraken gemaakt dienen te worden en dat het NRD daarvan gewag moet maken.	de eisen die de Mijnbouwregeling stelt, dient het buiten gebruik stellen van boorgaten dusdanig te geschieden dat geen lekkage van gassen of vloeistoffen zal kunnen optreden. In kavelbesluiten wordt er standaard rondom de verlaten boorgaten een uitsluitingszone opgenomen. Binnen deze uitsluitingszone zijn bodemberoerende activiteiten verboden. Dit beoogt te voorkomen dat er schade aan de boorgaten optreedt als gevolg van werkzaamheden aan het windpark. Deze uitsluitingszone biedt, in combinatie met de onderlinge afstand tussen windturbines, ruimte voor de uitvoering van eventuele herstelwerkzaamheden per schip of mobiel platform indien dat nodig is, maar dat is niet het primaire doel van de uitsluitingszone. De integriteit van de afsluiting van verlaten boorgaten kan eventueel voorafgaand aan de bouw van het windpark nader worden onderzocht. Indien er aanleiding voor is kunnen er dan nog eventuele herstelwerkzaamheden worden uitgevoerd zonder ruimtelijke belemmeringen.
16	1	Een expliciete en evenwichtige behandeling van aardgaswinning in het Programma Noordzee ontbreekt momenteel, terwijl ruimtelijke claims van andere functies (met name windenergie en scheepvaart) wel uitgebreid worden behandeld.	Het beleid ten aanzien van aardgaswinning is in lijn met het sectorakkoord en wordt verwerkt in het Programma Noordzee 2028-2033. Dit is echter geen onderwerp dat dient te worden onderzocht in het planMER.
16	2	Eni Energy constateert dat de NRD zich sterk richt op windenergie, scheepvaart en natuur, terwijl mijnbouwactiviteiten nauwelijks expliciet worden benoemd – ook niet in het kader van de energietransitie. Dit acht Eni Energy onwenselijk en onvolledig, temeer daar: • Bestaande productie-, exploratie- en ontwikkelingsrechten juridische bescherming genieten; • Toekomstige exploratievergunningen en mogelijke nieuwe ontwikkelingen nog onvoldoende zijn uitgewerkt, maar wel ruimtelijke relevantie hebben; • Mijnbouwinstallaties een rol kunnen spelen in CCUS, hergebruik van infrastructuur en waterstof.	Het beleid ten aanzien van mijnbouwactiviteiten is staand beleid dat in het kader van het planMER niet vraagt om verder onderzoek. Vanzelfsprekend is het wel onderdeel van het Programma Noordzee 2028-2033. In deelvoornemens die mogelijk tot gevolgen leiden voor mijnbouwactiviteiten, worden deze in kaart gebracht in het planMER, zodat dit mee kan wegen bij de besluitvorming.
16	3	[..] De NRD zou daarom nadrukkelijker aandacht moeten besteden aan: mijnbouw als volwaardige functie op de Noordzee.	Zie het antwoord op deelzienswijze 16.2.
16	4	[..] De NRD zou daarom nadrukkelijker aandacht moeten besteden aan: de bijdrage van gaswinning in het huidige	Zie het antwoord op deelzienswijze 16.2.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		energiesysteem alsmede aan de energietransitie.	
16	5	[..] De NRD zou daarom nadrukkelijker aandacht moeten besteden aan: toekomstige ontwikkelingen, niet alleen bestaande installaties.	Zie het antwoord op deelzienswijze 16.2.
16	6	Eni Energy pleit, in lijn met eerdere sectorstandpunten, nadrukkelijk voor co-gebruik in plaats van uitsluiting. Mijnbouw en windenergie hoeven elkaar niet uit te sluiten. Integendeel, want samenwerking en multifunctioneel ruimtegebruik zijn mogelijk en bestaande infrastructuur kan worden hergebruikt. Veiligheid en bereikbaarheid moeten hierbij randvoorwaardelijk zijn. Eni Energy waardeert dat in het kader van Doordewind het G14-platform expliciet wordt genoemd als positief voorbeeld. Eni Energy is van mening dat dit principe breder zou moeten worden toegepast en verankerd in het Programma Noordzee.	Meervoudig ruimtegebruik is al verankerd als uitgangspunt voor de Noordzee.
16	7	Eni Energy vraagt expliciet aandacht voor: veilig kunnen werken nabij windparken.	Zie het antwoord op deelzienswijze 12.3.
16	8	Eni Energy vraagt expliciet aandacht voor: bereikbaarheid per schip en helikopter.	Zie het antwoord op deelzienswijze 12.3.
16	9	Eni Energy vraagt expliciet aandacht voor: gevolgen voor vliegbewegingen, SAR-operaties en huidig en toekomstig onderhoud.	Tijdens het inpassingsproces wordt rekening gehouden met de benodigde ruimtebehoefte van SAR operaties.
16	10	Eni Energy sluit zich aan bij de zienswijze van Element NL, waarin met name aandacht wordt gevraagd voor het plotseling verschijnen van nieuwe ruimtelijke claims, zonder voorafgaand overleg.	In de NRD is geen sprake van nieuwe ruimtelijke claims, alleen van nieuwe ruimtelijke opgaven die onderzocht worden. De mijnbouwsector wordt hierbij betrokken zodat eventuele gevolgen voor mijnbouwactiviteiten zijn mee te wegen in de besluitvorming.
16	11	[...] Specifiek wijst Eni Energy op DM26-055a: de zuidwaartse clearway door windzoekgebied 6/7, die is opgeschoven ten opzichte van november 2025.	De indicatieve ruimte voor de *clearway* door windenergiegebied 6/7 is in de NRD voor het Programma Noordzee 2028-2033 opgeschoven ten opzichte van de indicatieve ruimte zoals die is bepaald in het kader van het Partieel Herziene Programma Noordzee 2022-2027. De definitieve ligging van *clearways* wordt bepaald als deze worden aangewezen in de Omgevingsregeling. Daarbij zal worden uitgegaan van de aangepaste ligging van de *clearway*.
16	12	[...] Specifiek wijst Eni Energy op DM26-055b: nieuwe windzoekgebieden in de NRD Programma Noordzee 2028–2033, onder meer over D15-A en de zuidrand van het K2b-A veld.	Platform D15-A is gelegen aan de rand van zoekgebied 11. Dit is bekend bij het Rijk. Bij het bepalen van de begrenzing van zoekgebied 11 is al geconstateerd dat er geen ruimtelijke spanning bestaat tussen dit platform en de mogelijke aanwijzing als windenergiegebied. Bij het inschatten van het mogelijke aantal GW aan windparken in zoekgebied 11 wordt rekening gehouden met de aan

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
			dat platform verbonden pijpleidingen en de ruimtebehoefte voor de helikopterbereikbaarheid van deze locatie. Evenmin worden wederzijdse effecten verwacht van de realisatie van windparken in zoekgebied 9-Noord en de positionering van het K02b-A gasveld daar ten noorden van.
16	13	[...] Specifiek wijst Eni Energy op DM26-055c: de nieuw ingetekende Hamburg–Hull clearway, die dwars over de beoogde L7-F platformlocatie loopt en tevens het Natura 2000-gebied Friese Front raakt.	Bij het bepalen van de indicatieve ruimte voor de *clearway* Hamburg-Hull in het Programma Noordzee 2028-2033 worden de gevolgen beschouwd voor bestaande en mogelijke toekomstige platformlocaties, zoals mijnbouwoperators deze kunnen aangeven gedurende het proces. Ook wordt het belang van een veilige verbinding beschouwd, waarbij onder meer het behoud van de noodzakelijke manoeuvreerruimte voor zeeschepen wordt bekeken. De locatie van dit beoogde platform is bekend, evenals de ligging ervan in de indicatieve *clearway* Hamburg Hull. Tevens wordt het belang van een veilige verbinding beschouwd en zullen ook ecologische effecten meewegen. Daarbij is het nodig te onderkennen dat in de huidige situatie hier al schepen varen en de geijkte internationale veiligheidsmaatregelen van kracht zijn. Bovendien beoogt de betreffende *clearway* het openhouden van een bestaande route. Er is dus geen sprake van een nieuwe route. Deze informatie wordt betrokken in de besluitvorming hierover.
16	14	[...] Verzoek Eni Energy daarom dergelijke wijzigingen voortaan tijdig en transparant te bespreken.	In de NRD zijn geïdentificeerde zoekgebieden voor windenergie weergegeven en is aangegeven dat de mogelijkheid van een nieuwe *clearway* wordt onderzocht. Voorafgaand aan besluitvorming zullen de mijnbouwbelangen op deze locaties met u worden besproken. Daartoe hebben inmiddels enkele overleggen plaatsgevonden.
16	15	[...] Verzoek Eni Energy daarom bestaande en toekomstige mijnbouwbelangen expliciet mee te wegen.	De in kaart gebrachte bestaande en toekomstige mijnbouwbelangen worden meegewogen bij de besluitvorming.
16	16	[...] Verzoek Eni Energy daarom dit ook in de verdere uitwerking van het Programma Noordzee te borgen.	Besluiten over windenergiegebieden worden vastgelegd in het Programma Noordzee 2028-2033. Indien wordt besloten dat een *clearway* Hamburg-Hull nodig is, wordt hiervoor de indicatieve ruimte vastgelegd op de Maritiem Ruimtelijk Plan-kaart van het Programma Noordzee 2028-2033. Formele aanwijzing van *clearways* vindt plaats in de Omgevingsregeling, na vaststelling van het Programma Noordzee 2028-2033.
16	17	Eni Energy mist in de NRD een samenhangende beschouwing van: • Bestaande en toekomstige pijpleidingen; • Kabels boven én onder de zeebodem;	Waar mogelijk sprake is van gevolgen voor mijnbouwactiviteiten bij de verschillende deelvoornemens worden deze meegewogen. De NRD beschrijft de aanpak voor het planMER. Mijnbouwactiviteiten als zodanig zijn geen onderdeel van het voornemen en maken daarom geen zelfstandig onderdeel uit van het planMER. Besluiten

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		• Putten, waaronder MLS-putten (openbare informatie via NLOG); • Afwegingen rond verwijderen versus hergebruik. Deze elementen hebben directe ruimtelijke, veiligheids- en milieueffecten en zouden generiek en integraal meegenomen moeten worden in de afwegingen binnen het Programma Noordzee. Hergebruik van infrastructuur verdient hierbij expliciet aandacht, mede in het licht van CCUS en waterstof.	over het al dan niet hergebruiken van leidingen zijn geen onderdeel van de scope van het Programma Noordzee 2028-2033.
16	18	Eni Energy verzoekt het ministerie om in de verdere uitwerking van het Programma Noordzee 2028-2033 aardgaswinning expliciet en volwaardig te positioneren.	Het Programma Noordzee 2028-2033 beschrijft het beleid ten aanzien van mijnbouwactiviteiten en de (ruimtelijke) interactie met andere gebruiksfuncties op de Noordzee. Ook het belang van het Sectorakkoord wordt hierin benoemd, evenals het beleid ten aanzien van CO2-opslag. De NRD beschrijft de aanpak voor het planMER. Daarin wordt rekening gehouden met mijnbouwactiviteiten door mogelijke gevolgen voor mijnbouw te beschrijven. Mijnbouwactiviteiten als zodanig zijn geen onderdeel van het voornemen en maken daarom geen zelfstandig onderdeel uit van het planMER.
16	19	Eni Energy verzoekt het ministerie om in de verdere uitwerking van het Programma Noordzee 2028–2033 het Sectorakkoord offshore gaswinning integraal mee te nemen.	Zie het antwoord op deelzienswijze 16.18.
16	20	Eni Energy verzoekt het ministerie om in de verdere uitwerking van het Programma Noordzee 2028–2033 co-gebruik en multifunctioneel ruimtegebruik als uitgangspunt te hanteren.	Zie het antwoord op deelzienswijze 16.6.
16	21	Eni Energy verzoekt het ministerie om in de verdere uitwerking van het Programma Noordzee 2028–2033 onverwachte ruimtelijke claims te voorkomen.	Zie het antwoord op deelzienswijze 16.10.
16	22	Eni Energy verzoekt het ministerie om in de verdere uitwerking van het Programma Noordzee 2028–2033 kabels, pijpleidingen en mijnbouwinfrastructuur expliciet te betrekken.	Zie het antwoord op deelzienswijze 16.17.
16	23	Eni Energy verzoekt het ministerie om in de verdere uitwerking van het Programma Noordzee 2028–2033 structurele samenwerking met sector en operators te borgen.	Zie het antwoord op deelzienswijze 16.18.
17	1	In de afgelopen jaren is de productie van Nederlands aardgas sterker gedaald dan wenselijk is in deze fase van de energietransitie. Tegen deze achtergrond heeft de minister van Klimaat en Groene	Het beleid ten aanzien van mijnbouwactiviteiten is staand beleid dat in het kader van het planMER niet vraagt om verder onderzoek. Vanzelfsprekend is het wel onderdeel van het Programma Noordzee 2028-2033.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		Groei het initiatief genomen om met EBN en de sector het Sectorakkoord Gaswinning in de Energietransitie te sluiten om zodoende afspraken te maken over de gaswinning in Nederland. Dit akkoord bevat afspraken over de toekomst van gaswinning in Nederland, waaronder maatregelen ter verbetering van het investeringsklimaat, met als doel het afremmen van de daling van Nederlandse aardgasproductie ten behoeve van leveringszekerheid, betaalbaarheid en veiligheid. Element NL mist een verwijzing naar het Sectorakkoord Gaswinning in de Energietransitie en het leest in de NRD PNZ28-33 teksten die niet in lijn zijn het sectorakkoord. Maatwerk voor het inpassen van de ontwikkeling van nieuwe prospects/velden (mijnbouw) wordt in het ontwerp PNZ naar voren gebracht als de manier om ruimtegebruik voor windparken en mijnbouw zoveel mogelijk te optimaliseren. Element NL onderschrijft het belang van het maken van maatwerkafspraken, echter wordt er ook aangegeven dat als maatwerk niet lukt, dat de minister dan kan besluiten windenergie voorrang te verlenen ten opzichte van mijnbouw. Dit geschetste scenario leidt tot meer onzekerheid, extra kosten en mogelijk lagere "up-times" tijdens het ontwikkelen en opereren van mijnbouwactiviteiten in deze gebieden. Dit alles zorgt voor een slechter investeringsklimaat, hetgeen niet in lijn is met de doelstellingen van het Sectorakkoord Gaswinning in de Energietransitie.	
17	2	Element NL verzoekt om haar leden te betrekken bij het intekenproces van clearways en daarbij een zorgvuldig proces te doorlopen met medeneming van Element NL leden.	Bij het bepalen van de indicatieve ruimte voor de *clearway* Hamburg-Hull in het Programma Noordzee 2028-2033 worden de gevolgen beschouwd voor bestaande en mogelijke toekomstige platformlocaties. Tevens wordt het belang van een veilige verbinding beschouwd en het behouden van de noodzakelijke manoeuvreerruimte voor zeeschepen die hierbij van belang is. Hierbij worden belanghebbende mijnbouwoperators betrokken.
17	3	In de NRD PNZ28-33 worden in hoofdstuk 3 verschillende nieuwe gebieden aangewezen als windzoekgebied. Hoewel er in het voortraject overleg is geweest met meerdere van onze leden, zijn er toch gebieden aangewezen waar meerdere belangen van onze leden samenkomen,	De NRD beschrijft de onderzoeksaanpak voor het planMER, maar in de NRD worden geen windenergiegebieden aangewezen. In de NRD worden de zoekgebieden die zullen worden onderzocht op hun geschiktheid als windenergiegebied beschreven. De mijnbouwbelangen worden daarbij meegewogen.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		waaronder bestaande opsporings- en winningsvergunningen, prospectieve velden en initiatieven op het gebied van ces (C02-opslag). De huidige onduidelijkheid over of, wanneer en hoe het windenergiegebied ontwikkeld zal worden, vormt een aanzienlijke risicofactor voor investeringsbeslissingen. Dit terwijl investeringen - mede in het licht van het Sectorakkoord Gaswinning in de Energietransitie - juist nu van groot belang zijn om de leveringszekerheid te waarborgen en de energietransitie verantwoord vorm te geven. Tevens is soepele en snelle vergunningverlening van groot belang voor het ontsluiten van nieuwe ontwikkelingen als beschreven in het Sectorakkoord Gaswinning in de Energietransitie.	
17	4	Daarnaast vraagt Element NL met klem opnieuw rekening te houden met de benodigde ruimte voor de (helikopter)bereikbaarheid van (toekomstige) mijnbouwinstallaties binnen alle aangewezen windenergie gebieden. Veilige toegang tot de assets van onze leden via schepen en helikopters moet alle fasen van het mijnbouwproces voldoende gewaarborgd zijn. Hierbij moet rekening worden gehouden met het feit dat groot materieel met aanzienlijke manoeuvreerruimte wordt ingezet in de volgende fases: 1. Opsporingsfase: seismisch onderzoek; 2. Exploratiefase: boren van putten door boorplatformen; 3. Plaatsing van productie-installaties; 4. Productiefase olie en/of gas (regulier), inclusief toekomstige activiteiten zoals ces (C02- opslag) en groene waterstofproductie; 5. Productiefase (onderhoud van installaties en putten en workovers: hiervoor worden boorplatformen, werkschepen of werkeilanden ingezet; 6. Decommissioning-fase, inclusief werkzaamheden voor het permanent verlaten van putten (met boorplatformen waarbij	De aanwezigheid van mijnbouwinfrastructuur in de windenergiezoekgebieden is voorafgaand aan de identificatie als windzoekgebied geïnventariseerd. Bij de besluitvorming over het eventuele aanwijzen van deze gebieden als windenergiegebied worden mogelijke gevolgen voor de bestaande en mogelijk toekomstige mijnbouwactiviteiten meegewogen. De obstakelvrije ruimtebehoefte van bestaande en mogelijk toekomstige mijnbouwactiviteiten, bijvoorbeeld ten aanzien van (helikopter)bereikbaarheid, in aangewezen windenergiegebieden worden met maatwerkonderzoek vastgesteld voorafgaand aan het nemen van kavelbesluiten. Dit proces wordt beschreven in het “Inpassingskader windparken en mijnbouwactiviteiten op zee” in het Programma Noordzee 2028-2033.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		helikopterbereikbaarheid ook een thema is). 7. Nazorgfase: het onderzoeken van lekdichtheid van verlaten putten en het eventueel interveniëren in het onverhoopte geval van een lekkage van een verlaten put. 8. Baseline onderzoek/monitoring middels (seismisch) onderzoek ten behoeve van C02-opslag en migratie. Element NL constateert dat deze fases niet worden benoemd in de NRD PNZ28-33 terwijl onze leden aan wettelijke verplichtingen moeten voldoen in al deze fases. Het is van belang dat de activiteiten van onze leden in al deze fases veilig kunnen plaatsvinden. Dit betekent dat de infrastructuur veilig moet worden kunnen bereikt via helikopters (indien nodig), rigs en werkschepen tijdens alle fases incl. de wettelijk verplichte nazorgfase. Het maken van duidelijke afspraken waarbij de veiligheid gewaarborgd wordt, is essentieel.	
17	5	De sector wil met betrokken overheden en de windsector op individuele basis (platform-perplatform) voor individuele gevallen maatwerkoplossingen zoeken. Het opstellen van wederzijds geaccepteerde criteria en uitgangspunten kan hierbij helpen. De keuzes rondom scheepvaartroutes en windenergiegebieden kunnen leiden tot hogere kosten (zoals een subsea ontwikkeling of gedevieerd boren). Dit kan investeringen bemoeilijken of zelfs een mijnbouwontwikkeling onmogelijk maken. In dergelijke gevallen zou compensatie moeten worden overwogen.	Mogelijke gevolgen van deelvoornemens voor mijnbouwactiviteiten worden in kaart gebracht en meegewogen bij de besluitvorming. Bij het opstellen van het Programma Noordzee 2028-2033 en in de verdere uitwerking is het streven mijnbouwactiviteiten en de realisatie van windenergie beide doorgang te laten vinden, met veilige scheepvaartverbindingen. Mocht er sprake zijn van ruimtelijke spanningen dan is in veel gevallen maatwerk in ruimte en/of tijd mogelijk in de uitwerking. Hoe dergelijk maatwerk zo nodig precies vorm krijgt, is in deze fase van de planvorming nog niet te voorspellen.
18	1	Op 31 maart 2026 heeft een overleg plaatsgevonden met het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat waar ook Shell vertegenwoordigd was. In dit overleg is de mogelijke toekomstige ontwikkeling van een nieuwe clearway benoemd. Shell vertrouwd erop dat er nog een verdere afstemming zal plaatsvinden met de mijnbouwoperators.	De mogelijke gevolgen van de indicatieve ruimte voor een *clearway* Hamburg-Hull voor bestaande en mogelijke toekomstige mijnbouwplatforms worden ingeschat en meegewogen bij de besluitvorming, net als het belang van een veilige verbinding. Daarbij worden belanghebbenden betrokken. Indien de *clearway* wordt gepubliceerd in het Programma Noordzee 2028-2033, zal deze worden aangewezen in de Omgevingsregeling. De ligging van een bestaande of nieuwe pijpleiding vormt geen belemmering voor een *clearway*.
18	2	Zoals ook wordt onderkend in het NRD, is een groot aantal kabels en leidingen aanwezig in de Noordzee en neemt dit	In het Programma Noordzee 2028-2033 wordt de indicatieve ruimte voor de ligging van de *clearway* Hamburg-Hull bepaald. Bij afwegingen hierover

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		aantal toe om toekomstige - beleidsmatig gewenste - ontwikkelingen verder mogelijk te maken. Het leggen van kabels en leidingen in de Noordzee is aan strikte eisen onderhevig om de risico's op schade te minimaliseren, zeker daar waar de kabels en leidingen een scheepvaartroute kruisen. Indien een nieuwe clearway bestaande of vergunde leidingen en kabels zou doorkruizen, zal dat mogelijk impact hebben op de te nemen maatregelen voor deze kabels en leidingen. Bij de risico inschatting die voor deze kabels en leidingen is gemaakt immers geen rekening gehouden met de extra scheepsbewegingen die gepaard gaan met deze route. Graag zouden wij zien dat in het MER nadrukkelijk aandacht wordt besteed aan dit aspect van nautische veiligheid bij de overwegingen voor de nieuwe route van de clearway. Daarbij zou Shell in het kader van de rechtszekerheid ook graag bevestigd willen zien dat daar waar dit vereist is voor de nautische veiligheid, eventueel benodigde extra kosten die moeten worden gemaakt voor aanvullende maatregelen aan bestaande en reeds vergunde kabels en leidingen (zoals ingraven of omleiden), niet voor rekening komen van de eigenaren van die kabels en leidingen.	worden de scheepvaartveiligheidsrisico's beoordeeld. Het instellen van een *clearway* is bedoeld om een bestaande scheepvaartroute open te houden, niet om meer schepen naar deze route te leiden. Een *clearway* is namelijk geen dwingende route-optie. Toch kan er in de toekomst enige toename van scheepvaartverkeer zijn, doordat met de bouw van Nederwiek en een windpark aan Engelse zijde een vernauwing van de open ruimte richting het Verenigd Koninkrijk plaatsvindt. Bij het bepalen van de locatie van nieuwe kabels en leidingen is het de bedoeling om de *clearway* zo loodrecht mogelijk te kruisen. Extra maatregelen ten aanzien van bestaande kabels en leidingen zijn geen onderdeel van de scope van het planMER.
19	1	Eni NL CCUS wil het Ministerie van I&W erop wijzen dat zij momenteel het voornemen heeft om CO_2-opslagprojecten te ontwikkelen op het Nederlandse deel van de Noordzee. De beoogde CO_2-opslaglocaties zijn geïdentificeerd in de gebieden L10, K09 en K12. De locaties van de voorgestelde CO_2-injectieplatforms L10-R en L10-T en de overige locaties van belangstelling, te weten L10-M, K09ab-A en K12-B, bevinden zich alle in de nabijheid van de Hamburg–Hull clearway. [...] Indien de ontwikkelingsfase succesvol wordt afgerond, is het doel om te starten met injectie in 2032 of 2033. Om deze redenen verzoekt Eni NL CCUS dat ook deze projecten worden meegenomen voor ontwikkeling onder het Programma Noordzee 2028–2033. Dit betreft de gebieden rondom de momenteel bestaande platforms K9ab-A, L10-M en K12-B, waarbij rekening dient te worden gehouden met een exclusieve veiligheidszone met een	Zie het antwoord op deelzienswijze 18.2.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		straal van 500 meter rondom elk platform (of conform de eisen van toepasselijke wet- en regelgeving).	
19	2	De Nederlandse overheid heeft CCS aangemerkt als een belangrijke pijler in haar klimaatbeleid, met het potentieel om industriële emissies met ongeveer 50% te reduceren. Daarnaast biedt CCS een nieuwe economische kans door Nederland te positioneren als CO_2-opslaghub voor industrieën in Noordwest-Europa. Indien de aanleg en exploitatie van nieuwe CO_2-opslaginfrastructuur wordt beperkt onder het Programma Noordzee 2028–2033, zou dit het vermogen van Nederland om haar klimaatdoelstellingen voor 2030 en 2050 te behalen aanzienlijk ondermijnen.	Daar waar sprake is van ruimtelijke besluitvorming die CCS kan raken, wordt de mijnbouwsector gevraagd aan te geven waar kansen voor CCS worden zien en worden mogelijke gevolgen daarvoor in kaart gebracht. Deze informatie weegt mee bij de besluitvorming.
20	1	Wij verzoeken om in het kader van het PNZ 28-33 de volgende vraag mee te nemen: Kan het huidige beleidskader van medegebruik binnen windparken worden aangepast ten behoeve van nieuwe vormen van medegebruik en de infrastructuur die daarvoor nodig is?	Medegebruik binnen windparken beoogt een bijdrage te leveren aan de natuur-, energie- en voedseltransitie. Waarbij net als voor alle overige activiteiten op de Noordzee de ecologische draagkracht randvoorwaardelijk is. Op dit moment zijn de volgende vormen van medegebruik in windparken op zee toegestaan: natuurherstel en -ontwikkeling, voedselwinning (passieve visserij, aquacultuur) en hernieuwbare energieopwekking en -opslag (energie uit of op het water en installaties voor waterstofproductie). Het Rijk onderzoekt ter voorbereiding op het Programma Noordzee 2028-2033 of het bestaande beleid voor medegebruik op onderdelen dient te worden verduidelijkt en/of aangepast. Het gaat daarbij om het mogelijk maken van nieuwe categorieën van initiatieven binnen windparken. Om een afweging te kunnen maken over nieuwe categorieën van initiatieven dient hiervoor eerst een verkennend onderzoek plaats te vinden. Concrete aanpassingen zijn afhankelijk van de uitkomsten van deze verkennende onderzoeken. Op dit moment vindt er geen verkennend onderzoek plaats naar de door de inbrenger voorgestelde nieuwe vorm van medegebruik zoals dataopslag. In de voorbereiding op het Programma Noordzee 2028-2033 beziet het Rijk de volgende categorieën van initiatieven: actieve visserij, mijnbouwactiviteiten, en laadinfrastructuur (t.b.v. elektrificatie scheepvaart). Het Rijk is voornemens in het Programma Noordzee 2028-2033 te verduidelijken welke stappen doorlopen dienen te worden voordat nieuwe categorieën van initiatieven binnen windparken

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
			kunnen worden toegestaan. Ook is het Rijk voornemens te verduidelijken welke infrastructuur en/of gebruik onderdeel kan uitmaken van een medegebruiksinitiatief of combinatie van medegebruiksinitiatieven binnen windparken.
20	2	Wij verzoeken om in het kader van het PNZ 28-33 de volgende vraag mee te nemen: kan er rekening worden gehouden met het toevoegen van een gebruiker die buiten de vormen van medegebruik valt maar die de financiële draagbaarheid versterkt voor het samenbrengen van functies?	Zie het antwoord op deelzienswijze 20.1. Het Rijk is voornemens te verduidelijken welke infrastructuur en/of gebruik onderdeel kan uitmaken van een medegebruiksinitiatief of combinatie van medegebruiksinitiatieven binnen windparken.
20	3	Wij verzoeken om in het kader van het PNZ 28-33 de volgende vraag mee te nemen: hoe kan de infrastructuur van medegebruik activiteiten operationeel blijven na de ontmanteling van een windpark?	Medegebruik is per definitie beperkt tot de looptijd van de vergunning van het windpark.
20	4	Wij verzoeken om in het kader van het PNZ 28-33 de volgende vraag mee te nemen: kunnen vergunningen voor medegebruik integraal worden aangevraagd en beoordeeld ten behoeve van een sneller en efficiënter proces voor het ten ontwikkelen van een Maripark(hub)?	Dit is nu al mogelijk voor zover het één en hetzelfde bevoegd gezag betreft. Het vooroverleg met bevoegd gezag is beoogd om als initiatiefnemer de (wijze van) vergunningaanvraag te bespreken.
20	5	Wij verzoeken om in het kader van het PNZ 28-33 te onderzoeken of offshore datacenters: kunnen worden opgenomen in het afwegingskader voor vergunning plichtige activiteiten op de Noordzee?	Op dit moment wordt er geen nieuw beleid voorzien dat expliciet offshore datacenters faciliteert. Net als bij alle andere vergunningplichtige activiteiten op zee, is het Afwegingskader Activiteiten op de Noordzee van toepassing dat doorlopen wordt bij vergunningaanvragen. Het is daartoe niet nodig om verschillende vergunningplichtige activiteiten te specificeren.
20	6	Wij verzoeken om in het kader van het PNZ 28-33 te onderzoeken of offshore datacenters: expliciet kunnen worden meegenomen in het MER als potentiële toekomstige functie?	Op dit moment wordt er geen nieuw beleid voorzien dat expliciet offshore datacenters faciliteert. Dit meenemen in het planMER als toekomstige functie is dan ook niet nodig. Zie verder het antwoord op deelzienswijze 20.5. Wanneer de indiener ziet op activiteiten binnen de medegebruiksruimte van een windpark zie beantwoording deelzienswijze 20.1.
21	1	De NRD vormt de basis voor het planMER dat het Rijk wil opstellen. Omdat de NRD de reikwijdte en diepgang van dat planMER bepaalt, is het essentieel dat deze voldoet aan de eisen van het Unierecht. Dat is hier niet het geval.	Het Unierecht stelt dat er een scopingfase voor de strategische beoordeling moet zijn. De enige eis daarbij is consultatie van de instanties, die wegens hun specifieke verantwoordelijkheden op milieugebied met de milieueffecten van de uitvoering van plannen en programma's te maken kunnen krijgen. Dit staat in de SMB-richtlijn en de invulling mag elke lidstaat zelf bepalen. In Nederland wordt deze richtlijn ingevuld door de planMER-procedure. In

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
			deze procedure bakent de NRD de inhoud voor het planMER af. Dit is het scopingproces. Op grond van de Omgevingswet raadpleegt het bevoegd gezag de wettelijk adviseurs. De NRD is afgestemd met de bevoegde ministeries. Ook heeft eenieder de kans gekregen om te reageren op de NRD door middel van deze terinzagelegging. De milieubeoordeling wordt vervolgens ingevuld in het planMER. De planMER-procedure, inclusief de NRD, voor het Programma Noordzee voldoet daarmee aan het Unierecht.
21	2	De NRD voldoet niet aan de SMB-richtlijn. De SMB-richtlijn verplicht tot een strategische milieubeoordeling wanneer plannen aanzienlijke milieueffecten kunnen hebben. De NRD erkent zelf dat: "De ruimte op de Noordzee is schaars en de mariene natuur staat onder druk. De goede milieutoestand is nog niet bereikt." Ondanks deze erkenning ontbreekt in de NRD: • Een volledige inventarisatie van milieukenmerken (Bijlage I SMB-richtlijn) - een beoordeling van alternatieven op gelijkwaardig detailniveau • Een toetsing aan het voorzorgsbeginsel - een beoordeling van gezondheidseffecten op mens en milieu • Een beoordeling van grensoverschrijdende effecten • Een wetenschappelijk onderbouwde cumulatieanalyse De NRD stelt dat de meeste effecten slechts "kwalitatief en indicatief" worden beoordeeld. Een kwalitatieve inschatting voldoet niet aan de eis van wetenschappelijke zekerheid zoals vereist door het Hof van Justitie in het Nevele-arrest.	De NRD betreft, zoals in het antwoord op deelzienswijze 21.1 aangegeven, het scopingproces voor het planMER en beschrijft welke aspecten met welk detailniveau zullen worden onderzocht. Het detailniveau van het planMER sluit aan bij het detailniveau van het plan of programma. De beoordeling zelf vindt plaats in de planMER. De genoemde aspecten zullen worden beoordeeld. In het planMER voor het Programma Noordzee 2028-2033 worden de effecten onderzocht die te verwachten zijn bij voornemens waarover in het Programma Noordzee besloten wordt en de redelijke alternatieven daarvoor. Deze onderzoeken dienen te allen tijde gebaseerd te zijn op de meest actuele wetenschappelijke inzichten en actuele informatie over ontwikkelingen op andere beleidsterreinen. Het planMER zal ook voor advies worden voorgelegd aan de Commissie m.e.r..
21	3	Windenergie wordt per zoekgebied beoordeeld, niet gebiedsbreed De NRD stelt: "De effecten van windparken worden in eerste instantie per zoekgebied bekeken." Dit is in strijd met de SMB-richtlijn, die een gebiedsbrede strategische beoordeling vereist. Windparken op zee veroorzaken: • Grootschalige ecologische verstoring - hydrodynamische veranderingen	De tekst uit de NRD volgend op de aangehaalde zin adresseert de genoemde zorg. Hier staat vermeldt: "Vervolgens worden waar mogelijk cumulatieve effecten bepaald van windparken in de zoekgebieden en het referentiescenario samen. Dit gebeurt voor drie referentiescenario's. Ook worden de cumulatieve effecten bepaald van de drie referentiescenario's zonder zoekgebieden.".

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		• Cumulatieve effecten op vogels, zeezoogdieren, visbestanden en bodemfauna • Effecten op scheepvaartveiligheid • Effecten op Natura 2000 en de Waddenzee Deze effecten kunnen niet per zoekgebied worden beoordeeld zonder het totaalbeeld te verliezen.	
21	4	*Onterechte uitsluiting van bestaande windparken in de referentiesituatie.* De NRD plaatst alle bestaande en geplande windparken (23 GW) in het referentiescenario. Hierdoor worden hun milieueffecten buiten de beoordeling gehouden, terwijl de SMB-richtlijn juist vereist dat alle relevante effecten worden meegenomen, inclusief cumulatie. Dit is dezelfde fout die eerder is gemaakt bij de windturbinebepalingen op land — en die door de Raad van State is vernietigd.	Het voornemen voor nieuwe windenergiegebieden dient te worden vergeleken met de referentiesituatie. Het gaat hierbij om de vergelijking van de effecten van de nieuwe windenergiegebieden met de effecten van de referentiesituatie. Daarbij worden ook de cumulatieve ecologische effecten van alle windparken (bestaande, geplande (dus de referentiesituatie) en nieuw aan te wijzen, dus het deelvoornemen) meegenomen.
21	5	*De NRD creëert geen materieel toetsingskader.* Net als bij de eerdere NRD Windturbinebepalingen ontbreekt een toetsingskader dat: • Voldoende nauwkeurig is - onvoorwaardelijk is • Vooraf vaststaat • Rechtszekerheid biedt • Effectieve rechtsbescherming garandeert De NRD stelt dat veel keuzes pas later worden gemaakt in kavelbesluiten, routeringsmaatregelen of gebiedsuitwerkingen. Maar de SMB-richtlijn vereist dat strategische keuzes vooraf worden beoordeeld, niet achteraf.	Effecten worden beoordeeld op een bij het niveau van het programma passend detailniveau. Keuzes die in een later stadium worden gemaakt, worden in dat stadium (bijvoorbeeld via een projectMER) beoordeeld. Zie ook het antwoord op deelzienswijze 21.1 voor de rol van de NRD in het lopende proces.
21	6	*De NRD voldoet niet aan het voorzorgbeginsel.* De NRD erkent zelf dat er grote onzekerheden bestaan over: • Verstoringsafstanden van zeekoeten • Mogelijke aanwijzing van nieuwe Vogelrichtlijngebieden • Hydrodynamische effecten van windparken • Effecten op mijnbouw en scheepvaart • Rendabiliteit van windparken bij lagere vermogensdichtheid.	Voor het planMER geldt niet de algemene eis 'geen wetenschappelijke twijfel over iedere milieueffectverslechtering' van het Hof van Justitie. Deze eis geldt voor de Habitatrichtlijn (Natura 2000). Het planMER wordt opgesteld op basis van de meest recente kennis en beschrijft de te verwachten milieueffecten van het programma.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		Toch worden deze onzekerheden niet opgelost, maar doorgeschoven naar latere besluitvorming. Het Hof van Justitie heeft echter bepaald dat: "met wetenschappelijke zekerheid moet worden vastgesteld dat geen verslechtering optreedt." Die zekerheid ontbreekt volledig.	
21	7	*De NRD miskent het Verdrag van Aarhus.* Het Verdrag van Aarhus vereist: • Inspraak op een moment dat alle opties nog openliggen • Volledige toegang tot milieu-informatie • Toegang tot de rechter De NRD voldoet hier niet aan, omdat: • Essentiële informatie ontbreekt • Alternatieven niet gelijkwaardig zijn uitgewerkt • De reikwijdte te beperkt is • De NRD feitelijk al keuzes maakt zonder volledige milieubeoordeling Hierdoor is effectieve participatie onmogelijk.	Het Verdrag van Aarhus stelt dat inspraak bij besluitvorming over milieu-aangelegenheden mogelijk moet zijn. Hierbij gaat het over inspraak bij beslissingen over activiteiten die een belangrijk effect kunnen hebben op het milieu. De NRD stelt de kaders vast voor het planMER. Op de NRD is inspraak mogelijk geweest door eenieder. Op die wijze wordt invulling gegeven aan de eis van het Verdrag dat vroegtijdig inspraak mogelijk is, als alle opties nog open zijn. De genoemde 'keuzes' in de NRD, zijn gemaakt in samenspraak met de verantwoordelijke ministeries en Rijkswaterstaat. Deze 'keuzes' houden rekening met de planning van andere programma's/trajecten zoals het Nationaal Waterprogramma en het Natuurherstelplan op grond van de Natuurherstelverordening (NHV). Door deze terinzagelegging krijgt iedereen de mogelijkheid om zienswijzen in te dienen op de NRD, die worden bezien en meegenomen voor het planMER. De NRD geeft inzicht in de deelvoornemens die in het Programma Noordzee en dus ook het planMER aan de orde komen. Na het verrichten van het planMER worden mede op basis van de informatie die daarin is verzameld de voornemens uitgewerkt in een ontwerp Programma Noordzee 2028-2033, dat t met het planMER ter inzage zal worden gelegd. Ook daarop is dan inspraak mogelijk. Een besluit volgt pas bij vaststelling van het definitieve Programma Noordzee 2028-2033.
21	8	Gezien: • De Natura 2000-status van de Doggersbank • De ecologische kernfunctie als kraamkamer van de Noordzee • De ruimtelijke overlap met zoekgebieden voor windenergie • De strijdigheid met de SMS-richtlijn • De strijdigheid met de Habitatrichtlijn • Het ontbreken van wetenschappelijke zekerheid • Het voorzorgsbeginsel	In de NRD staat de trechtering van zoekgebieden voor windenergie op zee uitgelegd (zie hoofdstuk 3, paragraaf 3.1.2). De kaart 'Zoekgebiedenkaart t.b.v. NRD voor Programma Noordzee 2028-2033' laat zien dat de Doggersbank niet is aangewezen als zoekgebied voor windenergie op zee (zie pagina 22 van de NRD).

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		Verzoek ik u de Doggersbank volledig uit te sluiten van windenergieontwikkeling en de NRD op dit punt te herzien.	
21	9	Verzoek om de NRD in te trekken en opnieuw op te stellen, met: • Volledige toepassing van de SMS-richtlijn • Volledige beoordeling van alle milieueffecten • Volledige cumulatie • Volledige beoordeling van alternatieven • Wetenschappelijke onderbouwing • Integrale beoordeling van windenergie, scheepvaart, mijnbouw, natuur en zandwinning.	Waarschijnlijk wordt de SMB-richtlijn bedoeld. Zie voor een toelichting over de rol van de NRD in relatie tot de SMB-richtlijn het antwoord op deelzienswijze 21.1.
21	10	Verzoek om de mogelijkheid tot bezwaar en beroep open te stellen, conform het Verdrag van Aarhus.	Voor de rol van de NRD in relatie tot de SMB-richtlijn zie het antwoord op deelzienwijze 21.1. Op de NRD was en op het Ontwerp Programma Noordzee 2028-2033 en het planMER is inspraak mogelijk. Het Verdrag van Aarhus verplicht niet tot het openstellen van bezwaar en beroep bij de bestuursrechter tegen plannen en programma's.
21	11	Verzoek om mij te informeren over de wijze waarop mijn zienswijze wordt verwerkt en mij gelegenheid te bieden tot toelichting.	Via deze reactienota is per deelzienswijze antwoord gegeven. Deelzienswijzen waarvoor in het antwoord vermeld staat dat deze worden meegenomen voor het planMER, vormen samen met de NRD de basis voor het planMER.
22	1	Wij willen u vragen elektriciteitsopwekking uit zee (golf- en getijdenenergie) buiten windparken op zee onderdeel te laten uitmaken van de NRD en de planMER, met name in het Noordzeedeel ten behoeve van het Waddengebied. Opwekking van duurzame energie op zee is een activiteit van nationaal belang. Dat verdient een brede ondersteuning en uitwerking in het Noordzeebeleid.	De toepassing van dergelijke energie-uit-water technologieën zijn momenteel al mogelijk onder het afwegingskader voor vergunningplichtige activiteiten op de Noordzee. De grootschalige aanwijzing van windenergiegebieden vraagt om ruimtelijke sturing en is een noodzakelijke stap volgens de Wet windenergie op zee om kavelbesluiten te kunnen nemen. Dit is voor andere vormen van energiewinning vooralsnog niet aan de orde. Energie-uit-water vergt daarom geen onderzoek in het planMER.
23	1	Energie uit water (golf, getijde, zon op zee) verdienen daarom een bredere afweging binnen het Programma Noordzee. Het TNO-rapport en de UGent studie geven daartoe een aanzet, echter een volledige beoordeling van samenhang met andere functies, maatschappelijke baten zoals landschappelijke inpassing en milieu-impact moet nog plaatsvinden. De planMER voor het Programma Noordzee is onzes inziens de aangewezen plaats daarvoor.	Zie het antwoord op deelzienswijze 22.1.
23	2	Tenslotte vragen wij het reisprogramma OER (Energieopwekking op Rijksgrond) te betrekken in de NRD en MER. Verbreding	Het programma Energieopwek op Rijksvastgoed (OER) kijkt naar grootschalige energieopwekking op rijksgronden. De Noordzee is geen onderdeel van het

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		van dit programma met energie-uit-watertechnieken kan vermindering van de milieueffecten van andere vormen van energieopwekking betekenen zoals vervanging van olie- en gaswinning en aanvulling op wind op zee met de daarbij behorende negatieve milieueffecten zoals horizonvervuiling en vogelsterfte.	werkgebied van OER. Ook nu staat het Rijk open voor energie-uit-watertechnieken. Deze vallen binnen de huidige kaders voor medegebruik en vergunningverlening voor activiteiten op de Noordzee. Omdat dit staand beleid is, is het geen onderdeel van het voornemen voor het Programma Noordzee 2028-2033 en vraagt daarom ook geen onderzoek in het kader van het planMER.
24	1	Het Programma Noordzee gaat over de verdeling van ruimte tussen verschillende belangen. Grotere belangen krijgen op de Noordzee steeds meer ruimte. De visserij delft hierbij het onderspit en moet ruimte inleveren. Dit is een maatschappelijke en politieke afweging die wij kunnen begrijpen. Wat wij echter niet begrijpen is waarom deze afwegingen verpakt worden in afwegingskaders en modellen die moeten suggereren dat de natuur een dienst wordt bewezen als visserijgebied wordt omgezet in cultuurlandschap. De CIA is hiervan bij uitstek een voorbeeld.	In de besluitvorming streeft het Rijk naar een zo evenwichtig mogelijke ruimtelijke afweging, binnen de randvoorwaarden van een gezond en productief ecosysteem. Daarbij wordt ook het belang van mariene eiwitten, waaronder schelpdierkweek meegewogen. In sommige gebieden kan echter een ander belang voorrang krijgen, afhankelijk van de inhoudelijke onderbouwing en de politieke besluitvorming. Om deze afwegingen te ondersteunen, werkt het Rijk met afwegingskaders die richting geven aan de besluitvorming. Gezien de toenemende druk op de beschikbare ruimte op zee en in de grote wateren, wordt gestreefd naar een zorgvuldige beoordeling, in samenwerking met belanghebbenden en op basis van beschikbare kennis en onderzoek.
24	2	De NRD stelt dat de natuur van de Noordzee niet in een goede toestand is en dat de visserij hiervan een belangrijke veroorzaker is. De bodemvisserij zou onder druk staan 'vanwege de grote ecologische impact': Dit laatste betreft echter een mening die in het maatschappelijk debat in toenemende mate uitgedragen wordt door natuurorganisaties. Van de Nederlandse overheid mag verwacht worden dat zij zich baseert op wetenschappelijke inzichten. Er is veel onderzoek gedaan naar de gevolgen van bodemberoering en daaruit blijkt dat sprake is van tijdelijke effecten die in veel gevallen kortdurend zijn. Verschillen tussen beviste en onbeviste gebieden blijken nauwelijks aantoonbaar. Dit is geen verdienste van de visserijsector maar het gevolg van de grote natuurlijke productiviteit, veerkracht en dynamiek van het Noordzee ecosysteem.	De NRD beschrijft de verschillende deelvoornemens en aspecten die in het planMER onderzocht moeten worden. Er zijn verschillende wetenschappelijke instituties betrokken die aan objectieve beoordelingen voor het planMER werken. U kunt indien gewenst reageren op het toekomstig ontwerpbesluit dat inclusief het planMER ter inzage zal worden gelegd.
24	3	Wij menen dan ook dat de grote impact die in de NRD wordt toegedicht aan de bodemvisserij vooral (onjuiste) beeldvorming betreft. Op basis van beeldvorming kunnen echter geen beleidsafwegingen gemaakt worden. Dit lijkt echter wel de bedoeling te zijn van het MER. Het woord 'kwalitatief' komt in de	Effecten van deelvoornemens worden in het planMER op een passend detailniveau onderzocht. Wanneer dit niet kwantitatief mogelijk is, wordt toegelicht waarom is gekozen voor een (combinatie met) kwalitatieve beoordeling. Met het oog op de politieke besluitvorming streeft het Rijk ernaar een zo compleet mogelijk beeld te schetsen, waarin alle

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		NRD 58 keer voor. Het gevaar is clan aanwezig dat op basis van kwalitatieve inschattingen (expert judgement) kwantitatieve conclusies worden getrokken. Bijvoorbeeld: er wordt veel gevist dus het effect is het grootst (Heidinga et al., 20222).	relevante aspecten en perspectieven aan bod komen.
24	4	Op basis van een CIA kan dus geconcludeerd worden dat het cumulatieve impact risico vermindert met de aanleg van windmolenparken en zandwingebieden. De werkelijke gevolgen namelijk het opofferen van duurzame winst door visvangst ten behoeve van een tijdelijk hogere winst door windenergie of zandwinning, het verlies aan natuur en de toename van negatieve effecten op het ecosysteem blijven zo buiten beeld. De BISI-methode leidt tot zeer lage scores. Dit wordt echter niet zoals de Mariene Strategie deel I suggereert door een daadwerkelijke slechte toestand maar door de keuzes die bij de ontwikkeling van de methodiek zijn gemaakt. Deze keuzes leiden automatisch tot lage scores. Dit laatste was echter ook uitdrukkelijk de bedoeling van de ontwikkelaars. De ontwikkelaars gaan uit van een 'realistische referentie'. [...] Het opnemen van soorten als de wulk als indicatorsoort trekt de score in alle jaren dat de soort niet in de bemonstering voorkomt dus zeer sterk omlaag. Dit komt doordat lage waarden door de logaritmische schaal veel zwaarder meewegen in de totaalscore. Dus hoe meer van dergelijke soorten in de index zijn opgenomen hoe lager de score wordt. Een lage BISI-score zegt dus niets over de kwaliteit maar vloeit voort uit de gemaakte keuzes. "De Benthische indicator soorten index (BISI) vergelijkt de aanwezigheid van indicatorsoorten met de veronderstelde aanwezigheid in de referentiesituatie." (Mariene Strategie deel I blz.254). Een lage BISI-score geeft daarmee slechts aan dat de aangetroffen dichtheden lager liggen dan de veronderstelde dichtheden. Ook een drempelwaarde kan nooit meer zijn dan een veronderstelling aangezien de referentie geen wetenschappelijke onderbouwing kent. [...] Gelet op het voorgaande menen wij dat zowel de CIA als de BISI ongeschikt zijn om	De BISI-indicator is ontwikkeld voor de Kaderrichtlijn Mariene strategie (KRM) om de kwaliteit van de zeebodem te beoordelen en richt zich specifiek op gevoelige en kenmerkende soorten, maar ook op soortenrijkdom en het totale voorkomen van de soorten. Deze indicator is de afgelopen 10 jaar ontwikkeld in samenwerking met diverse Nederlandse onderzoeksinstituten. Betrokken zijn onder andere het Koninklijk Nederlands Instituut voor Onderzoek der Zee (NIOZ), Wageningen Marine Research (WMR), en het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) voor de statistische borging en wetenschappelijke onderbouwing. Er is recent veel (politieke) aandacht en wetenschappelijke discussie ontstaan over de gebruikte referentiewaarden voor sommige soorten van de BISI-indicator. Om een zuivere methodologische discussie te voeren over de werking van de BISI-indicator en de wetenschappelijke onderbouwing van de gebruikte referentiewaarden is een traject gestart om, samen met verschillende wetenschappers en in afstemming met vertegenwoordigers van de visserijsector en NGO’s, de BISI-indicator daar waar nodig te verbeteren. Hiermee wordt er tegemoet gekomen aan uw verzoek om de bruikbaarheid van de BISI-indicator door onafhankelijke wetenschappers te laten beoordelen.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		in besluitvorming of effectbeoordeling te worden betrokken. Naar onze mening zijn er dringende redenen om beide methodes zo snel mogelijk voor te leggen aan bijvoorbeeld de Ecologische Autoriteit. Dit met het uitdrukkelijk verzoek om de bruikbaarheid hiervan dooronafhankelijke wetenschappers te laten beoordelen.	
25	1	*Shipping* I note that there might be adjustments to the shipping safety policy, based on recommendations from the Dutch Safety Board (OvV) on improving shipping risk management in the North Sea in relation to (the placement of) fixed objects. As this is also a very interesting topic for us, I would be grateful, if you could share further information with us. I also note that routing measures and/or clearways for shipping may be required. To achieve and maintain the coherence between our designations for shipping in The Netherlands and Germany, I suggest to continue the good collaboration and exchange in this matter.	The National government is currently working on improving risk management for shipping safety policy. Further information on this policy is not part of the PlanMER (Strategic Environmental Assessment), but will be described in the draft 'Programma Noordzee 2028-2033', which will be shared with you in accordance with the Espoo procedures. We also support the continuation of fruitful collaboration and exchange of information and insights, for example through the North Sea Shipping Group, IALA, and the IMO. The indicative space for a possible new *clearway* Hamburg-Hull will be discussed with BSH.
25	2	*Offshore Wind Energy* Due to wake effects, mutual implications on the future achievable electricity yield are to be expected for adjacent wind energy areas in the Dutch and German EEZs. Within the given boundary conditions, measures should be taken on both sides to reduce negative wake effects and increase the achievable electricity yield. As Area 6/7 (East) and Area 12 are directly bordering the German EEZ it would be of great interest if you could share estimated commissioning years for these areas to allow for a better estimation of wake effects. Regarding the minimum distances to be maintained between wind turbines on both sides of the border I would like to highlight the planning principles of the most recently published German Site Development Plan 2025. In this context I would also like to thank for the productive exchange and ongoing discussions between the planning and permitting authorities RWS and EZK and BSH regarding a common planning principle for minimum distances between future wind farms on both sides of the EEZ border.	Wake effects are a topic of great interest. The National government is actively researching how existing and future (neighboring) wind farms influence each other. In 2025 both Whiffle, commissioned by the Netherlands, and Fraunhofer IWES, commissioned by the German government, carried out studies to better understand the development of wake effects and the impact on energy yield. Studies like these help improve understanding of which measures could be taken to reduce wake effects. Through the North Seas Energy Cooperation (NSEC) these studies and other relevant information on wake effects are shared with neighboring countries. We welcome this and intend to continue contributing to these constructive collaborations. In the past we have seen that planned commissioning dates and underlying assumptions of offshore wind farms, such as expected turbine type, are subject to change. For studies such as those by Whiffle and Fraunhofer IWES we have exchanged the latest data. If needed, we are willing to share the latest data with the Federal Maritime and Hydrographic Agency. The National government also appreciates the current productive talks about minimum turbine

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
			separation across the border; both sides share an interest in agreeing on appropriate distances.
25	3	At the current stage of the scoping process, the documents submitted do not yet contain any information regarding potential transboundary impacts. I would like to request that statements regarding potential transboundary impacts should be included in the further planning and in the documents yet to be prepared for the Strategie Environmental Assessment. Transboundary impacts should be assessed in particular for Area 6/7, as it borders existing and planned German OWP areas and may have potential impacts on protected species such as migratory birds, sea and resting birds, as well as marine mammals. Further consultation is requested following the completion of the SEA to allow for an assessment of potential cross-border impacts on German marine areas.	Transboundary impacts will be part of the Strategic Environmental Assessment (SEA). Wind farm zone 6/7 has already been designated in the Partially Revised North Sea Program 2022-2027. Therefore, the designation of wind farm zone 6/7 is not part of the scope of this North Sea Program nor part of the scope of the SEA. Nevertheless, cumulative effects will be estimated, including wind farms in already designated wind farm zones. Since the realization of wind farms in wind farm zone 6/7 is subject to multiple uncertainties, three different reference scenarios are considered for the realization of wind farms. The SEA and the draft decision of the North Sea Program will be subjected to public consultation and will be shared in accordance with the Espoo procedure.
25	4	I would be very grateful if you could share further information on the planned study on the designation of a new Birds Directive area in the northern part of the Dutch Continental Shelf and its possible conse-quences for other uses at sea, including wind energy.	Recent research has shown that there are significant concentrations of birds in the northern part of the Dutch North Sea (NCP-Noord). To achieve the government's ambition of 40 GW, the government has designated offshore wind farm zones and is also investigating search areas for offshore wind energy. The distribution of the seabirds may (partly) overlap with the areas for offshore wind energy. The National government is now investigating, in accordance with the EU Birds Directive, the Climate Act and the North Sea Agreement, options to protect birds in accordance with the EU Birds Directive and possible consequences for the Climate Act and other uses in the North Sea.
26	1	Het Departement Omgeving benadrukt dat het planMER systematisch en expliciet aandacht moet besteden aan grensoverschrijdende effecten richting het Belgische deel van de Noordzee, en ook op de landszijde van het kustgebied (Vlaanderen en de land-zee interactie), zowel rechtstreeks als cumulatief. Het Departement Omgeving vraagt dat cumulatieve effecten niet louter beschrijvend, maar analytisch onderbouwd worden beoordeeld, in lijn met de doelstellingen voor het bereiken en behouden van een goede milieutoestand onder de KRM.	De NRD stelt expliciet dat waar relevant grensoverschrijdende effecten beschreven worden in het planMER. Dit geldt ook voor de effecten op het Belgische deel van de Noordzee of kustgebied. Dit zal gebeuren op een bij het planMER passend detailniveau, waarbij ook naar cumulatieve effecten wordt gekeken. De doelstellingen van de Kaderrichtlijn Mariene Strategie zijn daarbij een van de kaders. Afstemming met de buurlanden over het Ontwerp Programma Noordzee 2028-2033 zal plaatsvinden volgens de voorwaarden van het verdrag van Espoo. Ook met de deelnemende landen in het Greater North Sea Basin Initiative, GNSBI, wordt contact opgenomen.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
26	2	Het Departement Omgeving onderschrijft het belang van windenergie op zee voor de energietransitie, maar vraagt dat het plan MER: • Duidelijk inzicht geeft in de cumulatieve effecten van bestaande en toekomstige windparken in de Nederlandse en Belgische zones; • Expliciet ingaat op de ruimtelijke interactie tussen (nieuwe) Nederlandse windenergiegebieden en: o Belgische windparken en zoekzones, o Internationale vaarroutes, o Ecologisch waardevolle gebieden; • Rekening houdt met de gezamenlijke draagkracht van het ecosysteem in het zuidelijke Noordzeegebied.	Zie het antwoord op deelzienswijze 26.1. Aanvullend daarop: • Bij het berekenen van cumulatieve effecten van windparken wordt rekening gehouden met (voorziene) windparken in de buurlanden, indien gegevens hierover voldoende concreet zijn doorgegeven in het kader van het NSEC-initiatief voor een gemeenschappelijke kaart met windparken. Deze effecten kunnen namelijk alleen berekend worden als begrenzingen en capaciteiten bekend zijn. • Gezien de noordelijke ligging van de zoekgebieden voor windenergie in de Nederlandse EEZ wordt niet verwacht dat er interactie is met Belgische windparken. • Met internationale vaarroutes wordt rekening gehouden. • Mogelijke effecten op Belgische Natura 2000 gebieden worden in kaart gebracht indien deze aan de orde zijn.
26	3	Het Departement Omgeving verzoekt dat: • Duidelijk wordt aangegeven welke keuzes kaderstellend zijn in het Programma Noordzee en welke in latere besluiten (kavelbesluiten, projectMER's) worden genomen; • Vlaanderen ook in vervolgfasen van het Programma Noordzee tijdig en structureel wordt betrokken; • Verdere afstemming plaatsvindt met het oog op toekomstige herzieningen van het Belgisch Marien Ruimtelijk Plan, ter bevordering van beleidscoherentie op Noordzeeschaal; • Het Programma ingaat op mogelijke natuur inclusieve en mitigerende oplossingen, zoals vormen van medegebruik die ecologisch verantwoord zijn.	De NRD geeft een overzicht van de reikwijdte en het detailniveau van de in het kader van het planMER te onderzoeken aspecten. Zoals in de NRD aangegeven gebeurt dit in het planMER op het niveau dat passend is bij het programma. Op basis daarvan worden keuzes gemaakt ten aanzien van het voornemen voor het Programma Noordzee. Deze keuzes worden dan beschreven in het ontwerp van het Programma Noordzee 2028-2033, waarop vervolgens kan worden gereageerd, onder meer conform de vereisten van het verdrag van Espoo. Voor de in de toekomst te nemen Kavelbesluiten wordt te zijner tijd een projectMER opgesteld dat eveneens conform de procedure van het Espoo-verdrag zal worden gedeeld. Ook de in het Greater North Sea Basin Initiative deelnemende landen worden geïnformeerd. Het Programma Noordzee bevat de kaders voor natuurinclusieve en mitigerende oplossingen. Uitgangspunt is dat alle gebruik past binnen de randvoorwaarden van het ecosysteem, zoals de Mariene Strategie die, rekening houdend met internationale en Europese regelgeving, stelt.
27	1	Possible cross-border, large-scale, and hydro-morphodynamic impacts of extensive sand extraction areas on the Lower Saxony Wadden Sea—specifically regarding the conservation objectives of the national park as a Natura 2000 site and the core values of the exceptional universal value of the Lower Saxony portion of the UNESCO World	In het planMER worden de effecten op sedimentbalans, sedimenttransport en morfologie onderzocht, inclusief grensoverschrijdende effecten en een passende beoordeling voor Natura 2000. Aanvullend wordt expliciet beoordeeld wat de effecten zijn op de Outstanding Universal Value (OUV) van het UNESCO Werelderfgoed Waddenzee.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		Natural Heritage Site Wadden Sea must also be examined within the framework of the SEA; in particular, assessments must also be made against the backdrop of climate change-induced alterations in the sediment balance, sediment supply, and sediment transport behavior, which depends on the coastal inflow from the west."	Deze OUV-beoordeling richt zich met name op veranderingen in sedimentdynamiek (west–oost transport), systeemontwikkeling en cumulatieve effecten, mede in het licht van klimaatverandering. Hiermee wordt geborgd dat ook de kernwaarden van het Werelderfgoed expliciet worden meegewogen.
27	2	For the defense industry, the relevant sections are those in the BSH announcement: "Cross-border Participation in the Dutch North Sea Program 2028–2033," which provide for a new contiguous defense zone between areas EHD 41 and EHD 42. This area is part of the spatial planning for the Dutch sector of the North Sea and is intended to be used for defense missions, exercises, and to ensure military operational capability. At the same time, the document highlights the growing threat to maritime infrastructure posed by state actors. This leads to a stronger focus on the protection of critical infrastructure in the North Sea region, particularly energy facilities, cables, and pipelines. In addition, the program explicitly pursues the multifunctional use of the maritime space as a planning principle. Military uses must therefore be spatially coordinated with other demands such as energy, shipping, nature conservation, and fisheries.	Het Nationaal Programma Ruimte voor Defensie en het Programma Noordzee zetten, wat betreft de aaneengesloten zone tussen EHD 41 en 42, inderdaad in op het combineren van defensiebelangen met andere belangen voor bijvoorbeeld mijnbouw, natuur, windenergie, scheepvaart en visserij. Dit draagt ook bij aan de bescherming van die belangen waaronder vitale infrastructuur op zee. Deze integrale benadering vormt het uitgangspunt in zowel de ruimtelijke afwegingen als de verdere uitwerking in het planMER.
27	3	From a technical perspective, the announcement is of great strategic importance to the defense industry, as it creates a sustained need for security-related planning, maritime surveillance, and protection technology. Companies that offer systems for situational awareness, underwater reconnaissance, perimeter protection, or the safeguarding of critical infrastructure will find guidance here regarding policy linkages. Equally important is that military use will no longer be considered in isolation but will be embedded in a close coordination framework with other maritime interests. This increases the demands on technically robust dual-use solutions and the opportunities for providers who can jointly address security, resilience, and infrastructure protection."	Er is kennisgenomen van de ondersteuning door Nedersaksen voor de beleidsinzet van het Programma Noordzee 2028-2033 in de aangesloten zone tussen EHD 41 en 42.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
28	1	Het Agentschap Landbouw en Zeevisserij ondersteunt dan ook de schrapping van de onderzoeksgebieden 2a(zuid), 2b en 2c aangezien deze sites aangeduid staan als goede visgronden voor de Belgische visserij. Daarnaast baren het onderzoekgebied 9 en windenergiegebied 6/7 de grootste zorgen voor Belgische visserij in de huidige plannen voor windenergie in het Noordzee programma 2028–2033: • Het nieuwe zoekgebied 9 ligt dicht bij het voormalige gebied 2a(zuid), en is dan ook een belangrijke visserijgrond voor de Belgische visserij. Het Agentschap beveelt aan om het onderzoeksgebied 9 niet mee te nemen in het Noordzee programma 2028-2033. • In een eerdere reactie van België op de herziening van het Noordzee programma 2022-2027 werd reeds aangehaald dat energiegebied 6/7 voornamelijk vanwege zijn grootte en totale oppervlakte een negatieve invloed zal hebben op de visserij. Om die reden pleit het Agentschap om de variante voor zone 6/7 vanuit het oogpunt van de visserij verder te ontwikkelen. Dit scenario laat ruimte en mogelijkheden vrij voor de huidige en toekomstige visserijactiviteiten.	De visserijbelangen in zoekgebied 9 worden meegewogen bij het besluit om dit gebied al dan niet aan te wijzen in het Programma Noordzee 2028-2033. Of in dit zoekgebied, en in de andere zoekgebieden, sprake is van belangrijke visgronden wordt in kaart gebracht op basis van data van de Nederlandse visserijsector. In het gehanteerde model zijn geen data beschikbaar van vissers die onder een andere vlag varen. Het is te verwachten dat visgronden die belangrijk zijn voor de Nederlandse visserijsector, ook belangrijk zijn voor de buurlanden. Daarmee worden indirect deze belangen wel kwalitatief betrokken in de afwegingen. Aanvullend wordt het recent gepubliceerde onderzoek 'Spatial challenges of Greater North Sea fisheries' benut om een kwalitatieve beschouwing te geven van gevolgen voor visserijactiviteiten van buitenlandse schepen in Nederlandse wateren. Het betreffende onderzoek is uitgevoerd door het Duitse Thünen-instituut in het kader van het Greater North Sea Basin Initiative. Windenergiegebied 6/7 is al aangewezen in het Partieel Herziene Programma Noordzee 2022-2027, met voor de nadere uitwerking de voorwaarde dat door het midden van dit gebied een open zone wordt vrijgehouden die onder meer bedoeld is voor langoustinevisserij. In het kader van het Programma Noordzee 2028-2033 worden geen besluiten genomen over de invulling van windenergiegebied 6/7.
29	1	Vanuit MDK wensen wij volgende operationele aandachtspunten mee te geven bij de verdere uitwerking van het Programma Noordzee 2028–2033: Impact van ruimtelijke ontwikkelingen (wind, zandwinning, defensie) De cumulatieve impact van bijkomende ruimtelijke invullingen (windenergiegebieden, zandwinning, medegebruik en defensieactiviteiten) kan leiden tot: • Vernauwing van operationele ruimte • Verhoogde verkeersdruk en complexiteit • Beperking van flexibiliteit bij afwijkende of risicovolle situaties.	De NRD stelt expliciet dat grensoverschrijdende effecten daar waar relevant beschreven worden in het planMER. Dit geldt ook voor de effecten op het Belgische deel van de Noordzee of kustgebied. Dit zal gebeuren op een bij het planMER passend detailniveau, zowel sectoraal als cumulatief. Dat betreft ook de genoemde aspecten in relatie tot scheepvaartveiligheid.
29	2	Vanuit MDK wensen wij volgende operationele aandachtspunten mee te geven bij de verdere uitwerking van het Programma Noordzee 2028–2033:	Bij ruimtelijke besluiten in het kader van het Programma Noordzee 2028-2033 worden eventuele gevolgen voor bereikbaarheid en veiligheid ook op netwerkniveau meegewogen. Vlotte en veilige

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		Vermijden van verkeersconcentratie en bottlenecks Bijkomende functies in of nabij kritische zones mogen niet leiden tot verhoogde concentratie van verkeer of conflicterend gebruik. Het vermijden van bottlenecks is belangrijk om veilige en vlotte doorstroming van scheepvaart en beloodsingsoperaties te garanderen.	doorstroming van internationale routes en aanloop van havens blijven uitgangspunt voor het beleid.
29	3	Vanuit MDK wensen wij volgende operationele aandachtspunten mee te geven bij de verdere uitwerking van het Programma Noordzee 2028–2033: Dynamisch karakter van operaties Beloodsing en maritieme operaties zijn geen statische processen. Vanuit MDK vragen we dat de impactanalyse rekening houdt met reële operationele scenario's, inclusief variaties in meteo-omstandigheden en nood aan uitwijkmogelijkheden, en zich niet beperkt tot theoretische route-analyses.	Bij de voorbereiding van besluiten over Programma Noordzee 2028-2033 wordt via expertsessies met gebruikers en beheerders ook rekening gehouden met reële operationele omstandigheden, variaties in meteo-omstandigheden en de behoefte aan uitwijkmogelijkheden.
29	4	Vanuit MDK wensen wij volgende operationele aandachtspunten mee te geven bij de verdere uitwerking van het Programma Noordzee 2028–2033: Grensoverschrijdende operationele afstemming Gezien de sterke verwevenheid tussen het Nederlandse en Belgische deel van de Noordzee, is een afgestemd operationeel kader noodzakelijk. Wij vragen aandacht voor coherente afspraken inzake inzet, coördinatie en situational awareness tussen betrokken actoren.	We gaan ervan uit dat de vraag betrekking heeft op meerdere aspecten: • Met betrekking tot scheepvaartveiligheid en andere operationele Noordzeezaken zoals SAR en bestrijding van verontreinigingen, werken Nederland en België in diverse gremia zowel bi-als multilateraal goed samen op basis van (internationale) afspraken, waarbij ook informatie wordt uitgewisseld. • Dit geldt in zekere mate ook op het gebied van toezicht en handhaving waarbij het contact vooral verloopt via de Maritieme centra voor toezicht en handhaving (MIK NL en MIK België). • Het aanpassen van beleid voor bescherming van vitale infrastructuur op de Noordzee wordt (zoals aangegeven in de NRD) niet onderzocht in het planMER, echter dit is wel onderdeel van het voornemen voor het Programma Noordzee 2028-2033. Hierbij wordt ook nauw samengewerkt tussen Nederland en België, onder meer op basis van de "Joint declaration on cooperation regarding protection of infrastructure in the North Sea". Voor dit onderwerp staat het Nederlandse ministerie van Infrastructuur en Waterstaat in goed contact met het Belgische federale ministerie van transport en het Belgische MIK. Wanneer het MDK hier nauwer bij betrokken wil worden is het advies om in eerste instantie met genoemde Belgische partijen contact op te nemen.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
			Gezien de toenemende complexiteit op de Noordzee is het een langetermijnambitie om Europese integratie op deze vlakken verder te bevorderen, ook met de Belgische collega's.
29	5	Vanuit MDK wensen wij volgende operationele aandachtspunten mee te geven bij de verdere uitwerking van het Programma Noordzee 2028–2033: Beschikbaarheid en spreiding van ankergebieden. Ankergebieden vormen een essentiële schakel in de maritieme keten en hebben een directe impact op de organisatie van beloodsing en scheepvaartstromen.	In het kader van het Programma Noordzee 2028-2033 zijn geen besluiten over ankergebieden voorzien. Wel zal bij de ruimtelijke besluitvorming over andere deelvoornemens rekening gehouden worden met de ligging en toegankelijkheid van bestaande ankergebieden. Ook zullen inzichten uit het beoordelingsproces van Programma Noordzee 2028-2033 meegenomen worden in het bredere ruimtelijke beleid op de Noordzee vanuit scheepvaartveiligheidsoogpunt.
30	1	De concrete overweging van grensoverschrijdende schaduweffecten is echter absoluut noodzakelijk om definitief te bepalen of de Veja Mate OWP door toekomstige ontwikkelingen zal worden beïnvloed en, indien nodig, hierover te kunnen reageren in de context van verdere publieke participatie. De OWP Veja Mate vraagt daarom om voortdurende informatie en, indien nodig, deelname aan de voortgang van de procedure voor het Noordzeeprogramma 2028-2033. Dit komt doordat een mogelijke impact van schaduweffecten van bijzonder belang is voor de OPW Veja Mate, vanwege de locatie. Zo zal het N-6-gebied, waarin de offshore windenergiecentrale Veja Mate volgens de bepalingen van het Duitse landontwikkelingsplan (FEP) is gevestigd, een van de gebieden in de EEZ zijn die het meest worden getroffen door schaduweffecten als het Duitse uitbreidingsplan voor offshore windenergie wordt uitgevoerd.	De NRD stelt expliciet dat grensoverschrijdende effecten daar waar relevant beschreven worden in het planMER. Dit geldt ook voor de effecten op het Duitse deel van de Noordzee. Dit zal gebeuren op een bij het programma passend detailniveau van de planMER. De zog-effecten van windparken worden daarbij ook meegenomen. In het vervolgtraject van het Programma Noordzee 2028-2033 kan worden gereageerd op het planMER. Zoals in de brief van Team Noordzee aan Chatham Partners d.d. 22 april 2026 is toegezegd, wordt Veja Mate meegenomen bij de kennisontwikkeling over zog-effecten en bij de relevante vervolgstappen in het proces ten aanzien van te realiseren windparken, waaronder de kavelbesluiten.
30	2	Tegen de achtergrond van de dreigende schaduweffecten als gevolg van bepalingen in het Noordzeeprogramma 2028-2033 en de bijbehorende gevolgen voor de gehele EEZ, willen wij ook benadrukken dat algemene coördinatie tussen Nederland en Duitsland noodzakelijk zal zijn om verdere offshore-uitbreiding in het grensgebied van Nederland en Duitsland en andere landen die aan Nederland grenzen en de gevolgen daarvan te bespreken en te coördineren. Het doel van dergelijke consultaties moet zijn om de verschillende belangen met betrekking tot de bouw en exploitatie van	De afstemming over zog-effecten tussen windparken in het grensgebied van de Nederlandse en Duitse EEZ is besproken in de brief aan Chatham Partners d.d. 22 april 2026. De daarin gedane toezeggingen zijn onveranderd van kracht. Nederland onderschrijft het uitgangspunt dat uitwisseling van informatie om te komen tot een meest efficiënte planning van windparken een gezamenlijk belang is. Naast de gedane toezeggingen vindt ook consultatie over nieuwe projecten voor windparken plaats binnen de afspraken van het verdrag van Espoo. Daarnaast vindt uitwisseling van informatie over de ontwikkeling van windenergie op zee plaats via de North Seas Energy Cooperation (NSEC) en het

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		OWP's in het grensgebied tussen de Länder in een zorgvuldig evenwicht te brengen en om rekening te houden met wederzijdse schaduweffecten voor reeds bestaande OWP's bij verdere uitbreidingsplanning. Vooral tegen de achtergrond van de Europese uitbreidingsdoelstellingen op het gebied van hernieuwbare energieën, zou het in het belang van alle betrokken landen moeten zijn om de meest efficiënte algehele planning mogelijk te ontwikkelen voor de uitbreiding van de Noordzee.	Greater North Sea Basin Initiative (GNSBI). Binnen GNSBI wordt gewerkt aan een early Marine Spatial Planning dialogue met als doel vroegtijdig het gesprek met elkaar aan te gaan over ruimtelijke planvorming en gebruik van de Noordzee.
30	3	Volgens het primaire recht zijn de EU-lidstaten verplicht solidariteit met elkaar te tonen op het gebied van de uitbreiding van hernieuwbare energie en elkaar niet te belemmeren bij de uitbreiding en, indien nodig, het behalen van uitbreidingsdoelstellingen. Hieruit volgt dat coördinatie tussen Nederland en Duitsland ook moet plaatsvinden binnen het kader van de procedure voor het Noordzeeprogramma 2028-2033, dat de grensoverschrijdende effecten van de geplande offshore-uitbreiding in Nederland grondig onderzoekt. [...] Zo moeten het principe van solidariteit en het principe van oprechte samenwerking worden meegenomen, vooral om gezamenlijk de ambitieuze uitbreidingsdoelstellingen van de EU op het gebied van hernieuwbare energie te bereiken.	Zie het antwoord op deelzienswijze 30.2.
30	4	Artikel 11 (1) van Richtlijn 2014/89/EU over de oprichting van een kader voor maritieme ruimtelijke ordening (Richtlijn), dat door Nederland is uitgevoerd, vereist ook dat de betrokken buurlanden hun maritieme ruimtelijke plannen op een coherente manier en in wederzijdse coördinatie opstellen. Dit vereist grensoverschrijdende coördinatie tussen Nederland en Duitsland over de verdere procedure met betrekking tot het bepalen van gebieden en locaties voor OWP's. Daarnaast stelt overgang 20 van de richtlijn dat de EU-lidstaten de nationale maritieme ruimtelijke planning moeten coördineren met de EU-lidstaten die grenzen aan de betreffende maritieme regio en de ruimtelijke planning moeten coördineren, rekening houdend met de rechten en verplichtingen die bestaan onder het Unie- en het internationale recht.	Zie het antwoord op deelzienswijze 30.2.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
30	5	Uit het Internationaal Verdrag inzake het Zeerecht (UNCLOS) volgt ook dat de belangen van de respectieve buurlanden in aanmerking moeten worden genomen bij de uitbreiding van offshore windenergie. [...] Het principe van "due regard" moet daarom ook worden meegenomen in de verdere planning van het Noordzeeprogramma 2028-2033 en vereist uiteindelijk coördinatie tussen Nederland en Duitsland over het gebruik van het grensgebied van beide landen voor offshore uitbreiding.	Vanzelfsprekend staat Nederland open voor reacties, in aanvulling op de reactie op de NRD en het Participatieplan, op het ontwerp Programma Noordzee, dat naar verwachting in maart 2027 ter consultatie zal worden aangeboden conform de afspraken uit het verdrag van Espoo. Daarnaast worden te zijner tijd ook eventuele kavelbesluiten ter consultatie aangeboden. Zie verder de antwoorden op deelzienswijzen 30.1 en 30.2.
30	6	De Verklaring van de Verenigde Naties Conferentie over het Menselijk Milieu (Stockholm-verklaring) en de Verklaring over Milieu en Ontwikkeling (Rio-verklaring) vereisen ook vroege coördinatie tussen Nederland en Duitsland met betrekking tot de grensoverschrijdende effecten.	Zie de antwoorden op deelzienswijzen 30.1, 30.2 en 30.5.
31	1	Het Zweedse Agentschap voor Marien en Waterbeheer beoordeelt dat de inhoud van het herziene Noordzeeprogramma 2028-2033 geen significante gevolgen zal hebben voor het milieu of de gezondheid van Zweden. Het Zweedse Agentschap voor Marien en Waterbeheer wil echter nog steeds deelnemen aan de aankomende consultatie over conceptprogramma's, via onze betrokkenheid bij onder andere het North Sea Greater North Sea Basin Initiative (GNSBI), en wij zijn geïnteresseerd om deel te nemen aan de Nederlandse impactbeoordeling en het methodologisch gebruik ervan, inclusief hoe zogenaamde wake-effecten zijn beoordeeld.	Vanzelfsprekend worden de partners in het GNSBI ook meegenomen bij de consultatie over het ontwerp Programma Noordzee 2028-2033, met daarbij ook het planMER dat de milieueffecten van het voorgestelde beleid beschrijft. Dit is naar verwachting in maart 2027. Daarnaast vindt binnen GNSBI uitwisseling plaats over gebruikte beoordelingsmethoden, bijvoorbeeld op het gebied van de beoordeling van cumulatieve effecten.
32	1	DAFM recommends that any adverse effects on the reproduction and welfare of shared fish stocks are avoided, minimized or mitigated to the greatest extent possible. It is essential that the seafood sector is fully recognised and given a high priority as a longstanding, pre-existing, and traditional activity in the marine environment as the proposed policyis being evaluated. DAFM recognises that the aim is to promote co-existence and minimise potential disruption to commercial fishing activities in the area and welcomes the consultations in this regard and would encourage further ongoing engagement at all stages of this process.	The seafood sector is fully recognised due to its longstanding socioeconomic, cultural, and economic importance in the marine environment. The Netherlands acknowledges the importance of safeguarding fish stocks and seeks to avoid, minimise, or mitigate adverse effects on the reproduction and welfare of (commercially) important species wherever possible. Therefore, throughout the development of the North Sea Programme 2028–2033, the Dutch fisheries and aquaculture sectors are actively and regularly engaged through consultation and participation processes. This engagement supports the programme’s objective of promoting coexistence among marine users while minimising potential disruption to fishing activities. The effects of the proposed new policies on fisheries

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
			are therefore also described in the SEA and taken into consideration in decision-making.
33	1	Denmark acknowledges receipt of the notification regarding North Sea Programme 2028 – 2033 and wishes to participate in the ongoing environmental assessment process.	Vanzelfsprekend wordt Denemarken ook in het vervolg in de gelegenheid gesteld te reageren op het ontwerp Programma Noordzee 2028-2033, naar verwachting in maart 2027, conform de afspraken van het verdrag van Espoo.
34 en 35	1	As the Windbostel West and Ost offshore wind project is located directly adjacent to the Dutch Exclusive Economic Zone, Windbostel West and Ost GmbH considers itself a relevant stakeholder in the further preparatory and development phases of the North Sea Programme. Cross-border coordination and early exchange of information are of particular importance to ensure the compatible and efficient development of offshore wind energy as well as related infrastructure in the North Sea. In this regard, Windbostel West and Ost GmbH explicitly expresses its interest in continuing to be involved in the further preparatory process of the Programme and in participating in future consultation and coordination formats, where appropriate.	Reacties op het ontwerp Programma Noordzee 2028-2033, dat naar verwachting maart 2027 in consultatie zal gaan, en op toekomstige Kavelbesluiten, zullen via de afspraken onder het Espoo-verdrag worden uitgevraagd. Reacties van stakeholders zoals Windbostel Ost en West GmbH zijn daarbij zeer welkom.
36	1	Zoekgebied 12 grenst direct aan de Duitse EEZ. De bouw en exploitatie van offshore windparken in de overgang tussen de Nederlandse en Duitse EEZ heeft daardoor potentiële grensoverschrijdende effecten op trekvogels, evenals zeevogels, rustvogels en zeezoogdieren. Zoekgebied 12 ligt ook in de directe nabijheid van het Duitse natuurreservaat "Doggerbank" en is tevens een focusgebied voor zeevogels die door de BfN zijn geïdentificeerd, waar verschillende soorten die gevoelig zijn voor windkracht voorkomen in soms hoge dichtheden (zie fig. 1). De functie van beide genoemde gebieden zou worden belemmerd door de bouw en werking van OWP's in zoekgebied 12. De BfN verzoekt dat passende verklaringen worden afgelegd over grensoverschrijdende cumulatieve effecten in de context van de milieueffectrapportage en dat verdere deelname aan dit proces wordt betrokken. De BfN is zeer geïnteresseerd in een bilaterale uitwisseling over gevoelige gebieden van zeevogels om zo de meest samenhangende bescherming van zeevogels in de context van offshore windenergie mogelijk te maken, gecoördineerd tussen de landen, en zou	Het planMER zal kwalitatief ingaan op zowel grensoverschrijdende als cumulatieve effecten. Het planMER wordt gezamenlijk met het ontwerpbesluit ter inzage gelegd. Ook bij de nadere uitwerking van plannen vindt overleg plaats zoals nu het geval is ten aanzien van windenergiegebied Doordewind. Meerdere keren per jaar wordt over verschillende issues (zoals zog-effecten, ecologie, en scheepvaartveiligheid) met BSH overlegd.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		hiervoor contact opnemen met de verantwoordelijke Nederlandse natuurbeschermingsautoriteit.	
36	2	Het Duitse natuurreservaat "Doggerbank" is ook van centraal belang voor zeezoogdieren en heeft de voortplanting van bruinvissen als natuurbescherming tijdens de gevoelige periode van mei tot augustus. Daarnaast zijn er regelmatig waarnemingen van dwergvinvissen in het gebied, vooral in de zomermaanden. De BfN verwijst daarom opnieuw naar de eisen uit het Duitse geluidsbeschermingsconcept van de BMU (2013), ook met betrekking tot het verbod op verstoringen. Zo mag niet meer dan 10% van het gebied van het natuurreservaat "Doggerbank" worden blootgesteld aan meer dan 140 dB re1 µPa²s, en niet meer dan 1% in de gevoelige periode van mei tot augustus. De BfN behoudt zich het recht voor om op een later tijdstip verdere verklaringen af te leggen.	Zie het antwoord op deelzienswijze 36.1. Het inschatten van grensoverschrijdende cumulatieve effecten op natuurgebieden is onderdeel van het planMER. Effecten van onderwatergeluid op zeezoogdieren zijn daarbij inbegrepen.
37	1	De NLWKN is al door de Nederlandse zijde betrokken geweest bij de EIA-beoordeling "Potentiële zandwinningsgebieden in de Noordzee 2028-2037" en heeft hierop commentaar gegeven in brieven van 10.03.2025. In de context van de huidige procedure wordt in de EIA alleen de optie van extractie tot een maximale diepte van 12 meter overwogen. Naast de aspecten die in Tabel 4.1 - Memorandum zijn vermeld, moeten de volgende punten worden toegevoegd: • Naast de EC-Richtlijn Maritieme Strategie (EC-MSFD) moet ook een impact op de EC-WFD worden toegevoegd. 1 uur Toepassingsgebied met betrekking tot dit. De beoordeling van de chemische status strekt zich uit tot de soevereine limiet of 12 zeemijlgrens en omvat daarmee ook het gebied van de territoriale zee. • De MER voorziet in een overweging van drift, met speciale aandacht voor de verspreiding van sedimenten en hun grootschalige verspreiding. In het geval van een grootverdeling moeten de effecten worden meegenomen tot de	Het is juist dat ten aanzien van de beoordeling van de chemische toestand in het planMER de Kaderrichtlijn Water moet worden meegenomen. Dit zal gebeuren. Daarbij worden ook de grensoverschrijdende effecten meegenomen. Daarnaast vindt er een Passende Beoordeling plaats voor de Natura 2000 gebieden en hierin worden ook de relevante gebieden voor zowel Duitsland als België meegenomen.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		overgangs- en kustwateren van Nedersaksen. Aangezien een toename van ziltige sedimenten in deze gebieden ook negatieve effecten kan hebben op de ecologische status (kwaliteitscomponenten, macrofyten en macrozoobenthos) volgens de EC WFD. • Verklaringen over de EG-MSFD, de EG-WFD en de bescherming van locaties (Natura 2000-locaties) moeten niet alleen voor Nederland worden afgelegd, maar ook voor het Duitse grensgebied. Als effecten op Duitsland/Nedersaksen uitgesloten kunnen worden, moet dit specifiek worden gerechtvaardigd.	
38	1	Het memorandum stelt dat co-existentie tussen verschillende energiesystemen, waaronder olie- en gaswinning, in de toekomst mogelijk kan zijn. Tegen deze achtergrond moedigt de Autoriteit het programma aan om zich in plaats daarvan te richten op een duidelijke uitfasering van olie- en gaswinning en dat er geen nieuwe vergunningen voor de winning van fossiele brandstoffen worden verleend.	Meervoudig ruimtegebruik is het uitgangspunt voor het ruimtelijk beleid op de Noordzee. Bestaande en mogelijk toekomstige activiteiten worden zoveel als mogelijk ingepast, en ten aanzien van mijnbouwactiviteiten gebeurt dit zoveel mogelijk met maatwerk. Het Rijk zal in overleg treden met mijnbouwvergunninghouders om deze bestaande en nieuwe activiteiten een volwaardige plek te geven in de besluitvorming over ruimtelijke plannen.
38	2	De instantie ziet een risico dat koolstofopslag op de zeebodem een stimulans kan zijn voor het voortzetten van fossiele brandstoffen. Volgens het memorandum kan dergelijke opslag plaatsvinden in de buurt van andere hulpbronnen, waaronder windenergie. Kooldioxideopslag kan bijdragen aan oceaanverzuring bij lekkage. Daarom is het belangrijk dat de natuurlijke variatie van zowel pH als het mariene carbonaatsysteem goed bekend is in zeegebieden die door lekkage kunnen worden beïnvloed.	Voor CO_2-opslag gelden wettelijke eisen, bijvoorbeeld gericht op het voorkomen van lekkage, die zijn vastgelegd in onder andere de Mijnbouwwet en de EU-ETS-richtlijn (Richtlijn 2003/87/EG). Deze wet- en regelgeving bepaalt bijvoorbeeld dat vergunningen voor CO_2-opslag alleen worden verleend op voorwaarde dat de risico's van CO_2-opslag – zoals het weglekken van CO_2 – voldoende zijn geborgd. Het aanscherpen van deze wettelijke vereisten is geen onderdeel van de scope van het Programma Noordzee 2028-2033.
39	1	Als er een vereiste is dat er voldoende onderzoek naar de vervuilingssituatie wordt uitgevoerd in de gebieden waar windparken, pijpleidingen en zandwinning gepland zijn, en als passende maatregelen worden genomen om de mobilisatie en verspreiding van verontreinigde sedimenten te beperken, beoordeelt SGI dat Zweden momenteel niet verder hoeft deel te nemen	De milieueffecten van beleidsvoornemens, inclusief grensoverschrijdende effecten, worden onderzocht op een bij het planMER passend detailniveau en zijn bovendien onderwerp van verder onderzoek in het projectMER bij aanvragen van projecten. Indien relevant worden passende maatregelen voorgeschreven.

Reg nr.	sub nr.	Deelzienswijze	Antwoord/standpunt
		aan het voortgezette milieubeoordelingsproces.	